

Андрій КОНДРАТЮК

СТАРИНА

Повісті, оповідання, спостереження

Видавництво
"Волинські обереги"

2016

УДК 882
ББК 84(4 Укр)6
К 64

Редактор Борис Боровець

Друкується зі збереженням усіх лексичних
й орфографічних особливостей мови автора.

***Автор вдячний всім, хто морально і фінансово
допоміг у виданні цієї книги.***

Кондратюк А. І.

К 64 **Старина.** Повісті, оповідання, спостереження / А. І. Кондратюк. – Рівне: Волинські обереги, 2016. – 204 с.

ISBN 978-966-416-450-1

До нової книги відомого сучасного українського письменника Андрія Кондратюка увійшли повісті, оповідання, спостереження, написані в останні роки.

УДК 882
ББК 84(4 Укр)6

ISBN 978-966-416-450-1

© Кондратюк А. І., 2016
© «Волинські обереги», 2016

СТАРИНА

Сільські краєвиди

Старина – це сільський закуток, що прилягає до Ріки. Невеличка вулиця, яка одним краєм переходить у крутий берег, ніби гублячи у Ріці своє продовження, ніби сама Ріка проковтнула край вулиці. Із крутого берега аж до небокраю постелилася картина дивна, предивна. Уявіть собі. Навесні чи влітку хвилями мерехтить, переливається голубе водне плесо. За ним світло зелений килим лугів аж до густо зеленого Бору розгорнувся, постелився. Своїм верховіттям Бір упирається у голубе небо. А що за Бором – невідомість одна. Світ широкий, неосяжний. Завжди мінливий і манливий. Очу не увібрати тієї дивини. Не оно заблукалий приходько, мандрівець, подорожанин, а й корінний старининець, котрий прошкував на центр села, мимоволі зупиниться на цім пагорбі, щоби уже вкотре почудуватися зарічнннським дивом.

Власне старининська вулиця не щезала, не уривалася під крутим берегом, то так віддалеки здавалося, а, зробивши вигин праворуч, переходила у звичайну собі дорогу понад крутим берегом. Років п'ятдесят тому цією дорогою на Старину і далі вбрід через Ріку підводи їхали, торохтіли. А через лід на переміллі то і машини інколи курсували. Але що не рік дорога вужчала, крутий берег обвалювався, цілячись прямісінько на Гриця Віцьового хату. Іще років двадцять тому можна було проїхати, ризикуючи, цією дорогою возом, підводою. Гриць і дерева насаджував, і плоти городив. Ніщо не помагало. Наступної весни усе обвалювалося. Казали люди: «Ще кілька років, і берег Гриця проковтне». Але цієї весни Гриць Віцьовий на вісімдесят восьмому році життя і сам тихо відійшов подалі від цього місця на цвинтарну пагірковість.

Із другого боку Старину зі світом і церквою зв'язує інша перпендикулярна вулиця. На ній завжди у непогодь витворювалася непрохідна твинюка, що її обминути неможливо, а як би і не налапувала нога твердіше місце. Коли уже подолаєш тванюку, на лобне ніби місце виб'єшся, то це уже й буде Старина. Ліворуч стояла доволі широка за колишніми мірками хата. Це Попова хата. Але не

оно попи у ній зупинялися, мешкали тут і дяки, а затим і учителі, й інші безхатні сельчане. Тут віддавна хрест стояв. Ця фігура нагадувала, випромінювала яку-то високу значимість тут пережитого. Неозначено ця значимість сходила на тебе, покладалася у твою свідомість, як тільки сягав цього місця, й твої ступаки зупинялися, ставали тут. На серце ішло зворушення. Ти відчував високість моменту. Ця високість зависала у піднебеснім просторі. Але ти губився у здогадах, які ж важніші події тут колись відбувалися, які люди терен цей переходили. І тільки Око світове із піднебесся безмовно повсякчас свої свідчення випромінює.

А від старих людей zostалися оповідки. Що ніби колись, у часи давніші, мо' аж за царя Бомка, коли була земля тонка, село наше на Подолі було розляглося. Це низинні нива і луги, що полуніч із Старини мало не до Містечка над Рікою постелилися. Там і церква стояла і дуби могутні шелестіли. Та от стався могутній світовий зрух. Церква пішла у глиб під воду. На її місці витворилось глибоке-глибоке озеро, що дна його ніхто не сягав. Хтось ніби й чув, до слуху його доносилося, як в озері дзвони дзвонять.

Люди із низинного Подолу на згірок перебиратися стали, свої нові осідки тут засновувать почали. Отак повстала Старина. Як нове село. А яке ж село без церкви. Була вона дерев'яною. А як кам'яницю біля дороги мурувать стали, то дерев'яну церковку в інше село ніби перевезли, у Князь-село. А на місці тім фігуру встановили, як нагадування про місце знакове.

Гай-гай, а що говорить, розсуждать о чім. Як часто безмежну і безвимірну схильність має людська уява і фантазія закучерявлювати усі знаки, а надто ті, що за пеленою невідомості уже сховалися. Та як би там не було, але й із висоти сьогоднішнього дня у наше проглядування нечутно покладається, що саме зі Старини повстало нове село на надріччянськім пагорбі. І що саме тут довший час був і центр села. Це уже пізніше витворився новий центр. Де папірня, де пляц на роздоріжжю, де костьол, де сад, і де були панські офіцини. І де був осідок нашого діда Романа, і де й Батько наші народилися.

Мати ж наші зі Старини. І слово «Старина» було одним із перших слів, що з Материних вуст зійшло до мого слуху. Да й забриніло у моїй свідомості, як пісня, як дивна мельодія. Бо там живуть баба Лександра. І там народилися наші Мати.

А коли вже я став потроху, помалу розмишлять над світом дооколишнім і над усім у ньому принаявним, то Старина уявлялася мені краєм незвичним, краєм казковим. Хутір – в моїм осяганні – усе те близьке доокола, що схоплював мій позір і що до слуху могого долинало. Воно хоча і не за мене тут повстало, так при Батькові і Матері заснувалося. А Батько й Мати коло мене, завжди поряд.

Старина – це десь далеко, аж на краю села, що його і за дальніми хутірськими хатами і садками не видно. Вона малювалася у моїм уявлюванні зі слів Матері, бо Мати там народилися і там ще й досі живуть наші баба Лександра. Старина увіходила у мою свідомість із Материною мовою. І Старина уявлялася і бачилася мені краєм далеким і давнім. Хутір – це жива картина у тремкім постійно змінюванім пульсуванні, у мерехтінні. На Старині з предкавіка також пульсували барвні живі картини у видноколі. Але вони ік землі поприпадали, у стопи множинно незчисленно улягалися. Високо у піднебессі ряхтять тільки їхні численні відбитки. Але позір наш неспроможний, безпомічний увібрати їх у себе, а як довго не видивляли б ми голубе чи сиво похмуре небо. Ми можемо тільки уявою в серці у своїм вимальовувати відбитки тих давніх картин. Од них лиш настрій елегійно тихий струменить над землею повсякчас невидимо і в душу сіється відчутно окрилююче. Що ось у сутність твою умістилися перейдений час, події і люди, що, гай-гай, за якою уже далиною. Й відчуттям осягання повнозначності буття переповнюється усучіль куце єство твоє. Що існуєш ти не тільки у миті оцій, а і несеш у собі спадок перейдених часів.

За моїми хутірськими уявлюваннями, на Старині заснувався, повстав цей дивний і вічно рухомий світ. Старина – то початок усіх початків, у глибині яких схована нез'ясовна таїна.

* * *

Уперше на Старину я ішов із Матір'ю, як на велике свято. І то було якесь велике рокове свято теплого літнього дня. Усе роззирався доокруги, щоби увібрати у себе увесь новий, небачений іще світ. А коли сиво втоптана стежка стомлювала мої босі ноги, то Мати на своїх плечах несли мене. Аж поки я одпочилий не просився ізнов на землю. Через Башту ми ішли дорогою поза клунями. І я немало

подивовувався, чому ці клуні од хат далеко так одійшли. Бо наша довга хутірська клуня од хати тільки через двір відступилась.

А як центру села сягнули, то затим уже прошкували понад Рікою. Крутим високим берегом. І тут подивування зійшло на мене велике. Що ця Ріка так далеко унизу од свого берега одійшла. І що вона таки незрівнянно широка. Я чув удома, що у світі, окрім нашої, тече багато річок. Увесь світ підперезаний річками. Але чомусь усі вони малювалися в уяві моїй точнісінько а геть такі, як Річка наша.

Якихось інших іще картинок із тієї першої мандрівки на Старину у пам'яті відбитків не поклатося. Або ж зітерлися вони за довготою днів моїх. Зостався тільки настрої свята, як ми із Матір'ю удвох на Старину ішли.

Але отой передвесняний день 1949 року, коли я із торбинкою самий спрямувався у найдовшу в світі дорогу – на Старину до баби Лександри – повторювано крізь ціле життя повстає, стоїть перед моїм зором. І крізь ціле моє життя осяває мене лагідно усміхнене баби Лександри лице. Ось я сиджу за великим столом. Видивляюсь довгу якби присмеркову кімнату. Крізь маленьке сиве віконце тільки сиве світло і увиходить, снується, загусаючи, по кутках. Уздовж стіни нечутно причаїлась довга лава. Баба Лександра із мисника дістають надрізану до половини хлібину, урізають довгу скибку, з маленької пляшечки змащують її олією, посипають сіллю. І подають мені. Я сиджу за столом, їм незрівнянну смакоту, а баба Лександра усілися скраю стола, і осміхнені видивляють мене. І мить ота, осміхнене Бабине лице супроводжуватиме усе моє життя, як благословення.

Я о тім потому розмишлятиму не раз. Якщо немає баби Лександри, то якби хоч хата їхня збереглася. Бо людей од нас забирає час, а їхні оселі зникають з нашого лица не тільки від часу, а і за сприяння людських рук.

Від літ дитячих Старина, як і Хутір, є моєю вічною манливістю. А де б не доводилось перебувати, то об одним лиш думка незіпхнуто іде. Коли ж то ізнов на Старині і Хуторі щаслива нагода попровадить побувати. Коли по своїх домах іще живі були на Старині дядько Павло і сестра Зоська, то я частенько у них зупинявся переночувати. У дорозі зі світа додому чи у дорозі із доми. Щоби раненько перший автобус і забрав мене у світ широкий. Старина приймала при потребі

переночувати й інших наших родичів-хуторян. Брат Саша коли вертався у відпустку із совецької армії, аж із польського Катовіце, то найперше у ріднім краї вітала його Старина. А уже наступного дня Хутір простеляв перед ним свої обійми. І доброзичливець отой районний, що у містечковім вечорінні рятував старшого нашого брата Миколу, зичливо радив Матері:

– А ви на Хутір уже не йдіть сьогодні. Пора пізня, а час тривожний. На Старині у матері переночуйте...

Я і тепер за кожної можливості і нагоди відвіую Старину. Внутрішній поклик спершу зупиняється на чомусь одному. Наприклад, забачити майже столітню вербу над Рікою. А коли чутка до могого слуху діткнулась, що ця верба уже впала, серцевина її геть струхлявіла, то кортить подивитись поспішно, якою картиною та місцина без верби супроти неба обернулась.

* * *

Сьогодні Трійця. Свято і цвітучої зелені. Пора післяобідня. Коли усесвітова денна утома тихо снується у піднебессі і спадає на село. Я спрямовуюсь на Старину а просто так. Ніби що давненько там не був, й вітри забуття завіяли мої сліди.

Відчуття Старини сходить на душу і огортає твою сутність одразу, як тільки робиш поворот, ступаєш на вуличку проз Церкву. Із думання твогого відступають, потають, вивітрюються нерозв'язні сьогодніні буденні клопоти, натомісць дух минувшини, дух перейдених часів випростувально тихо осідає. І спомини, і розмішляння снуються повторювано. Про колись побачене і почуте, іншими людьми переповіджене й вичитане зі сторінок білого паперу, знаками помереженого.

Коли пан Трибуховський, а може, Требуховський на парковім згірку костьола міцного звів, то на оцім от місці для християн православних і церкву вибудував. Гай-гай, коли ж тее було. Да понад півтора століття тому. Костел занехаяний, молодими людьми засмічений і закаляний, і дотепер стоїть, вражаючи своїм фундаментом і стінами міцними. Церкві ж нашій отій доля судилася незавидна. Як літньої спеки у початку двадцятого століття півсела згоріло, то і церкву розгонисте лихе полум'я охопило. Не помилювало. Одна молодиця у печі плисакам сало на сковороді смажила.

Сало спалахнуло, молодиця зопалу сковороду ік челюстям притулила, зайнялася сажа, і ненаситне полум'я пішло гулять улицею аж до церкви.

Тоді громада спрямувала прошаків за поміччю аж до графа Михала Малинського, що був знаний в окрузі як великий скуперддй, і дубчика в лісі зрізати зайвого не дозволяв. Але вислухавши наших прошаків, граф викликав управляючого і наказав:

– Спровадь оцих людей до лісу. І на котре дерево вони покажуть, то нехай те собі виріжуть.

Ті могутні міцні дуби графа Малинського поздовжньою пилою різав коло церкви і наш дід Фок, Материн батько, бо силу мав добру. Але угрівся, напився холодної води. Застуда перейшла в сухоти. І дід Фок передчасно відійшов із цього світа, зоставивши коло баби Лександри п'ятеро малолітніх дітей – четверо хлопчиків і дівчинку – Матір нашу.

За Польщі наша церква була українською. У початку 30-х років минулого століття через село їхав архірей. То стрічати його верхи на конях у Холопи аж вирушили сільські козаки, убрані в українські строї. Потому їх усіх, яко націоналістів, було покликано до постерунку. Постерунок – то був поліційний пункт. Не арештували, правда, але допит ізняли і суворо попередили, нагадали, що за ними уже тюрма плаче.

Старининські чоловіки того дня неводом виловлювали у Ріці рибу для архірея. Але, як розповідали мені наші Мати, архірей тоді перебував у такому посту, що і риби не вживав. Кому тая риба потому дісталася – теє якось не уберегла людська пам'ять.

Побував архірей і на Старині, бо настоятель храму мешкав тоді у Поповій хаті, яка осявала благословенний закуток на усі чотири сторони, позаяк стояла на згірку у самісінькому центрі Старини.

Проїзд, переїзд архірея через село і Старину став знаковою ясною подією на цілі десятиліття. О тим не раз спогадували мені Мати наші. А й інші старші люди іще недавно розповідали мені про ту подію. А Василь Босий на схилі свого довгого віку уточнював, що архірей їхав через наше село, здається, у 1935 році. Усі інші деталі, якими кіньми їхав архірей, який вигляд він мав, як службу правив і таке інше – ніщо з того не відбилось, не зосталось у

людській пам'яті. Скільки у кого я й не випитував. Травою забуття поросло. А от що архірей їхав через наше село і Старину – сей знак благовісно із піднебесся осяває і нині благословенний надріччянський закуток. Це якщо очі свої до неба звести, спрямувати.

У війну, за німців настоятелем нашого храму іще був ніби колишній полковник уенерівської армії. Здогадуватись можна, що це був добрий пастир. Мені старша наша сестра розповідала, як недільного дня вона стояла на службі у церкві. І ось пошепки сказав хтось, що з автоматами до храму заходять німці. Мають намір усіх перестріляти. І тоді пастир через вівтар вивів усіх людей у двір, і дорогою на Старину вони тікали до Ріки. Отако. Попереду усі люди, а пастир – іззаду. Якщо стрілятимуть навздогінці, то перша куля має уцілити у нього. Як і отой знаменитий навчитель, що заради дітей, вихованців своїх смерть прийняв.

Серед Батькових квитанцій про сплату усілякових податків і поставок мій позір якось виокремив метричну довідку про дату і рік народження нашого старшого брата. Посвідка була виписана гарним каліграфічним почерком добірною українською мовою у 1942 році. Стояв і підпис того настоятеля храму, скріплений печаткою. Як реліквію коштовну я зберігав ту посвідку уже у власному архіві. Аж під час останніх поруйнувань Батьківської оселі вона зникла. Викрали чи спалили. Бо мої книжки та різні папери і викрадали, і палили посеред хати. А тепер і жаль великий часто огортає за тим папірцем дрібним, що тримав у собі пам'ять і про покійного брата, і про священника. Гай-гай, скільки ж отих знакових дрібних папірців щомиті зникає зі світа, повергаючи наші почуття у мілководдя.

Мені репресований стринешний брат Стасько розказував був якось, що того пастиря розходували уже по війні за Рікою у лісі, застосовуючи люте катування. Ніби і спалили. Хто і за віщо. Рідкі уцілили ліси і нині о тім мовчать. А може, із вітром і ведуть мову. Але ми мови їхньої не розуміємо. І плачу, ридання лісу од пили не чуємо.

Уже у новітніх часах вичитав я був у котрійсь газеті, що священник Павловський і повстанців освячував, службу у них правив серед ліса.

Але уже у той час, по війні накиннули своє завидюще око на нашу церкву більшовики. І замір чорний довкола неї заснувався.

Міцну споруду храму визнали аварійною. Підставний ніби пастир зібрав і кошти з громади на ремонт. Та однієї глупої ночі раптово щез із села. І гроші за ним поволоклися. Розказували потому, що хтось зустрів його у славному городі Львові у ролі актора. Казать можна, але хто бачив. Часом і побачиш щось, то очам своїм не віриш. Не вір очам своїм. Як кажуть.

А про того доброго пастиря, колишнього уенерівського полковника також не забули. Упродовж десятиліть усі газети аж до центральних в одне викривально чихвостили його, який він був заядлий націоналіста. Союз тризуба і хреста. І радіо о тім аж захлиналися в інтонаціях гнівно убивчих.

Церкву ж, що від пана Трибуховського стояла, зірвали динамітом у початку шістдесятих років минулого століття. Тоді однорукий інвалід війни Петро Гачок уперся при вході до храму і сказав: «Зірвете тільки зі мною!». Його умить заштовхали у райкомівську першого секретаря машину да й повезли у район. А додому побитий у синцях він уже своїм ходом теліпався.

Скоро споришем поросло, заросло церковище. Через нього люде протоптали стежку. А котрі і кіз своїх тут випасали. Якось комусь я був сказав, що місце колишнього храму так зневажати не можна. Але хто мене слухає і чує.

До всього звикає людина. І без столітньої церкви звикли жити наші люди. Тільки котрі старші то у неділю чи на рокове свято спрямовувались у сусіднє село, де церква дерев'яна іще встояла аж від кінця вісімнадцятого століття. І Мати наші туди ходили інколи.

Зринає і стоїть ув очу моїм картина. Недільний день ранньої осени. У жовтім сонячнім світлі наші Мати ідуть стежкою від села сусіднього із церкви. Слабенька, уповільнена їхня уже хода. Ідуть, ідуть, да і зупиняться. Об кийочок зіпруться, відпочинуть. І знову йдуть. Така нелегка уже була Материна дорога додому. А наступної весни нашу Матір і паралізувало.

Це уже у новім часі у весняній передвеликодній прозорості дев'яностолітній Семен Лапка тією самою дорогою ітима на сповідь до церкви у село із хутора. Іде, іде кволенько. Да й зупиниться, на кийочок обіпреться перепочити. Дививсь я і Матір нашу згадував. Юна жайворонкова пісня із піднебесся сходила на землю. На лужку прокльовувалася ніжно зелена трава.

За совєцького режиму молоді у селі нашім не вінчалися. Малюків то котрих хрестили крадьки удома і партійні. Покійників без відправи закопували. Бо в сільраді довідки про смерть не видавали. Останньою у селі була відправа на цвинтарі за нашою Матір'ю. А коли Батько через дев'ять років умерли, то ізнов за покійниками відправи на цвинтарі відновилися. Довідки стали видавать.

А як московський патріярх Пімен побував на офіційнім прийомі у нового генсека, то і подих вільності у віросповіданні ніби прохопився да й сягнув найвіддаленіших закутків великої імперії. І у нашім селі да й по хуторах люди ніби прокинулись, пробудились. Да й стали про відбудову церкви думать і говорить. Найперше жердками терен церковиська обгородили. Стежка, якою люди упродовж десятиліть прошкували, споришем заростала. І казали: сюди уже входу – зась! Котрі грамотніші поїхали документацію вибивать, по хатах гінці пішли пожертву збирать. І я п'ятдесят карбованців до колишнього економіста папірні Опанаса, що тепера став церковним скарбничим, відніс, коли за хлібом із хутора у село прийшов, прителіпався.

Да й почалась, закипіла робота. Чоловіки й жінки спрямувались на відбудову храму, як на свято. Без нагадувань, без також і загадувань. Діло благає. Навіть діти приходили помагать. І як стіни храму окреслювались, то серце людське звеселялось. І село яснішало, замірялось, у передчуттях леліялось, що церква буде українською, якою і за Польщі вона була. І хто відбудову очолював, скеровував, то усі твердо стояли за церкву українську. Це були уже рухівці.

Але не так сталося, як гадалося. Іще будова до кінця не добігала, не завершилась, як громада роз'єдналась. Засвітилися, знайшлися, вигулькнули раптом несподівано такі, переважно серед жінок, що за московську церкву так ревно станули, що ніяка сила у тім їх здолати неспроможна. Наперед й аргументи неспростовні виставлено. Що спасіння на душу зійти може тільки у московській церкві. «Бо як будемо ми кефалістами, то одразу і католиками станемо». І що Господь не приймає молитву українською мовою. Й багато чого такого подібного у тім говорінні в хід пішло, що його й пригадати усе чи й можливо. Здогадуватись тільки можна, що сценарист і режисер невидимо усіма тими такими настроями регулюють.

Спалахнули і запульсували, загарцювали пристрасті. Закипіло протистояння. Заснувалися, зав'язалися нерозв'язні, непогамовні справунки. Що і Соломон самий чи й подужав би їх розв'язать, погамувать.

На одній такій події і мені довелося присутнім бути. У сільському клубі зібралось багато людей. Приїхало і районове начальство. Ішлося про справи церковні. Кілька поважних мужів аргументовано доводили, що церква має бути такою, як і за Польщі була, тобто українською. І як у замірах і відбудовували її. Бо в незалежній Україні і церква має бути своєю, українською, од Москви незалежною. О тім говорив і родич наш, що із Німеччини приїхав. Але його тут же і зацитькали. Що ніякого голосу він не має. Бо уже у селі давно він не прописаний.

Затим на поміст піднялася, зійшла круглолиця молодиця і упевненим гнівно голосом промовила: «От мій дядько, який хоче церкву зробить українською, каже, що він цю церкву і збудував. Усе каже «Я, да я». Та хоча він і мій рідний дядько, але повинен знать, що «я» в алфавіті остання буква».

Й ураз кілька жінок, що за московську церкву стояли твердо, почали бігати й тупотіти щосили у проході, аж стара підлога угиналася і тріснула. Потому скаже хтось мені, що одна із тих жінок літніх чи то предки її іще за Польщі совєцькими спецслужбами були завербовані.

Церкву уписали московською. Й коли через кілька літ упокоївся майстер, що доклав великого труду до відбудови храму, то його прах не дозволили унести всередину храму. Родичі просили, щоби хоча обнести його прах довкола церкви, але і цього не дозволили. Якби утопленик чи вішалник одійшов із світа цього.

* * *

Літа а літа відшуміли, промайнули з тих пір. Десятки доокруги, а сотні, тисячі храмів повстали, засвітилися по всій Україні. І більшість із них як московські зареєстровані. Навіть на благословеннім старокиївськiм пагорбі поряд із колись Володимировою Десятинною святинею виросла, наче шатро із часів давноминулих, невелика капличка, яка затим поіменувалася монастирем московського патріархату. Й усі вони визнають свою єдино виокремлену

канонічність. Переказують очевидці, що навіть у знаменитій Лаврі відмовляють паломникам, якщо вони вірні інших конфесій, а не московського патріархату. При тім й агресивність виявляючи.

Якось ще до початку останньої нашої війни на Сході я почув у селі од однієї ревної прихожанки із вищою освітою про «русский мир». І поспитався, що вона під тим поняттям розуміє. А вона відповіла мені незагаймо, що Росії, Москві мають покоритися не оно ми, а усі народи, і поляки, і чехи, й усі, усі. Тоді я ізнов запитався, ізвідки у неї такі переконання – із радянської школи, чи з московської церкви. І вона відповіла мені ніби подивовано гнівно: «А при чім тут школа, при чім церква. Це моє особисте переконання. І я маю на нього право».

Коли почалася війна на Сході України, то я сказав був при нагоді одній своїй родичці із вищою освітою і також ревній прихожанці сільської церкви московського патріархату: «Бачиш, агресор напав на нас, іде війна. Убивають людей...».

Родичка звела д'горі заокруглені очі, погляд сторчовий, вказівним пальцем тицьнула мені в груди, затим на всю потугу вигукнула: «Ви – агресор! Ви – фашист! Фашист!!!».

Ошерешений неочікувано несподіваною атакою, я затулив долонями вуха і промимрив: «Не чую, не чую...». Родичка, стоячи надо мною, усе вигукувала: «Фашист! Фашист!». Аж до утоми. Тільки тоді й віддалилася. І ось уже протягом року ані вона, ані її родина зі мною не спілкуються. Відголоски тільки до мене доходять, долинають, що ця родичка і на вулиці, й на базарі все в одне торочить, ніби Путін – наш визволитель. І коли зацитькують її, то вона дибки стає: «А чо' ви мені рота затикаєте. Я свою думку маю. І я люблю великий рускій язик».

Одна сільська учителька якось розповідала мені. Як на Вербницю приїхав до храму владика, щоби їхнього пастиря перепровадити на іншу парафію. А прихожани одностаино за нього стояли: «Не відпустимо!». Одна жінка навіть таке сказала, промовила: «Якщо нашого батюшку забираєте, то ми переходимо в українську церкву!». І тут натовп, а було душ сто, кинулися до тієї жінки й мало не потоптали її. Такою неприйнятною була для них навіть згадка про свою українську церкву. Як про щось єретичне.

А що й говорить. Оньо на хуторах ближніх заходилися також московську церкву будувать, розбудувать у час війни. Прошаки й по селу ходять за пожертвою. А один селяк поспитав їх:

– А яку ви церкву будете?

– Московську, – відповіли вони.

– То чо' ви на своїй землі московську церкву зводите. Їдьте у Москву, і там московську церкву зводьте, і там і пожертву збирайте. А чо' до мене зайшли...

Прошаки й віддалилися.

Ізнов інший селяк сказав своїй сусідці, ревній прихильниці церкви московського патріархату:

– А знаєш, голубонько, що одна свічка, яку ти укупляєш, – це одна куля, якою убивають наших дітей...

– Я ж Богові свічку ставлю... – віднікувалась ревна прихильниця московської церкви.

– Так... – роз'яснював сусід. – Але твої гроші за неї ідуть прямісінько у Москву.

А й справді. Подумав, замислився і я. Бо ж недавно в одній газеті вичитав, що тільки одна Печерська Лавра щотижня відправляє у Москву сто тисяч чи то євро, чи доларів.

Гай-гай, у якім же затуманенні іще перебуваємо ми. Оця дражлива пульсація настроїв і сплянованих іззовні навіювань до олжі й агресії спонукала, заставила мене замислитись над природою цього явища. При стрічах із людьми близькими, родичами і просто знакомими, чи й випадковими позустрічними при нагоді я починав мову о тім, що якби об'єднались ми, да повстала у нас своя єдина помісна православна церква, то і молитва єдина усього народу станула би. За загиблих, за поранених. І за ворогів молитись треба, щоби Господь врозумив їх, і щоби меч випав із їхніх рук. Бо ж сказано, що і ворогів своїх любити треба. А як ми можемо ворога любити, коли ми самих себе не любимо. І виходить, що стаємо спільниками нападника.

Й про таке усе інше розмишляв я уголос. І от що почув у відповідь:

– Якщо почалось гоненіє на православіє, то я Богу молитимусь удома...

Це сказала ще одна далека родичка, ревна прихильниця московської церкви. Вона забачила у моїм розмислі початок великого гоніння на московське православ'я. І до помісної української православної церкви, якби така і повстала, вона ніколи не приєднається. Висновувати можна.

На тім твердо стоїть і насліддя цієї родички. Її донька з вищою інженерною освітою, наприклад, з аксіоматичною певністю стверджує, що на Сході України не Росія воює, але Америка, і це американці убивають там наших людей. Ця донька також ревна прихильниця церкви московського патріархату, і щонеділі їздить до Почаївської Лаври.

Ізгадалося. Як минулої весни, щойно почалася війна на Сході, прогулюючись на Пейзажній алеї у Києві, бачу у призахіднім сонці, що навстріч мені одна знайомиця іде. Після привітання кажу у тривозі:

- Війна. Убивають наших людей...
- Американці... – тільки й промовила вона.

Ця знайомиця була дружиною одного номенклятурника на всі часи.

А то якось ще підступився до одного ченця монастиря московського патріархату. Да й кажу: «А нехай би ви, отче, об'єднувались, да в Україні була одна своя помісна православна церква. А він до мене гнівно: «С кем объединяться. С этим бандитом...». Я незагаймо і віддалився.

Котрогось похмурого травневого надвечір'я я переходив сільського провулка. Й при стежці жінка у темній хустині картоплю на городі сапувала. Завваживши мене, випросталась од сапування і віддалеки привіталася першою. Да й стала бідкатись, що її сина в АТО забрали. І не знає бідолашна, чи живий він на цю годину, а чи забитий уже.

- Це Бог наслав нам війну, – висновує розпачливо жінка.
- А ні, – заперечливо я. – Бог – це Бог любови і миру. Усе інше од лукавого. Гріхи наші тяжкі. Єдності у народі нема...

Отак мова і про помісну православну церкву зайшла, обернулася.

– Да була би у нас одна помісна українська православна церква, то, може, і війни не спалахнуло б. Ось така, якою вона є. Єдина молитва народу станула б...

Тут на згорьоване лице жінки печать наступальної агресії покладається. Й вона незаперечно категорично:

– Да ви шо. Якої віри уродивсь, такої і тримайсь. Своєї віри і церкви мінять не можна...

«Своєї» у її розумінні – це московської церкви.

На цьому розмова і увалася.

А одного літнього сонячного дня я стояв на містечковій зупинці в очікуванні маршрутки. Багато людей уже зібралося, й іще підходять да підходять. Нема, здається, нічого маруднішого у світі, як на зупинці проміжній транспорту очікувать. Людей багато, але очікування кожного у своїй напрузі переходить.

І тут ось також розмова про храми да конфесії зав'язалась. Один дебелий молодик із вигляду начальницького пошиву на всю витяжку, на усе своє громоголосся доводить безапеляційно, що у нас єдиною має быть тільки московська церква, і що московський патріархат існував у Києві іще аж до князя Володимира.

Тут і я не стримався, до суперечки пристав. Да й почав дещо з історії переповідать крізь промоголосе заперечення молодика. Те, що увійшло в мої пізнання. Люди і мене слухали, але ніхто голосу за мене не подавав. Аж то одна жінка обізвалася:

– Наш народ темний. Але якби ви усім отако розказували...

– Якби ж то так легко переконать. Слово наше німичне. Переконайте ось цього молодика... – відповідь моя до жінки спрямувалась.

Але з-за рогу вулиці показалаь маршрутка, і закинований натовп у штовханині спрямував мене до дверей машини, які уже відчинялися.

Ще якось на сільському ринку біля дерев'яного дощатого рундука я укупляв сир. І тут мова про церкви зайшла. І одна жінка із дальнього хутора, що у кошику курячі яйця продавала, своїм сторчовим темним поглядом незаперечно твердила, що наша московська церква існує від початку світа. І мінять її, своєї віри, ніяк не можна.

Оці однотипні, усталені наче твердження, що нам мінять своєї московської церкви не можна, я чув од багатьох людей у нашій стороні. І подумав я. Хто ж отой навчитель, що поклав у їхні душі таку тверду певність, що Господь не приймає молитви своєю рідною мовою, і що московська церква існувала у нашій стороні з

предкавіка. І замислився я. Яка ж це могутня переконуюча сила, що світло правди коли і здолає її.

Ізгадалося ізнов. Як про це розмовляли ми із одним випадковим позустрічним у дворику Михайлівського Золотоверхого монастиря. Й промені призахідного сонця осявали нас. І чоловік розповідав мені, що років п'ять тому Путін, виступаючи перед випускниками військової академії, наголосив, підкреслив ніби. Що у них є дві могутніх сили: ядерна зброя і московське православ'я.

Але розмисел навертається, углиб занурюється, а хто ж оці наші люди, що так твердо й агресивно часто у московське православ'я заглибились. Здогад біжить, що, мабуть, усамперед колишні а й теперішні донощики, номенклятурники, начальники та підначальники, що у страху перед кожною владою завжди перебувають. А страх перед Господом не осідає у душах їхніх, бо ж влада у нас упродовж десятиліть надавала привілеї виключно тільки московській церкві. Коли ішлося про вибір ділянки для забудови храму. Поміч коштами від підприємців. Іще вирізняваний вичитаний факт. Як один успішний керівник району тільки був присутній на відкритті українського храму, так його одразу й розжалували за це, начальницьке крісло висмикнули. Щоби інші про те пам'ятали, і в науку собі закарбували. Гай-гай, да про що говорить.

З-поміж десятків, може, й сотень ось таких наведених стрічей і розмов тільки кілька й отаких було:

– Я не проти української помісної православної церкви, але якби якийсь командир подав такого наказу, щоби нашу церкву в українську перевести;

– Я не проти. Нехай би була і українська церква, але щоб це сталося десь потому;

– А мені байдуже...

Запам'яталася іще одна стріча. Літнє спекотне сонце ік заходу хилилося. На землю тихо спадала і розлягалася доокруж густа денна утома. Сільською вулицею переходила колишня касирка. Після привітання і мову повели. А чомусь одразу на окреслену уже тему. І я переповідав співрозмовниці дещо відоме, одкрите мені з історії українського християнського православ'я. Схиляючись до того, що добре було б, якби і зараз повстала єдина помісна українська православна церква.

Жінка уважно мене слухала, пильно стежила за моєю мовою, чи за моїм лицем. А затим і сама річ повела:

– Ви все правильно кажете. Але ми народ темний, і змінювати нічого не будемо.

– Але коли визнаємо, що недужі, то це є крок до нашого одужання. Коли ми визнаємо, що темні, то треба спрямовувати наступний крок до світла, – й моє навстріч прохопилося.

Жінка попрощалася і поволі почала віддалятися. Мені здалося, що і дума над нею снується.

А от ця стріча стоїть передо мною вирізнявано осібно.

Дорослий літній ранок у молодий сонячний день переходить. Пташки у людських садках іще бадьоро виспівують. Іду сільською вулицею. У торбинці із магазину несучи хлібину і огірків трошки. Над моєю головою низько перелітає лелека. Аж помах розгонистих крил його чуть. У клювові здобич продовгувату дітям несе. Теліпається.

Раптом наздоганяє мене велосипедист. Зупиняється поряд.

– Давно вас не бачив. Як ви?

– А допоки Господь тримає. То і собі триматись треба, – відповідаю, кажу. – А ви ж як?

Видивляюсь його молоде іще, але уже стомлене лице. В очах застиг виразний одчай. Чоловік мене знає, а я його – ні. І це не дивина. Багато молодших людей у селі мене знають, а я їх не впізнаю. Бо чужий я уже серед них. Але вигляд подаю, що і я незнакомця знаю. І повторюю:

– А ви ж як?

– Погано... – одчай в його очах густішає.

– А то ж чому?

– Недавно повернувся з Дебальцевого, а тепер ізнов треба їхати...

Я із зацікавленням:

– А як там? Розкажіть?..

– Та що казати. Біда. І командування нас часто здає. Проросійське. І сільчани наші у московську церкву гроші кладуть, які у Москву пересилають на зброю, що нею убивають нас... Біда...

Широсерде зізнання вояка покладає на моє серце зворушливе співчуття. Я видивляю його молоде іще лице, на яке покладена густа печать світового одчаю. І мої старечі думки снуються про

молоді покоління наступні. Ми несемо у собі гріхи наших предків. І не покаяні ці і наші гріхи ми передаємо наступним поколінням, щоби спокутували їх вони. Бо якщо історія і минуле не навчають нас, то усе перейдене може повторитися у майбутньому.

Десятки запитань до позустрічного одразу раптово запульсували у моїй куцїй старечїй голові. Але навстріч йому їхав іще один велосипедист. Його знакомець. Він зупиняється. Вони починають свою мову, і я віддаляюсь.

А то іще якось стояв я також у призахіднім ясно стомленім сонці на городі при дорозі. Маленькі свої дубки розглядаю. Вітаюся з ними. Аж то зирк. Сільська удовиця за тином коло мене станула. Зідхнула важко:

– Ах, якби ви знали, яке мені горе...

– А що таке? – питаюсь.

– І розказать тяжко... – зідхає жінка.

Да й оповіла.

Сина на фронт забрали. А зять удома їй житки не дає. Кожного дня приходить. І одна тільки мова у нього. Як він любить московську церкву і саму Москву. Що готовий за неї автомата в руки взять і душу покласти.

А що тут порадиш. Але кажу: «Будьте із ним обережні. Бо чи й покладе він душу за Москву, а на вас із ножом накинута може».

Бо й своє ураз ізгадалося. Як минулої весни до мене із сусіднього району пририпався, признався, нав'язливо пристав далекий родич. Він себе ніби «правим сектором» поіменував (здогад побіг, що він такий «правий сектор», як я «сектор лівий»). Але по селах машиною їздив і пожертви од людей неконтрольовані ніби на фронт збирав. А якось і кулачищем коло могого носа поводив: «Ех, я так люблю Україну, за неї уже більше року воюю. А ви нічого не робите». Але дійшло до мене, що у своєму рідному селі сей «вояк» у час війни помагає розбудовувать московську церкву.

Та коли при ньому одного разу розсуждять я став, чи й годиться у час війни на наших теренах московську церкву розбудовувать, яка за «русский мир» стоїть, то родак сей на мене з кулачищами накинувся:

– Ах, ви, сякий, такий. Да я у своєму районі тридцять церков (вважай, московських. – А. К.) збудував, а ви ні одної...

На тім наша приязнь і скінчилася. Більше до мене сей родак не пристає. Як пририпався нав'язливо, так і одрипався агресивно погрозово.

Або іще. У літній кухні сусідській відбувалося. Двадцятилітній синок їхній заробітчанин якраз із Москви повернувся. Да й на всі лади розхвалює, яка Москва йому мила. Що навіть туалетний папір там п'янки пахощі випромінює. Не те що в нас. Його мати за столом сидить, їжу пережовує й посміхається.

Я і своє слівце вставив:

– Але ж Москва на Донбасі людей убиває...

– А ви там були? – виклично агресивно молодик до мене.

– Ні. Але про це знає цілий світ, – кажу тихо.

– Брехня!!! Ніхто нікого там не вбиває, – молодик устає з насидженого місця й зімпетований помножує свою агресію в ушвидченім швендянні по кухні.

Щось і я кажу роз'яснювально тихо. За кожним моїм словом він мало не за ножа хапається. З-за столу устає його мати. І на всю витяжку ніби до мене тільки звертається:

– Перестаньте! Перестаньте!!!

Я й умовкаю. Скінчивши свою похвальбу Москві, умовкає і молодик. Затим виходить надвір, віддаляється.

Його мати за столом знервовано продовжує пережовувати свою їжу. Треба ж мені ізнов необачно зронити своє слово:

– Бачиш, якою благодійницею уважає він Москву...

Жінка зімпетовано до мене:

– А він такого не казав!

Я умовкаю. А що говорити. По кутках літньої кухні загусали сині тіни.

Але ще й отака стріча мені прилучилася. Майже побіля самісінької церкви. Коли я у магазин за хлібом ішов. А навстріч мені ровером шістдесятилітній знакомець у радюзі траву віз. По крайцях із радюги зелена трава визирала печально. Що віку її укорочено.

Привіталися. Да й річ поміж нами заснувалася. Снується. Я і кажу, а ніби запитую:

– Чи ж скоро, пане, і наша церква українською буде?

Знакомець спохмурнів, якби незіпхнута вагота зависнула над його головою. Да й спроквола став говорить:

– Я цю церкву відбудовував у початку дев'яностих років, як українську. Я ставив і підписа свого серед триста сорока підписів, які українську церкву відстоювали у селі. Але тепер я ніколи не піду в українську церкву...

– А чому б то, пане? – навстріч моє запитання вихопилося.

Да й почав, став переповідать мені, висповідуватись. Як минулої осені пішов був він до Ріки за осокою да й пробив очеретиною око. Нічого не видно. Хутчіш до лікаря поїхав. А лікар сказав застережливо. Що не дає гарантії, чи стане його око видючим. Але ліки приписав. А куди наш чоловік од лікаря одразу поспішає, коли біда приступить. Як не до знахарів, то до пастиря на сповідь. Здогадуватись можна, що і цей чоловік туди ж спрямувавсь. А там і зізнався, розкаявся, покаявся, що «роптав» на Кіріла, як той на бійню благословляв. Це уже скільки писано-переписано, що за совецького режиму сповідь міченця московські пастирі незагайно і в кагебе передавали.

– То Бог мені ознаку подав, що я гріх учинив, що ропотав на Кіріла. Але я розкаявся. Око стало видючим. І тепер я ніколи від московської церкви не відстану. А в українську не піду... – зізнається чоловік. Аж якось так виправдувально наче, наче сумніви іще снуються над його головою. Й дивиться на мене запитально.

А що тут скажеш. Я зупинився, стою у розмислах. Але щось казати треба. І я кажу:

– Проклинати то нікого не можна. Бо ж написано. Люби ближнього, як самого себе. А як ми можемо любити ближнього, коли ми самих себе не любимо. Не любимо землі, яку дарував нам Господь. А у молитві мови своєї цураємося. І єдиної молитви у нас в народі нема. Іще сказано. Що любити треба і ворогів своїх. Я так розумію. Що любити ворога, який у руки меча взяв, – це не означає ставати йому спільником і кланятись тому, хто на вбивство благословляє. Я так розумію. Що молитись треба за нападника, щоб Господь врозумив його, і щоб меч випав із його руки. Може, у тім і буде частка нашої любови до нападника...

Казав би, може, я іще щось у тім розсуджанні, але чоловік зводить із мене свій погляд, і обминаючи мене, рушає із велосипедом і травою у своїм простуванні. Уже навздогінці йому вихоплюється моє:

– Нехай і вас врозумляє Господь!

Я ще стою на місці. Осягаю немічність свого слова. Й через думання моє переходить. Нехай прощає мені Бог, якщо не так щось говорив я.

* * *

Муровано-металічна церковна огорожа скінчилася, позаду зосталася, і сутність моя углиб старининського простору увіходить, занурюється. А через думання ізнов переходить. Відчуття нагорнулися, що їх переживала старша сестра наша, коли од німців із церкви над Ріку утікали. Напевне, у цім от місці надія на порятунок теплішала. Із ними пастир, а німці уже десь там позаду zostались. І якщо не розминеться куля, а влучатиме, то уже віддалеки.

Зупинився у дивності я. Давно нема тієї нашої старшої сестри, а от її переживання семидесятилітньої давності у цьому місці раптом нагорнулися у мою свідомість виразно відчутно, якби первісні. Ах, це земля і небеса над нею утримують, бережуть переживання наших предків на кожному окресленім терені. І досить тільки подумати, як вони наближаються, увіходять у нашу свідомість. Але за своєю суєтністю ми завжди відсторонюємо їх.

Дорога іще колишня, ґрунтова. А оньо праворуч уже височіє, возноситься сучасний дім у моді. Веранда півкругом. Стривай-но. Але ж у місці оцьому видолинок розлягався, постелений був. А на згірку вирізнявано маленька Марчишина хатинка стояла. Хоча і в селі, а Марчиха твердо дотримувалась способу життя осібно, якби на безлюднім острові перебувала. І усілякі новітні віяння оминали її. Уже в усіх хатах сільських спалахнула, засяяла «лямпочка Ілліча», а Марчиха вірною своєму гасовому лямповому освітленню зоставалась. І так на кожному кроці дотримувалась вона усього колишнього. Щоби а найменша новація не зрушувала її життєвої рівноваги і спокою. Викликаючи на лице декотрих сельчан широку зверхню посмішку.

Котрогось серпневого ранку стояв я на зупинці в очікуванні маршрутки, і люди там стояли, а густа ранкова прохолода про близьку осінь нагадувала. Промовив хтось: «Минули Ганки, стали холодніє ранки». А іще хтось і Марчиху згадав. Як зять машиною приїхав забирать її а геть знесилену і охлялу життям у свої міські

покої. То вона усі свої банячки, рогачі, коцюбки й інше начиння запусяглася із собою забрать. Зять сміється і каже:

– У нас чистота і порядок. Нащо таке сміття туди пакувать...

А Марчиха йому в одвіт:

– Нехай і моє коло чистоти вашої примоститься. Мало що може быть...

Туга нерозрадна й незіпхнута за своєю хатинкою на згірку одразу зійшла на Марчишине серце, щойно вона поріг міських покой переступила. І що не день, то ця туга густішала. А котрогось ранку і сказала Марчиха: «Одвезіть мене назад у село...». «Да як ви самі там раду собі даватимете...», – вжахнулась дочка. І зять те саме сказав, промовив.

Але туга Марчишина запульсувала невтримно. І Марчиха оголосила безстрокову, аж поки її у село назад не одвезуть, голодівку. Мали тоді клопоту і дочка, і зять. Як не умовляли, а все намарне. І тільки коли нажахувать стали, управників покликали, трубку показали, якою крізь ніздрі насильно годуватимуть, ще й наобіцяли до приюту спровадити, тільки тоді сама до рота поживу узяла.

Отакі бувають, випадають дні для знесиленої, одірваної од коханого місця людини. Але і який могутній поклик людської душі уберегти це місце у незрушності. На жаль, віання часу могутніше, і завжди перемагає.

А позір мій уже на домірний новий взірця тридцятирічної давності дім ліворуч зачеплюється. А у дворі поближче до дороги і колишня ошатна хатина стоїть, вибілена краєвид осяває, про перейдений час промовляючи, нагадуючи. Випадок рідкісний, але і таке іще буває. Що коли на родиннім осідку молоді покоління інше гніздо в'ють, звивають, то і батьківське – материне гніздо не зносять, не руйнують, як живу пам'ять дому, у якім вони народилися і зростали. Й оберігають його, як і пам'ять про своїх предків.

Ах, чи ж не Мартинчикова іще оця хатина. І чи ж не у ній Мартин одного поляха провчив, як треба зустрічати і шанувати кожного заблукалого мандрівця, королівську вечерю йому приготувавши. Одразу ж і Батькові спомини про нашого Мартина і його вирізняваний мудрий чин повстали, нагорнулися із пам'яті. І я

зупиняюсь благоговійно перед цією хатиною, про давність якої промовляють низько посаджені вікна.

Сказав був хтось чи й надрукував у газеті, ніби новітніми позитивними змінами в дооколі тішачись, що у нас повсюдно котеджі європейського типу засвітилися, заясніли. Але для мене, для зору і серця мого наймиліші де-де іще уцілілі маленькі хатини. Вони випромінюють дух перейденого часу, і минуле відчутно входить у нашу свідомість. Од багатьох новітніх котеджів агресією віє-повіває. Бо збудовані вони на кошти крадені, грабіжницькі. Й червоно похмурим виглядом своїм вони не осявають благісно доокіл, як світлі хати колишні.

За хвилину я уже і на місці узвишковім опиняюсь. Це ніби центр Старини. Кажуть, тут колись віддавна фігура стояла. Якщо фігура стояла віддавна, то місце знакове. Коло таких фігур на роздоріжжі у полю, як наприклад, біля фігури при дорозі на колишній Батьківський осідок у Ріг, завжди зупиняєшся надовше. Стоїш, стоїш у безмовності, силкуєшся у здогадах, яка ж там вирізнявана подія сталася на місці оцім, чим мічене воно, але тільки таїна сиву намітку в дооколишній простір постелила. Отак у непросвітлених виразно здогадах зрушуєш з місця та й прошкуєш собі далі.

Із центру Старини позір мій мимовільно поклався прямисінько на колишню нашої старшої сестри хату. Ця хата примостилася, умостилася на краю старининського згірка, який у своїй сповільненій похилості у надрічкову ниву уже переходив. За хатою унизу голубе водне плесо зблискує, а за Рікою, за лугом темно зелений бір голубі небеса підперізує.

Моя увага зосереджується, і я зупиняюсь у прямостоянні. Хоча і хлів, і хата уже зінакшені, а все одно споглядання знакового осідку ізроджує із моєї пам'яті спомини. Коли у початку 50-х років минулого століття цю хату і з Батька нашого також помічню почали зводити, то сказав хтось сестрі: «Де бабині-материні сліди починалися, то і туди душа твоя прошкує».

Ця хата упродовж десятиліть і мене осявала привітною гостинністю і теплом у дорозі зі світа на хутір, а й у дорозі із хутора у світ. І крізь одну цілу ніч швагро Адам тут переповідав мені зворушливу повість свого життя, що потому й на папір поклася, на папері розляглася.

Й коли не стало Адама, і корову продано, то сестра із хати доріжкою прошкувала кожного дня рівно о третій годині пополудні ось до цього згірка на роздоріжжі. «А чо' ти з хати під цю пору завжди пориваєшся невтримно?», – запитав якось я. Сестра осмінулася поблажливо: «Бо мені усе здається, що уже корови на пашу женуть, то і свою уже пора виганять. І як звичне, іду під цю пору тією доріжкою, якою колись свою корову до гурту проводила. Звичка...».

І подумав тоді я. Твердо, ах, як твердо вкоренилася у свідомість нашого краянина саме слово, поняття саме «корова». Це як і «вівця» чи «коза» у давніх східних біблійних народів. Одразу ж і Батько наші ізгадалися. Як zostалися вони на хуторі тільки самі, то напоумили, умовили їх і корову спродати. Батько без корови місця собі не знаходили. Да навриписто умовляли братів наших старших, синів своїх хоч маленьку корівку їм укупить, поки гроші усі не розійшлися. І пожнивної пори привели із Березини невелику сиву корову. Я тоді був удома. Ідилічна картина. Вечоріє. Із Борка на хутір насуваються, стеляться і загусають темні тіни. Батько сидять на в'язовому пеньочку. А навпроти коло садка у молодій отаві тихо пасеться сива корова. Біло-чорна кішечка лашиться біля Батькових ніг. У високості бринить ідея, настроїй світового єднання. І виповнилося Батькові тоді уже сімдесят шість років.

Давно нема Батька. І старшої сестри нема. А хата її стоїть. І я от у моменті неподалік цієї хати. Видивляюсь. Спогадую. Але чому не випромінює, не осяває мене її колишня світла ясність. Ах, та же ця хата давно уже продана. І нові хазяї поклали на її свою печать. Віршик племінниці над очі мої надбіг. Як вона батьківську-материну хату зайшла провідать. А у хаті вже купці стояли.

Видивляюсь. Спогадую. Та же хату нові насельники, нові мешканці а геть зінакшили. І барва зовні не та, не світла, не ясна. І хлів на всю ширину ділянки видовжений. А через думання моє переходить. Коли нові хазяї опановують чиюсь хату, то і первісний дух із такої оселі вивітрюється. Це ми тільки не завжди завважуємо, оглядаючи колишні частково уцілілі забудови.

Течію мого думання раптом сколихує над самісінькою головою сповільнений помах крил буська. Він приземлюється на новому гнізді у дворі Віри Кушнерової. Її хата невеличка, але добротна,

гарно складена. Лісгосп, у якому самотниця усе життя трудилася, деревиною поміг. Віра прожила, перебула довге, але нелегке життя. А хіба може бути лехким життя самотньої людини у нашій країні у новітнім окресленні часу, а й за будь-якого часу взагалі. Верха цьому в'язові у Віриному дворі зрізали, коли Віра упокоїлась, в інші світи відійшла. Одразу ж на зрізі молоді лелеки будуватись почали.

І розмисли мої о тім линуць, течуть, що колись лелеки свої гнізда решетоподібні усе на гребенях хат споруджували, а зараз то усе на стовпах цументованих гніздуються. Але. Чи є випадковим їхній вибір осідку і чи має якийсь стосунок до людей, поблизу яких лелеки гніздуються. А мабуть, що має. У нас на хуторі буськове кубло було тільки на Мироновій хаті за Річкою. Лелеки і у наш двір, і у інші двори залітали, своєю присутністю піднесено дивні переживання зроджуючи, але ізнов повертались до своєї доми на Миронову хату, де і серце їхнє розкошувало.

Я забачив це гніздо у свої перші дитячі дні. Й простояло воно десятиліття а десятиліття. Аж поки Миронове насліддя, розійшовшись по світах і закутках ближніх, в один день не розібрали хату до підвалини.

Але Мирон і хата його були вирізнявані, заслуговували на буськову увагу і прихильність. Уродився Мирон у свого батька-багача одинець. Ще підлітком упав із гойдалки і на все довге життя став горбатим. Але висватав сільську красуню. Казали люде, що на багатство за нього пішла. Уже на хуторі укупили п'ятнадцять гектарів поля. Хто сказав, що горбуни – великі самолюбці. Це визначення Мирон заперечував цілим своїм довгим життям. У своїй зовні невеликій сутності він уміщав, ніс велику любов до світу і до людей. Він був хазяїн із хазяїв. Кожним своїм кроком Мирон утверджував, закликав, щоби усе на цьому світі було добре. І ближніх своїх до цього спонукав, навчав любови. А недбалості не терпів у найменшому ділі. Казали наші Батько, що і міцний великий силач, не переробить за день так багато роботи, як маленький Мирон. Бо у силача усі рухи похапливо зайві, над силу, а у Мирона усе тихо розмірене. Його потаємна любов до рідної землі найвиразніше світилася, ясна недільними ранками, коли Мирон обходив своє доколгоспівське іще поле. І це Миронові належить клясичне спостереження про втрату у людях відчуття подивування. Було

колись, оповідав не раз він серед людей. Пішов мисливець у ліс, вистрілив у звіра, а випадком вцілив у людину. Да й забив. Тоді усе село цілий рік подивовувалося, через серце кожного переходило. Що ось людину забито. А як тепера кого заб'ють, то й перепитують: «Але оно одного?». Це уже потому я вчитаю в «Окаянных днях» Івана Буніна. Що коли сімох убивали, то це іще переходило через людське переживання, а коли уже за одним махом сімдесят почали убивать, то людське серце уже звикало до цього.

Напевне ж, лелеки спостерігали плин Миронового життя і завважували його переживання. А тому і не випадково обрали свій осідок на гребені його хати. Й у тім спомині забачилося, заясніло мені, що не випадково своє решетисте кубло розмістили, поставили лелеки і на Віриному в'язові. Щоби душа хати, у якій переходили дні і ночі великої самотниці, не виймалася, не випурхувала крізь комин допоки, але зогрівалася, степлювалася буськовим теплом. Аяк. Птахи усе знають. Недаремне ж їх і птахами свободи нарекли.

Я озираюсь ліворуч. Із пам'яті Попова хата вигулькує, виглядає, світиться, ясніє стінами білими. Але де ж вона? На місці тім знаковім похмура кошариста споруда примостилася, умостилася. Розказував хтось. Що Попову хату викупив якийсь хвацький підприємець, розібрав її, зніс, а натоміць оцю неглемзду решулю спорудив. Ніби магазина заміряється у ній розмістити. А чим торгуватиме, то, кажуть, іще і сам не знає, не визначивсь. Та чим би і не торгував, то не багато у цім закутку покупців знайдеться. Хоча на кожний товар свій покупець має бути. Але люди тепер грошей не мають і на місці виднішим, а не оно тут.

Ах, як це завжди сумно, як печально на місці знакового дому пустирище завважувать, спостерігать. А ще густіша печаль серце огортає, коли на місці отакім, зневаживши колишне, нові мури постануть, заснуються. І навіть меморіальні дошки на таких домах знакового перейденого не освящать, не прояснюють. Як і оті написи отакого взірця. На цьому місці стояв будинок, у якому мешкав Іван Нечуй-Левицький. А чи інші наші клясики і достойники.

Се огорнуте високою значимістю поняття «Попова хата» увійшло у мою куцу малу свідомість одночасно з поняттям «Старина». Бо коли Мати про Старину ізгадували, переповідали, як про край райський, то

неодмінно і Попову хату ізгадували. Що найясніше вона світилася серед усіх інших домівок. І не тільки тому, що вирізнялася своєю особністю на згірку, виокремлювалася од усіх старининських хат своєю широкістю і великими вікнами. У цій оселі мешкав той, із чіх вуст ісходило Побожне слово, що сяви од нього проникало у людські душі і голубило їх. Поповій хаті усі старининці побожно уклонялися. Але не оно Старину, а і ціле село й усі дооколишні хутори осявала ця знакова оселя. Це ж до Попової хати із хутора Загалля спрямувавсь зі своїми писаннями мій великий попередник Степан Геньовий. Оньо «гень-гень» усе казав він.

На Успіння Богоматері 1984 року у Пастушківій хаті мені спогадувала Приська Кульбабиха. Як вона перебувала у передпокої зі служницею у Поповій хаті, коли зайшов Геньовий Степан із паперовим сувоєм. Священик Мілет запросив його до світлиці, і вони там довго-довго о чім то бесідували.

Ах, як кортить мене тепера знати, про що ішлося у тих Геньового Степана писаннях. І де шукати ті неоціненні його рукописи. Здогадуватись тільки можна, що коли уступили у наш край нові зверхники, великі світові поціновувачі усілякової мистецької штуки, то до їхніх чекістських рук, ай, пазурів, і потрапили Степанові писання. А ізвідти, як відомо, не усі рукописи повертаються, і не всі, навіть зі штампом котрі «Хранить вечно» у сховищах зостаються. Цілі сувої їх синеньким димком до голубих небес заструменіли. Але пощо Геньового Степана писання високі, коли і оньо рукопис мого другого роману як щез 1971 року із хати, у якій учиняли обшук, так і слід за ним простиг, загубився.

Про Старину наші Мати найчастіше спогадували, розказували мені у дні святкові. Елегійно заворожуюче покладалися Материні оповідки на моє мале серце у дні Великодні. Коли настрій високого свята струменів тихо посеред нашої малої хати на хуторі. Свято осявало людські лиця, і на них покладалась печать благісного умиротворення і спокою. Настрій високого свята ісходив із піднебесся і огортав кожне живе дихання і усе суцце на землі. Врочисто припишкли ув осяганні високого свята дерева зі своїми юно зеленими листочками. Молоді квіти і трави сріберно сяяли супроти Сонця.

Після обіду чисто празниково одягнені усі старші хатні виходили з хати і віддалялися. У хаті тільки я і Мати. Отоді Мати і починали спогадувать, переповіднить, як вони малою стрічали Великдень на Старині. Я тихенько осміхався. Чудно мені так ставало уявлять, що і наші Мати колись були маленькою дівчинкою. І там Великдень на Старині процвітав світлий та ясний, як осьо тепера і у нас на хуторі. Після обіду усі дорослі, а й діти також виходили на Старининську вулицю. Усі тішились ясным Божим світом. Чоловіки крашанками билися навбитки. І тато Материн, а мій дід Фок приносив своїй донечці-одиначці такі яскраві, але не свої, сусідські крашанки. Мати тішились від того невимовно. І то була радість висока. Не так від смаку крашанок, як від їхнього яскравого святкового сяяння.

Та от Материн тато, а мій дід Фок помер. Й не стало його у цім дивнім цвітучім світі. А Великдень наставав, процвітав так само. Після обіду так само усі виходили на вулицю. Чоловіки крашанками билися навбитки. Й усі батьки приносили своїм донечкам яскраві крашанки. А Матері нашій – ніхто. І Мати опечалено віддалялися від гурту дівчаток. Й усамітнювалися. Так снувалося, визрівало сирітство.

Якось їхню Великодню усамітненість забачив, помітив священник і запросив до своєї, Попової хати, на обід. І та подія була такою зворушливо знаковою, що осявала Материну душу крізь усе їхнє многотрудне життя. Наші Мати були завжди аж надто уважні й прихильні до кожної сироти. Пригадую, як лагідно опікувалися наші Мати Микитиною Маньєю, коли осиротіла цілковито вона. Й вони уділяли найтеплішу місцину на печі, щоб з холоду обігрilasя, зігрilasя, й завжди частували усім, що Бог нам посилав. А зовсім недавно стринешна сестра Ганя розказувала мені. Як осиротіли вони у Розі із сестричкою Галеною, батька енкаведисти замордували люто, як повстанця, а мати раптово неочікувано померла, то й не було до кого малим притулитися. До нас на хутір спрямовувались, ішли. Мати наші і нагодують їх. І вдяганячко сяке-таке убоге полотняне підберуть для сиріток.

Коли я уже навчився читати і пішов до школи, то котрогось ясного Великоднього дня із книжки я прочитав уголос Матері віршика про Великдень, де й такі рядки були: «А я в попа обідала», –

сирітка сказала». І Мати наші заплакали. Й так провинно дивно стало, зробилось мені. Чого наші Мати плачуть. Я ще силкувався уявити, якими ж були наші Мати маленькою дівчинкою. Але усе здавалося мені, що Мати аж ніяк не могли бути маленькою. А так і зараз мені здається. Наші матері бачаться нам такими, якими ми застаємо їх у цьому світі.

Мої тихі спомини про елегійне давнє сколихує машинний гуркіт, що навриписто неухильно наростає. А ось із-за повороту і показалася іномарка, завихреного сивого хвоста пилюки за собою збурюючи. За нею іще одна женеться. Здогадуюсь. Гості на Старину зі світа рипаються. А хто і до кого? Плем'я молоде, для мене уже незнакове. Але із рипом і помпою. Що хоча ми й зі Старини, та не ликом шиті. Нас у світі знають. Чужі сторони підкорюємо і упокоюємо. А може, чужинцям і вірно служимо. Аяк. Не один наш старининець, не крайнин один у світі широкі як зрушився, вихопився, то оно яких висот на житейській ниві сягнув. Той оньо у генерали вибився, що вже казати про полковників. Їх тьма. Оповідають про гречкосія із нашої глухої сторони, як він тепера на сибірських просторах газовими і нефтяними трубами заправляє. Й аж у самих Еміратах собі такого палаца одгрозив, аж но усі еміратці подивовуються да потилицю собі п'ятірнею шкребуть. А один наш землячок у московським лісовім відомстві у номенклатурне крісло увівся. Ніби до володіння усіх лісових просторів великої іще імперії допущений. Інший ізнов наш військовик у сусідній державі до генерал-полковника доскочив. Звісно, і здогадуватись не треба, що за високу вірність отечеству чужому. Ай, що говорить. Оньо дівчиця одна із сільського закутка так обплутала, охмурила одного бізнесмена могутнього, котрий мало не до олігарха сягав, що тепера й ім'я своє первісне загубила, потеряла. Її і в інформаційнім просторі, а не оно на людях, уже не інакше іменують, як дружина отакого то бізнесмена.

Написалось да й ізгадалось. Як большевицький письменник Кольцов у проході на усі платні театралізовані дійства наперед свою дружину виставляє: «Так ето же жана Кальцова...». І перед нею поштиво розступалися, документів не перевіряючи. А за нею і самий Кольцов прошкував. Переповідали колись, що таке і

насправді було, відбувалося, не оно в анекдотичнім оформленні розгулювало.

Як збурена машинами пилюка розсіювалася, долі опадала, спадала, стишено рідшала, то праворуч крізь сиву намітку вимальовується рожево розцяцькована сучасна огорожа з витребеньками, а за нею і хата колишня вигулькує. Але також розцяцькована під сучасний манір. Хтось укупив давню хату, але мешкати у ній цурається, до модерну пнеться. Ах, яким щемом серце моє займається, коли забачу в дооколі, у позір мій покладається колишня добра хата зінакшена, розцяцькована під сучасний манір. Ніби старця на посміх виставили, королівські обнови на нього накинувши, умоцювавши.

А оньо ліворуч на краю улиці, поближче до Ріки на пагорбі високім і Мілетова мала хатинка показалася, жовтим обкладена засвітилася, заясніла. Ніби якийсь хотинець її укупив задешево. Йому місце над Рікою сподобалося, поманило. Розбудуватись над Рікою посягався. Але не дозволили. Бо до крутого берега річкового дуже близько. Отож біло ясну Мілетову хатинку опечалений хотинець уже убогу оселю свою у жовтий пластиковий мундир одягнув. Мовляв, і ми люди.

Мілетовою ця хатинка називатись стала, коли у Кривому Розі вийшов достроково на пенсію Мілет, а у цій хатинці уже померла його мати Густина. Мілет одразу і повернувся із дружиною у хатинку, де колись за Польщі і народився був. А раніше ця мала старининська оселя називалась Густининою. Як овдовіла Густина, невдовзі по війні і приймака прийняла, якогось невідь ізвідки приходька. Чоловіка роботящого, сумирного і тихого, якого старининці а й усі сельчани позаочі чомусь шпіоном називали.

Інколи до родинного осідку і Мілет на відпочинок заявлявся із помпою неабиякою, яко птиця уже городська. Із тих часів запам'ятався мені Мілет біля пивної бочки у містечку. Як він, узявши гранчастий кухоль пива, одійшов убік, смокнув біло пінистої рідини, да й вилив привселюдно увесь уміст кухля на травицю поряд:

– Да разве ето піво. Ето одні с...кі. Вот у нас в Кривом Роге так там піво настоящее...

Черга, що до бочки шнурком спрямувалась, тільки тихо лукавенько усміхнулась.

Як умер Шпiон, а за ним i Густина у засвiти скоро вiдiйшла, то хатинка порожньою довго i не стояла. По котрiмсь тижневi у нiй оселився Мiлет iз дружиною. Да й хазяйнують почали. Але бiда завжди очiкує людину потаємно, несподiвано. Як котрогось ранку Мiлетиха переганяла кладкою через Рiку гусей на луг пасти, то упала в Рiку. Гуси уже самi пiшли на луг, а у Мiлетихи хребет iзламався. Приiхала дочка незагайно iз Кривого Рогу да й забрала iз собою скалiчену матiр. I Мiлет став козаком вiльним. I уже ани коло бочки, ани у корчмi пива хвацько не випивав. Бо не було перед ким почолитися. Сам такий. Але довго Мiлет i не наказувався. Як i кожний його побратим iз ватаги, вiдiйшов передчасно. Дуже багато на себе брав. Два стакани бiлоi повних i гальбу пива на один раз.

Мiлетова хатинка стояла сиротою не один рiк. I я зi свого хутора, як старининську вулицю переходив, не раз на неї свiй зацiкавлений позiр покладав. Аж то сказали менi, що уже хотинець один знайшовся на неї, вподобав її.

Праворуч iзнов позiр мiй у розглядуваннi покладається. Кризь зелень загусаючу, дорослiючу завважаю новiтню червону бундючну споруду, як зверхнє приниження, перестрашiння для хат колишнiх, якi колись тихо тут осiли без претензiй, лише тепло людського осiдку у пiднебесся випромiнюючи.

Зупиняюсь. Стою, роззираюсь. Значимiсть моменту i простору осягає свiдомiсть моя. А погляд уже поклався лiворуч на вузьку дорiжку, зелено густо споришем зарослу. I здогадуватись не треба, що людська нога тут давно не ступала. Дорiжка веде до хати, що углиб над Рiку од улици одiйшла.

Покинута хата. Але як знакова. Тут переходило життя великого покутника Стаська. Iзгадую. Зi Стаськом ми майже однолiтки. Він травневий i я травневий. Він у початку травня свiт забачив, i я у початку травня свої очi розплющив. Я на рiк ранiше, а він на рiк пiзнiше. Гай-гай, я iще є. «I час мiж пальцями тече, а ми ще є». Гийом Аполiнер. А його уже нема. Навеснi я його не застав. Напрвеснi одiйшов. Вiдмучився. Хтось iз старининцiв сказав менi.

Zi шкiльних лiт менi чомусь не запам'ятався Стасько. Але стоiть ув очу моiм картинка iз моiх уже студентських лiт. Як приiхав я на свої першi лiтнi канiкули. Лiто барвно розцвiтало

доокруги. А ми зі Стаськом сиділи під каштаном біля Костьолу у старім панському саду. І Стасько переповідав мені свою юну мрію. Що він також збирається, заповсягається учитись в університеті. І вибір, спрямування його – також гуманітарія. Але поки що він поїде на північ. Світу забачити і стажу набути, щоб лекше в науку вступити.

Удруге ми зустрілися випадково на автобусній станції у Містечку. Також іще у мої студентські літа. Я із хутора спрямовувавсь до Львова, а Стасько зі Старини прошкував до Архангельська на лісозаготівлі. Стояла морозява пізньоосіння похмурість. На стомленому Стаськовому лиці пульсувала проблемна неозначеність. Чогось іншого від тієї стрічі не уберегла моя старіюча пам'ять.

А відтак забачив я Стаська через роки а роки. Це була вже зовсім інша, зінакшена людина. Його сторонилися не тільки старининці, а й усі сільчане. Великий самітник у своїм важкім спокутуванні. У моменти просвітлення він іще багато читав. Збирав книжки. Усе літературну клясику. Фізично був дуже витривалий. Ізранку своїм ходом пішки за двадцять кілометрів спрямовувався на залізничну станцію, там сідав на потяг до міста, укупляв книжки, і ще зі станції пішки надвечір долав двадцять кілометрів до своєї хати. До мене на хутір навідувався дуже часто. Наші бесіди завжди тривали довго, по кілька годин. Переважно говорив Стасько. А я його єдиний, мабуть, завжди уважно вислуховував. Його мова не завжди була логічною, але яскраво образною і метафоричною. Якось Стасько сказав, що писати літературні твори дуже легко. Головне – це навчитись абзацувати. Адже кожна книжка складається із абзаців.

Одразу ізгадалося. Як поета Миколу Рубцова запитали були, як надходять, удаються йому вірші. Й ніби відповів, сказав поет. Що дуже просто. Головне – це написати, поставити на папері угорі назву вірша. А далі усе пішло стовпчиком.

Уже іншим разом Стасько мені дуже яскраво малював природу доокола Північної Двіни і Архангельська. Там, де ріка із морем з'єднувалася, віддалеки на острові яскравіли дуже гарні квіти. І одна вродлива дівчина загадала хлопцям. Хто із того острова для неї букет плавом принесе, той і стане її обранцем. Один хлопчисько

незугарний, з якого усі кепкували, умить і скочив у воду да й в одній руці плавом доніс і вродливиці вручив яскравий букет. І дівчина слова свого дотримала. Хоча усі перехожі перехрещували свої подивовані погляди на несумісній зовні парі: вирізнявана вродливиця і зовсім низенький незугарний хлопчина.

У час просвітлення якось зізнався мені Стасько. Що він і вступив був на заочне навчання чи то до Архангельського, чи то до Ленінградського вишу. І навіть став кандидатом у члени КПСС. Але у якійсь конфліктній ситуації не стримався да й привселюдно розірвав свій кандидатський квиток. І партія йому вже не світила. Його укинули в психіатрію незагайно. Приціл виявився точним, результат прогнозовано безпомильний. Покута на ціле довге життя. Про яку і розказати нікому, а й чи зможе уявити, зрозуміти хто.

Спершу при батькові Максимові перебував Стасько. А після батька самий у хаті zostався. Під опікою сестри Одарки, яка від Старини відійшла недалеко. Щодня страднику великому харчі носила. І коли борщ якось несла, то сказав хтось із старининців: «А то я би йому іще і борщ носила...». Але на те Одарка уваги не звертала. Опікунську службу свою вона несла по-сестринськи спочутливо. І коли я переходив якось стежкою на Старину, а Одарка на вгороді картоплю копала, то й сказав був: «Дяка вам велика, що ви так добре Стаська доглядуєте...». На що Одарка відказала одразу незагайно: «А як можна такого не доглядати. Одказатись од такого – великий гріх».

Періодично Стаська забирали до сумнозвісного медичного закладу. А забирати його ізвідти завжди спрямовувалась Одарка. Часто і з чоловіком своїм.

У час останнього перебування у тій лічниці Стаська там люто побили. Привезли його додому на Старину а ледь живого. Він стратив дар мови, а кволий розсудок геть помутнів. У повну безпомічність і некерованість обернувся Стасько. І Одарка узяла покутника-брата до своєї хати. Й терпляче доглядала його. Якось на автобусній зупинці я зустрів Одарку. Да й спитався у неї: «А як Стасько?». «Погано. Уже тільки лежить і не говорить», – сумно відповіла Одарка. Нерозраднa печаль оповила її згорьоване лице.

Я тут же змінив своє спрямування і з Одаркою пішов провідати великого старининського страдника. Стасько лежав на

топчані од світу відсторонений. «Чи упізнав, хто прийшов?» – запитала брата Одарка. «Гандрій...», – виразно промовив Стасько. І підвівся мені назустріч. Я став пригадувати, говорити, як він часто навідувався до мене на хутір, і про що ми так довго, годинами тоді бесідували. У його великих очах закружеляли сльози. Але жодного слова він більше не промовив. Я розглядував його високе чоло. І мимоволі згадував героя роману Томаса Манна «Доктор Фаустус» Андріяна Леверкюна. Що його лице і чоло справляли враження одухотворення, глибокодумності, а насправді робота його думки уже давно припинилась.

А тепер от стою навпроти спорожнілої Стаськової хати. Відійшла, відлетіла із хати душа великого страдника. І розмисли мої о тім течуть. Як у вирі полювання за людськими душами і свідомістю уподібнено зінакшуються і людські долі. У час останнього Майдану мені у Києві не молодий уже чоловік зі Львівщини оповідав. Що у їхньому селі в одній родині був уродився хлопчик, великий схильник до усілякових наук. Він kwasолю із дому крадьки до містечка носив, щоб спродати да книжки укупить. Так сутужно було по війні на гріш. Та мети своєї хлопчина досягнув. Закінчив фізико-математичний факультет університету. Бог талант дав, але талант не заяснів, не процвів. За українські національні погляди молодика запроторили навіть не туди, де Макар телят не пас, а на примусове лікування спровадили. Через рік відпустили. Але був цей нещасник геть поруйнований. Швидко математичну пам'ять повністю відбито. Правда, у моменти просвітлення він іще розв'язував школярам задачі. Але то були рідкісні моменти. Отак і звікував цей покутник, великий схильник до науки, у селі коло родичів. І тільки недавно помер, упокоївся.

І ще один майданівець із Прикарпаття оповідав мені подібну історію. Як один юнак із їхнього села надумав усе своє життя присвятити пастирському служінню. Його і прийняли на навчання у духовну академію. Але потому підступилися, щоби подвижник сей співпрацював з кагебе. Як християнин істинний, він відмовився. Тоді його також укинули в психіатрію. А ізвідти привезли уже як такого, що не при своїй пам'яті.

Гай-гай, і своє ізгадалося. Як старший брат Саша привіз мене у поживній порі додому. Букви то я іще знав, але коли рядок

прочитаю, то зміст прочитаного пам'ять не утримувала. І сказав тоді дядько Павло на Старині, Материн рідний брат: «А ти кажи, що і жодної букви не знаєш, то, може, спасешся. Відстануть!». Ах, дядьку, дорогий мій дядьку. Якби ж то...

А тут і запитальне надо мною закружеляло, у думання зійшло. Чи ж в усіх отих окреслених випадках, а і в тисячах випадків інших для поруйнації людської пам'яті і ввергнення особистості у вир надлюдських страждань один і той же матеріал використовувався? І хто, мо' цілий колектив стояв біля джерел того унікального винаходу. І чи не висувались ті автори на премію Нобеля. Й чи не спадало на думку сучасників над замовниками, винахідниками і виконавцями того найжахливішого експерименту людський трибунал учинить?

От скільки запитань закружеляло над моєю головою, коли погляд мій благоговійно Стаськову хату огортав.

* * *

А коли ізрушив я з місця, углиб Старининської вулиці спрямувались мої кроки, ліворуч іззаду уже зосталася Стаськова знакова хата, то погляд, очі мої угору, ік ясним небесам обернулися, звернулися. Із голубої небесної безодні відбиток зі стіп злежаности перейдених часів зійшов, зяяснів ув очу моім. Колишня хата нашої баби Лександри.

Бабина хата стояла, розташовувалась, присіла, осіла, примостилася посередині Старини, там, де зі Старининської вулиці вужча дорога ніби крадьки, потаємно од світа на переїзд до Ріки завертала, провадила. Цією дорогою узимку усі сельчане із Бору, ізза Бору від Бобра саннями однокінно й парокінно собі дрова возили. Наші Мати спогадували, розказували мені, як уже паралізовані на хуторі страждали. Що як овдовіли баба Лександра, із п'ятьма малолітніми дітками зосталися, то нікому було їм і дров привезти. Часто піч похмуро нетопленою застигала. Й коли рипіли на дорозі сани, зі снігом утоптаним розмовляли, гутірку вели, то за стіною хати раптом і озветься «гуп-гуп». Це хтось із спочутливців поліняку скидав. І подячною надією займалось мале Материне серце. Що і їхня піч звеселіє червоно.

Це була дуже давня нашої баби Лександри хата. Либонь, чи й не у середині дев'ятнадцятого століття, а мо' й раніше заснувалася, повстала, засвітилася біло перед світом вона. Із тієї моєї першої самостійної мандрівки на Старину до баби Лександри у пам'яті відбилася і зосталась картина. У хаті. Така довга-довга кімната, при вході ліворуч – велика піч. «Жолудок хати» (Іван Франко), проз одну стіну уздовж – лава густо вистояної темно коричневої барви. Коло поперечної стіни, на всю стіну майже поважно примостився, умостився стіл. Два маленьких віконця попрорізувані: одне у поперечній стіні, на стіл дивиться зі світа, друге – у стіні поздовжній, двора із хати оглядає. Шкельця на вікнах сиво помутнілі, якби стомлені од виглядання довгого. У хаті тільки двоє: душа хати і душа баби Лександри. І час по синіх кутках тихо тече, струменить. Цей вічний супутник кожного живого дихання.

Навіть і тоді подлук інших старининських, а й сільчанських і хат хутірських бабина хата мала вигляд давньої, вбогої і згорьованої. Але дивилася на світ правдиво, не лукаво. Ось такі ми є, і не інакші.

Як часто і довго потому я не видивляв доокіл у нашім краї і в дорозі по світах, у селах і на хуторах колишні хати, але схожої на бабину Лександрину хату я нігде не зустрів. Вона і тепер бачиться мені вирізняюною в однині.

Я тільки уявити силкуюсь життя баби Лександри і діда Фока у тій хаті. Вузька і куца моя уява. Як умирав дід од невиліковної тоді легеневої недуги. На широкій печі лежав. А дев'ятилітній дівчинці он як кортіло на піч зіп'ятися, щоби тато по голівці її погладив. Дак мати ж не дозволяють. Бо недуга може і на дитину перекинутись. Але ось баба Лександра із відром за собою двері зачинили, і дівчинка на ослінчик біля печі стала, повищала, а тато свою правицю долі опустив, да й гладить нею малу голівку. Але ось рипнули сінешні двері. І дівчинка зіскакує з ослінчика долі, ще й ослінчика до стіни умить відставила. Бо ж від баби Лександри обом дістанеться. Насварять.

Коли не стало господаря, тоді смуток оселився у хаті. Дівчинка од нез'ясовної туги у малім серці не раз потому ставала на ослінчик, зіп'явшись д'горі, заглядала на піч, але там було порожньо. Черінь мовчки дивився на неї. Його затаєне глиняне співчуття сирітка іще не вичитувала.

Дівчинка звикала до пильнування за трьома меншими братами. Щоби, зіп'явшись на ніжки, вони не почеберяли спадистим видолинком до Ріки. Да вода не спокусила їх. Бо то тільки зовні вона манливо зблискує своєю гладінню. У глибині ж таїть силу необорну, що засмоктати може не оно малюка, а і дужу дорослу людину. Так мати, баба Лександра казали, і дівчинка ту істину твердо поклала у пам'ять. Із водою не жартують. І бережного Бог береже.

За ними усіма – за дівчинкою і меншенькими братиками – іще пильнував найстарший брат Кузьма. Коли упокоївся дід Фок, Кузьмі уже п'ятнадцятий рочок пішов. І у душі його уже пломеніла не вичитана іще істина. «Обніміте ж, брати мої, найменшого брата...».

Отак переходило на Старині, у благодатнім мальовничім закутку доросління нашої Матері. Як о тім вони мені переповідали і як те малює тепер моя старіюча уява.

Вирізняваним для нашої Матері був 1914-ий рік. І не тільки тому, що почалася велика війна. Й усі старининці і сельчане із підводами утікали через Ріку крізь ліси на Лумчу – цю завжди омріяну місцину серед поліських пуц для порятунку кожного живого дихання у грізний час небезпеки. Проводив цю ватагу біженців пастир, настоятель храму. Потому усі сельчани вернулися до домівок своїх. Тільки пастир із родиною подався углиб поліських пуц аж на Житомирщину. Як знати, чи у порятунок, чи у погибіль. Адже навіть найближче наше будуче завжди сховане для нас наміткою невідомості.

Але іще до початку війни прибув у село, заявився у селі якийсь вертлявий низькорослий вербувальник, да й став вербувати женців на жнива у Подольську губернію до одного багача, золоті гори від нього обіцяючи. І Мати наші зголосилися, до вербунку пристали. Та не тільки обіцяна висока винагорода за труд поклікала у дальню путь нашу Матір. Їх і невтримно дорога манила. Он як же кортіло забачити, що за світи там за обрієм відкриваються, і яка та Подолія. Мати уперше забачили желізного полоза, який по рейках стрімко мчався, відносячи їх з усіма людьми у світ далеко од Старини. Й уперше незвично переживали вони стрімкий рух потяга у далеч. Це ж не підводою їхати. Поля, міста і села, ліси скоренько пролітали,

зоставалися позаду, що й розгледіти їх не встигнеш. На станції Козятин робили пересядку, а зупинилися аж на станції Кодима.

Нашій Матері тоді щойно шістнадцять років сповнилося, але жницею вони були вправною, старатливою. І це помітив, завважив хазяїн і заплатив їм ще більше обіцяного. Мати раділи невимовно, що у барвисті строї на Старині зодягнуться. Але баба Лександра порадили здати ті гроші на пошту, «про чорний день», як вони казали. Та ось незабаром нагрянули, почалися перевороти, пошта поїхала. І в чиїх тепер банках шукати той важкий Материн заробіток.

Але спогад про ту першу і останню заробітчанську мандрівку зостався у пам'яті на все життя. Уже на схилі свого віку, уражені тяжким паралічем мати не раз розказували, оповідали мені і про станцію Козятин, і про Подолію, і про стрімкий рух потяга. І я їм розказував про сучасний вигляд тих країв, що і мені їх доводилося бачити. А от на станції Кодима так і не побував я. І у тім моя велика провина. А хоча й би тому, що там побували наші Мати. І не спізнав того сильного зворушення, яке огорнуло мою сутність усущіль, коли я опинився у Бугульмі. І тільки тому, що там відбували службу у царській армії наші Батько. Ах, це незамінне сяєво слідів, що їх позоставили на землі наші предки.

* * *

1920 року наші Мати назавжди покинули Старину. І увійшли, приєдналися до Батька, у хату діда Романа, що значимість своєю виказувала тихо достойно у центрі села на перехресті, навпроти уже погорілих офіцин у панському саду. А з тим путь їхня стелилася у Ріг, і нарешті – вимріяний Хутір. Але Старина у Материній пам'яті крізь ціле життя зоставалася краєм обітованим, де заснувалися начатки усіх начатків. Коли уже і паралізовані страждали на самотньому хуторі, то часто казали, повторювали: «Ах, були б ми у селі, то може, хтось із людей коли зайшов би, зо Старини хто навідався б...».

Брати ж Материні усі четверо – Кузьма, Микита, Павло і Гриць – посеред Старини при купці свої осідки позасновували. Грицьова хата тільки у видолинок до Ріки одійшла. Про дядька Гриця мені брат Саша розказував, який той пильний у кожному ділі

був. Коли пилкою дрова різав, то мірку, поліняку до кожного відрізу підставляв, щоби усі телеші й полінячки затим в акурат були однаково рівні.

Й коли повстало наше Полісся, від дрімучості пробудилося, у спротив окупантові стало, то сказали були наші Мати Грицеві застережливо, як найменшенькому: «Нащо воно тобі, Грицю, прийде гинча власть, то й можуть тебе розходувать». На що дядько Гриць відповів тихо розсудливо: «Тобі, Ярино, не треба, ще комусь не треба, а комусь і треба, раз таке повстало. Але знайте, що як і попадусь, то ніхто через мене не постраждає...». Тобто що нікого не видасть він. А так воно і сталося. Про те, як схопили дядька Гриця у Різдвяні свята енкаведисти, щойно уступили у наш край, і як люто закатували його, уже переповіджено в інших моїх писаннях. Але коли через роки а роки і мене вели на допит у відомство, яке своїм абрєвіатурним звучанням наганяло жах на кожне живе дихання, то ураз на півдорозі зійшли із піднебесного простору слова дядька Гриця. Да й твердо засіли у моїй пульсуючій невизначеністю свідомості. І вони щомиттево помагали мені встояти на однім. Щоби нікого не видати, щоби ніхто через мене не постраждав, навіть коли чекіст тут же буцегарнею довічною погрожував, і поклав нагана передо мною на столі, в періодах правою рукою за нього хапаючись.

Коли ранньої весни похмурого дня відвідую я старий сільський цвинтар, то зупиняюсь надовше біля дядькової Грицьової могили на згірку між акаційними заростями. Унизу луг аж до Ріки постелився. На обрії ліс зачаєно синьо очікувальну надію випромінює. Десь там у пуші Отаман «Поліської Січі» колись зі своїм побратимством прощався. Із піднебесного простору ідея проростання сіється, струменить. Крізь цвинтарну тишу бринить нагадувально настрої вічності. І слова дядька Гриця свою значущість являють, випростують.

І тепер, коли я благоговійно стою біля родового Материного осідку, ці дядькові слова ізнов із піднебесся линуть, як засторога, як наказове нагадування для нових поколінь. Що у цьому жорстокому світі за найжахливіших ситуацій завжди має визнаватись тільки побратимство, але зрада – ніколи.

Дядько Микита був забраний на фронт одразу, як тільки більшовики, другі совети увійшли, уступили у наш край. Сельчане, котрі повернулися із тієї великої бойні, бачили Микиту на збірному пункті у Білоторовичах. А далі слід за ним загубився. І тільки через десятиліття знайшлося, виявилось, встановилося місце його загибелі і поховання у братській могилі.

Дядько Павло помер на шістдесят дев'ятому році життя після складної хірургічної операції. Як розказував мені стринешний брат Стасько, він іще тужив за світом. Так пильненько дивився за вікно із палати. А й промовив одного разу якомсь: «Чи ж я іще забачу сей світ...». Не судилося. Ах, як багато чого віддаляється, утікає, вслизає від наших запосягань і хотінь.

Доля найстаршого Материного брата, дядька Кузьми і його родини склалася, перейшла незвично і трагічно. Як пішов одного погідного дня Кузьма на Майдан у Гало лика з лози на постолі дерти, то й серед галявини квіткової дівчину забачив, стрінув. Вона там у букет квіти збирала. Дівчина зненацька зашарілася, і лице квітами затулила, прикрила. «Як звати тебе і чия будеш?», – лагідно підступився Кузьма. «Я... Я, Вікта Зелінська...» – тихо знічено промовила дівчина. Це була Вікторія із мазурського роду Зелінських. Там поблизу за Галом мазурська слобода процвітала.

У скорім часі привіз дядько Кузьма Вікту на Старину. І сказали тоді старининці: «Пішов Кузьма у Гало лика дерти, а видер Вихту...». Через рік по одруженню у них народився син Роман. Потому іще народилася донечка і другий син.

Але той первісток був дитиною вирізняваною. Із родива одна ніжка у нього була зігнутою. Пересувався тільки на милицях. Спершу це були маленькі милиці. І як дорослішав, то так і милиці до зросту припасовували. Але це був схильник великий до усілякових наук. Самородок, якого не пам'ятало ані село, ані ціла округа. Роман самотужки вивчав іноземні мови, і вільно читав польською, німецькою, іспанською. Може, й іще якими мовами. Він сам змайстрував радіоприймача. І коли баба Лександра уступили у двір із новиною «А чи чули, що війна почалася...», то Роман вухом припадав до свого приймача, вислуховуючи перебіг тієї події.

У колі його студій найперше стала історія України та її доля. І коли повстало Полісся, то став Роман учасником спротиву,

радником і просвітником повстанців. Мені недавно хтось із старининців розказував, як він у дворі на моріжку вухо ік землі прикладав, а ніби прислухався до когось із лісу, що там тепер відбувається.

Коли увійшли, уступили у наш край другі совети, коли розходували вони у лютім катуванні дядька Гриця, то незагадно і Романа на фабрику, на папірню, де гарнізон енкаведистів розмістився, отаборувався, і Романа покликали. Це ніхто тепер не розкаже, не посвідчить ніхто, як там допит переходив. Здогадуватись проте і висновувати легко можна. Бо коли надвечір повернувся Роман додому, то узяв ostrу бритву і перерівав собі горло. Але невдало. І ще якийсь час в тяжких муках конав.

Потому якось зустрів у центрі села Вихту начальник гарнізону енкаведистів да й каже: «А нащо він собі таке зробив. Він же сильно грамотний був. І нам такі люди тоже треба». А звісно...

Незабаром і дядька Кузьму на бадання, на допит в енкаведе покликали. Да як дали там лупня, печінки відбили, то неборака й не протримався довго. Хоча й додому його відпустили. Їх і поховали поряд. Батька і сина. На краю старого цвинтаря під однією огорожею спочивають. Написи тільки на хрестах поблякли. Од вітрів часу.

Менший син Стасько відбудув десятилітку в Магадані. Туди примхлива доля запровадила і доньку Кузьми Софію. Там у вічній мерзлоті і кості її спочили. Аяк. Не оно нашого цвіту по цілому світу. Хтось передавав, до слуху могого долинуло, дійшло. Що не раз повторювала там вона: «Да якби то знать, коли умру, то перед тим здійнялася б і полетіла». Так серце манливість огортала – спочинуті у рідній землі. Але не судилося. Багато чого не судилося, не збулося у наших долях. Бо й гріхи наші також тяжкі. І вітри часу замітають сліди нашої незбутості.

Востаннє бачив я дядину Вихту десь укінці 60-х років минулого століття. Я ішов на зупинку автобуса, спрямовуючись із хутора у світ, а вона несла із посадки в'язанку дрібного соснового хмизу. Завваживши мене, одразу поклала із пліч в'язанку долі. Й зідхнула старечо стомлено: «Отака житка. І пенції не дають. Кажуть: стажу нема. Я ж їм сказала: «А ви думаете, що вічні тут будете. Оньо Хрущов думав, що вічно на місці теплім сидітима. Але зняли. То і вас можуть зняти...».

На місці колишньої затишної Кузьминої дядькової хати Микитине дядькове насліддя іще меншу літню кухню вимурувало. Знаки перейденого покриваються новими знаками. І це постає, укорінюється як трава забуття.

* * *

Дядькова Павлова хата праворуч на згірок од родового вогнища одійшла. На згірку зіп'ялась. Наче щоби звіддалік із узвишко-вості і на родовий осідок, і на видолинок до Ріки, і на луги за Рікою, і на Бір свої очка спрямовувать. Да й краєвиди родинні роззирать.

Дядько Павло уперше мав за дружину Пріську. Як вона умерла, то привів до хати сироту Настю, що на шістнадцять літ була молодша за нього. Перед тим Настя на Липниках у мазур служила, товар пасла. Вона і Гермашевських там бачила, знала, запам'ятала, отих, що із їхнього роду, потому один одважливець у космос полетить, стрибне.

Був іще у Насті один брат. Але його у власній хаті по війні застрелив Телюк. Отой мізеренький Телюк-полтавець, що за поліційну службу у німців ніс пекельну спокуту – відстріляти, як уже енкаведист, аж сто душ у Західній Україні. Кажуть, що 99 душ він і відстріляв, але плану так і не сягнув, не виконав. Цікаво, через думання переходить. А хто ж була тая сота душа. Може, вона й дотепер серед нас обертається.

Як поклав Телюк Настиного брата, то одразу й до горшків у піч зазирнув. Повитягав їх, на стіл поставив, да й став наминать, як не в себе, а що там пожиточного і було.

Це далеко потому один голова колгоспу у нашому краї над усе любив гусей у людей відстрілювать із рушниці. І що найбільше гусей покладе він, то після того їв, як не в себе. Й зізнавався у тім.

Ні від першої, ні від дружини другої дядько Павло дітей не мав. Бездітним тобто був. І від того нез'ясовний смуток ніколи не сходив з його лица. Й завжди не переносив, одвертався од розмов, коли хтось бідкався, який йому клопіт із дітьми. Якось Мати наші пожалілися братові своєму, дядькові Павлові, яке горенько їм із дітками своїми. То дядько Павло на довший час затаїв до Матері нашої незіпхнутий гнів.

А коли наша старша сестра Зоська переступила поріг дядька Павла хати, ридуючи, що найстаршого її сина в армію служить забирають, то дядько Павло спереседя аж сплюнув: «Оно у тебе діти, а у людей собаченята». Тобто що який він радий був би свого сина в армію проводжать. Але не судилося. Так могутньо пульсував у його естві поклик батьківства. Старозавітний поклик. Це уже в новозавітній ері могутньо осяватиме людське ество і поклик схимництва.

Був дядько Павло дуже ощадливий. Свого нігде не попускав, але і на чужеє ніколи не спокушався.

Та хіба знає, хіба відає людина, коли горе на неї зійти має, упасти. Якби знав, коли біда прийде, то хоч би стрічати готувався. Але не знає людина.

На сорок п'ятому році життя неочікувано, негадано важко занедужала дядина Настя. Її зробили складну операцію, визнали ракове захворювання, і життя гарантували не довше, як півроку.

Затужив сильно дядько Павло. І коли одного осіннього вечора у великій мисці на ослоні вони лушили квасолу, із одного боку дядько Павло сидить, із боку другого ослона дядина Настя, то й, тяжко зідхнувши, промовив тихо тужно дядько Павло: «От скажи, Насте, порадь: як оком кинуть од Віцового кутка і на Башту, то тут мені і взять не буде кого, як доведеться...». Так глибоко засів у його душі страх перед самотнім будучим у старі літа.

Дядина Настя мовчала, слово її не зродилося, може, і зроджувалося, але крізь вуста не вихопилося.

Та що ми знаємо грішні у цьому світі. А раптом нічого. Але слово – не горобець, як кажуть. Вихопилося, випурхнуло, злетіло, то й не наздоженеш, не упіймаєш. А Око Світове, що усе бачить, і Вуха, що усе чує, уже його на карб поклали. Може, у свідкування і для ознаки.

По котромусь році раптово занедужав і дядько Павло. Тієї важкої операції він не витримав. А дядина Настя іще двадцять вісім років пережила медичне пророцтво, і двадцять два роки її життя тривало без дядька Павла. Це було трудне самотнє життя у хворощах. Але все-таки життя ув осяганні картини, як білий світ переходить.

Дядина Настя була тихою і доброзичливою. Вона покійно і терпляче несла свій хрест. Трошки слова інколи зінакшувала. Наприклад, «телевізор» вимовляла як «левізор». За кожної нагоди і можливості я відвідував на Старині дядину Настю. Вона завжди виявляла співчуття до моєї недуги і до моєї долі. Коли мені у селі виділили маленьку ділянку, то вона радила: «А ти одразу і садочка посади. У мене є дуже добрі сливочки...». Я чомусь не скористався тоді таким дарунком, а це була б ясна пам'ять про добру людину. Іще дядина Настя любила квіти. І перед вікном хати у неї барвно процвітав чималий квітник. Навіть а геть перебуваючи недугою, вона любляче доглядала квіти. І тішилась ними. А перед Купайлом дівчата не раз приходили до дядини Насті за рідкісними і ясними квітами. І кожному такому проханні вона не відмовляла. Ба навіть зустрічала його вдячно. Бо це була нагода і привід поговорити про квіти.

Я іще пам'ятаю стару Павлову дядькову хату. У кінці п'ятдесятих років минулого століття, уже у поважному віці перебуваючи, дядько намислив нову хату поставити, звести. Дехто із сусідів і людей зі сторони лукавенько насміхався: «А воно йому треба...». Але на те дядько Павло уваги не звертав. І у скорім часі на Старині засвітилася, заясніла нова дерев'яна хата. Ї усе у ній було не так просторе, як домірне і доладне. Там вікна які широкі да ясні, там двері які оковані, і клямки на них на руку широку філігранно змайстровані уславленим сільським ковалем. А піч і грубу дядько Павло заставляв муляра переробляти кілька разів, поки не вийшло, не стало все в акурат.

Востаннє я бачив дядька Павла восени 1972 року. Коли я зайшов у двір їхній, то він стояв посеред двору і тішився новим дахом, що його тільки-но завершили перекривати шифером: «Уже років тридцять ніякі дощі його не злякають».

Тієї осени дядько Павло помер. Коли я повернувся із Публічної наукової бібліотеки і відчинив двері у комунальну квартиру, то сусід Соломон Ісаєвич подав мені згорнутого удвоє папірця, промовивши при цьому: «Умер дядя Павло». Телеграму надіслав стринешний брат Стасько. А уже потому при зустрічі сказала братова: «Ми послали телеграму уже після похорону. Але щоби ти знав, що дядька Павла уже нема».

Про похорон дядини Насті мені зателефонував мій незабутній добрий друг і наставник, великий покутник Богдан Пастушок. Я тоді саме зібрався на прогулянку в Гідропарк. Стояла золота осінь. Алейку над Рікою оперізували жовто цвітучі прощально дерева. Мої думки випростувались і снувалися про вічне.

Із відходом у інші світи дядька Павла і дядини Насті зарубцювалась остання з перших гілок на стовбурі родового дерева від діда Фока і баби Лександри. У дядьковій Павловій хаті тепера мешкає насліддя дядька Микити. Як покоління молодше, вони дещо зінакшили колишню оселю. Нові тепер входи і виходи. В іншу барву помальовані, розмальовані стіни, вікна і двері. Але основа зосталася. І добра доладна хата осяває Старининський закуток, нагадуючи новітнім, часто із витребеньками віанням, що усе у цьому світі має бути усамперед добре.

Ах, іще ізнов спогадалося. Як дядько Павло вирішив, надумав беседою, застіллям чималеньким своє шістдесятиліття у далеких уже шістдесятих роках минулого століття відзначити. І я на тому застіллі був, як званий, як покликаний. Мед, горілку пив. І не уявно, а натурально. Як люде упились мало, да язики їхні розперізалися, то й гуторка спершу тиха наростаюче неухильно у гамірну переросла. О чім люди говорили, зговорювали о чім – усе забулося. Перейденими часами розвіяне. От одне тільки, ніби картинка жива, ув очу моїм зосталося. І в пам'яті відбиток незмивний накреслився, намалюався. Як Миколай, Коля Балашовцьовий сп'янілий із-за столу устав, звівся. Да й о тім річ повів. Коли випало, лучилося йому одного разу у Харківськiм готелі заночувати, то у кімнаті тій іще й один грузин ночував. Прокинулися, пробудилися тимчасові насельники кімнати після сну від утоми дорожньої од ясного сонця у вікно. Першим підійшов до вікна грузин. А за вікном уже молодий ранок уповні процвітав. Грузин і каже: «Вот пасматрі, Николай, сколькі лудей ходит. А пасмотріш, што через лет пядесят их уже не будит. Ну, может, адін, два і останецца...».

А й справді. П'ятдесят літ уже минуло, сплигло. Але не може подивитись із вікна харківського готелю Миколай Балашовцьовий, які нові люди тепер ходять там за вікном. І чи упізнав би він серед них хочай би одного колишнього. Бо й самого Миколая уже давно нема у цьому світі.

штиками наскрізь пронизали да й у стрим'я із Рудницького мосту в час Різдвяних морозів укинули. «А чи ж ти, небого, уже знайдеш його. Води бистрії занесли твійого синочка аж за небокрай...», – казали декотрі люде. Але баба Лександра на те уваги не звертали і продовжували шукать.

І от одного сонячного ранку сталося диво. Аж за Стариною біля пологого берега на віспі велика страдниця Мати позустрілася зі своїм Сином. Великим покутником. Ріка відкрила свою таїну.

Стою на високім крутім пагорбі. А думи, розмисли снуються надо мною. Й усе про пережите, про час перейдений. Час, що поклав свої незмивні тисячно відбитки над голубими небесами.

Спогад крізь долину донісся, прилинув. Пощо спогадові прозора далина. Оньо хвиля морська збурунена на однім березі великого окіяну на гребені своїм доносить спогад аж на берег другий, як у затуханні своїм ік ньому приб'ється.

У золотім осіннім сонці я стояв на високім Дніпровім березі біля старовинного села Халеп'я. Старовина над ним сиво загуслою наміткою зависнула. Й не ворухнеться, і не шелесне. Берег обривистий, аж підступитись на край його лячно. Униз глянути запаморочливо. Так вода далеко унизу. На відстані від краю берега стоїш, водною гладінню, що удалеч розпростерлася, милуєшся. Видивляєш тую рідку пташину, що тільки й одна спроможна долетіти до середини чудної могутньої Ріки-моря.

Се звісно, що жодна подобизна не досягне свого величного взірця. Але і старининський берег крутий та обривистий. І тут водне плесо у віддаленні розляглося, супроти сонця сріберно сяє. І вода допоки біжить, жебоніє на перемілі. Крутий берег рие, і спину їй нема. Хіба натура людська тільки й може усесильна її зупинить.

Далину у мерехтінні літнім роззираю, видивляюсь. Уцілілий іще бір синіє зіщулено перед наступом людським. Ген он там за небокраєм Отаман «Поліської Січі» зі своїм побратимством прощався, вселяючи у серце вояків надію на грядущу колись свободу. А коли ж вона і гряде. Свобода – у єдності наших вільних сердець.

Гай-гай, а хто ж то оповість про його тугу невимовну за поліською зеленою низиною у дальній чужій стороні. Дивно так. Світ великий да широкий. А душа ж людська та сама. Тільки не однаке почуває вона у різних широтах.

Усе переходить – і те перейшло. Пам'ятають тільки котрі уцілілі дерева у верховіттях своїх. А унизу трава забуття щовесни, як ні в чім не бувало, зелено проростає, кучерявиться.

Доокіл виднокіл роззираю. По один бік – село зі своїми хатами, у садках, по бік другий – зарічкова лугова, що у бір переходить, далина. За вікнами хат людські душі такі різні причаїлися. Й пульсування енергії їхне неоднаке у простір світовий випромінюється, снується, струменить. А далину зарічкову манливою невідомістю мій зір убирає.

Прогуркотіло у хвацькім наближенні. І автівка мура мало на край берега спинається, неочікуваний заворот звершуючи. Й мене окутуючи сивим клубком пилюки. А немов нагадуючи, що час для розмислів минув, і мені пора віддаляться. Як з'явилася, так і відгуркотіла несподівано.

Сива пилюка розсіюється, улягається. І я зрушуюсь із місця, простую тією стежкою, якою і зіп'явся на берег. Д'горі окреслюються червоні дахи нових старининських домів. Колишні ік землі поприпадали. Ось вугельце шевця із дерев'яною ногою Сергія вигулькнуло. Де ногу стратив, ніхто й не знав і у нього не допитувався. А що швець був незамінний не оно на Старину, а й на цілу округу, то це кожний посвідчував своїми ногами. Нової обуванки він не шив, але як старе залатає, підіб'є да зашиє, то держиться на ногах вільно і ще довше, як нове.

Що пив, то пив Сергій, але майстровитості й вигадливості не страчав. На моїх очах відбувалося. Як одна молода старининка принесла дві пари капців одремонтувать. Сергій проникливого погляда на неї спрямував:

– А де чекушка?

– Зашийте, тогді принесу. Бо як принесу зараз, то вип'єте і не зробите..., – умова навстріч спрямувалась незагадно вистояна.

– Зроблю... – Сергій гнівно.

Але до роботи не береться. Затнулася і молода старининка. Зміркувавши, іде на компроміс:

– Зашийте одну пару, то я пойду за чекушкою.

Сергій хутенько лагодить два капці, але на одну ногу.

Молода старининка отямлюється:

– А чого ж на одну ногу?

Сергій доказово, переконуючи:

– А щоби узуть не могла. Бо як одну пару відремонтую, то за другою ти зараз не прийдеш і чекушки не принесеш...

Молода старининка опережено, доказово здається. Устає і йде додому. За кілька хвилин приносить чекушку, кусень хліба, кришан сала і кілька зелених цибулин. Сергій миттєво надпиває з половину чекушки, жує цибулинне пір'я, нюхає кусень хліба, а до сала і не доторкається. Затим рвучко хапається за шило і дратву й умить завершує сплачене замовлення. Обое задоволені. У цім тонкім ділі Сергія не проведеш.

А то якось зайшов я до старшої сестри на Старину. Розмовляємо. Про се, про те розпитую. Аж то рипнули сінешні двері. І у сінях дерев'яна нога відгукнулася упевнено, знака подала. Сергій перед наше лице станув. Як завжди осміхнений, жменю розгортає. На стіл паперовий карбованець з шелестом покладається і п'ятдесят копійок желізних гупає:

– Виручай, Зосечко, налий пляшечку. Там сіно привезли, скидають, уже ждуть...

З кишені порожню пляшку дістає і в руки сестрині уручає. А тоді на Старині Сергієві самогонки уже ніхто не продавав. Клопоту остерігалися. Сестра віддаляється у комору і приносить зраднілому Сергієві повну пляшку. Із сіней зі зраднілим упевненим перестуком віддаляється дерев'яна нога.

– А хіба ж у нього є корова, що те сіно йому привезли? – запитальне ствердне моє вихоплюється.

– Та я й не спам'яталася. Так з нальоту ошелешив він мене, – знічено сестра.

Усе перейшло. Давно нема Сергія. І сестри нема. Й молода старининка, зістарівшись, відійшла.

– А чи є хочай би один швець у селі? – якось запитав я племінницю. – Я об камінці, що ними усі улиці села засипані, своє узуття пробив...

– А де він тепера озьметься... – тільки й відказала неутраально племінниця.

Розмисел уже не йде, не снується у куцїй голові моїй. Але ноги самі навпроти городу дядини Пестини зупиняються. Бо тут стояла, ік землі припала, укоренилася була хата баби Лександри.

Дядина Пестина – це дружина молодшого Материного брата Микити. Як забрали дядька Микиту у Білоторовичі, а затим на фронт кинули, то й не повернувся. Сказав був хтось, чи привиділось, ніби звернувся був один побратим до Микити: «Тікаймо!». Але Микита одказав заперечливо: «Діток жалько...». «А у мене діток нема...», – ізронив той. Да й гайнув у моменті до лісу.

Із тих пір дядина Пестина усе сама да сама із дітками. Хоча й невістка баби Лександри («невістка – чужа кістка»), але за вдачею вони ніби схожі були. Пестина так само мала схильність до вислуховування усіх важніших світових подій. Якось позустрівши мене на Старині майже у дев'яностолітньому віці, вона одразу з нальоту зацікавлено запитала: «А як там зара почувается Степан Хмара?».

Стою. А відбиток хати баби Лександри із небес зійшов. Да й ряхтить, снується уявно перед зором моїм. Ах, яка це була вирізнявана незамінна хата. Чому ж не вціліла, не вбереглася вона. Її сяння, може, злагіднювало б не оно Старину, а і цілий світ.

Кожного разу в дорозі з-поміж білих, червонястих сучасних домів, що здебільшого випромінюють одну агресію, я видивляюсь милі моему зорові і серцю колишні маленькі, котрі уже й позоставлені, хати. Упізнати серед них силкуюсь бабину хату. Але не впізнаю. Аяк. Давні людські оселі, як і самі люди, були не однакі. Неповторні. І сяння їхне в доокіл і світ було вирізняваним і незамінним. Це тепер усі новітні дома пнуться до якогось свого неозначеного звернього взірця. І маліє, цілість і вирізнявану незамінність у сучасних ритмах страчає людина.

Усесильно тривкий, незіпхнутий поклик суєти пересилює магнетизм знакового місця. І нога моя уже мимовільно налапує знакому стежку. Я відходжу зі Старини. Й уже у ході спогад із Хутора над моєю головою снується.

Пізноосінній Післямихайлівський вечір. У тьмяно жовтим сліпачковим світлі у хаті zostалися тільки старший братик і я. Над книжкою біля сліпачка схилився. По кутках хати примостилися сиво сумні тіни. А за вікном у непроглядуваній темені шпаркий вітер нажахуючі ляки розшугує. Оно «шугу!» да «шугу!».

Аж от сінешні двері рипнули, а затим і хатні прочинилися. Батько й Мати опечалені увійшли. Із похорону повернулися. Поховали бабу Лександру. І я їх уже ніколи не забачу.

Крізь жовто тихе сліпачкове світло я помітив, завважив, як на печально стомлене Материне лице із віч повільно потекла сльоза. Й ураз Мати розридалися.

– А не плач, – заспокоювали їхне ридання Батько. – Бо ж нічого із тієї вбогої спадщини нам не треба. Вони там поблизу були, то нехай їм усе і зостається...

Такі не запсягливі до усього у цьому світі були наші Батько. Вони подумали, що Мати і від того плачуть, що од Бабиної хати їм не уділили у спадок ані найменшої стінки.

– Або я знаю, од чого я плачу... – тільки і відказали Мати. Продовжуючи невтримно схлипувати.

А здогад на мене зійшов, побіг. Може, й через те плакали наші Мати, що ніколи уже не буде на цьому світі Бабиної хати.

Літо 2015 року

ІСТОРІЯ ОДНОГО РОМАНУ.

І як повість про пережите

Гмутні часи на схилі віку свого доводиться переживати. Люди книг не читають. Хіба що одиниці серед них. Слово моє німецьке. І мовлене, і писане. Але пощо недолуге слово моє. Як оньо і висока клясична художня творчість під сучасну пору до людських сердець не владна пробитись. Вітер гортає благословенні сторінки. Сучасна людина стрімко безоглядно прошкує, а й гадки не допускаючи, що часто прошкує у самісіньку прірву. Зупинитися б, оглянутися б на свій попередній фальшивий крок. Але якби і підказав хто, то зупину у тій стрімкості уже нема.

Не з руки, а й чи подобає авторові самому вершити суд над своїми писаннями. Але як часто огірчення переймає цілу сутність твою від усвідомлення непотрібності власної праці. Проте у час осяяння, тернистий путь свій перейдений оглядаючи, серед помережаних сторінок і найдорожче для самого себе раптом зблисне, виокремиться.

І це передусім не збережене, не уціліле моє перше оповідання «Великдень», що написав я його чотиринадцятилітній, перебуваючи у світлім прозорім зворушенні від весняної дивини світу, від торжества життя, на хвилі юного відчуття вічності.

А й мій перший роман “Дорога до матері”. І не тільки тому, що у творі іще пульсувало моє первісне художнє осягання світу. Маю на увазі жахливу поруїнацію моєї свідомості, що і через десятиліття у нових ситуаціях позоставило свій слід. А і завжди стоїть, снується передо мною тернистий шлях цього роману. Од написання і до з’яви у світ. Сказав був один поважний достойник. Що, можливо, не таку уже цінність становить тепер писане у ті часи слово, як зацікавлювати наступні покоління мав би трудний шлях, що ним пробилосся крізь темряву те слово до світла.

Задум роману з’явився у початку 1962 року. Із важкою недугою після ускладнень від грипу я перебував у нашвидкоруч облаштованій тимчасовій лікарні серед засніженого Брюховицького лісу під Львовом. Життя ущільнилось до короткої миті. Під синьою стелею бриніла моя німець продовжити його тривання. А у вухах віддалено

звучали слова керівника великої імперії, мовлені ним із трибуни партійного з'їзду. Усі ми, товариші, смертні. Але поки ми живі, ми повинні сказати народові правду¹. Я був почув ці слова із вуличного репродуктора, коли у сірім осіннім вечорінні простував до їдальні політехнічного інституту. І зупинився у сильнім зворушенні. Та невже?!

У тимчасову лікарню почали прибувати тяжко хворі. На хвили внутрішньої розкутості вони почали переповідать про пережите. Звучала правда життя. І в моїй сутності пульсувала невтримна потреба цю правду зафіксувати. А стан мій неухильно погіршувався. Ніколи до того а й потому в моїм серці так могутньо не бриніла спрага життя, як у ті дні і ночі серед засніженого Брюховицького ліса.

Але мине іще кілька років, перейдених у життьових незгодах і мандрах, коли задум до світлого поля паперу підступиться, і у не малих потугах думки і уяви мережатимуться сторінки.

У початку мережання цих сторінок роману і сталося. Мене було покликано у відомство, яке своїм абрєвіатурним звучанням наганяло жах на кожне живе дихання не тільки на усій шостій частині земної суші, а може, й поза межами її. І сказано було мені там. Що уже не буде мені житки, ані насліддю моему, якби воно і з'явилося. І що прощення мені нема ні на світі цьому, ані у світі тому.

Незабаром я був позбавлений праці за фахом. І то на ціле позостале життя. Ця подія мала уплив на процес написання твору. Дооколишня суспільна реальність станула передо мною оголено. Я перебував цілий рік на хуторі у Батьківській хаті. Мати уже тяжко страждали паралізовані, і я за можливості доглядав їх. І писав. Інколи сторінка за день на папір помережитьься, а інколи – і дві сторінки. Й усе стояли перед мною слова Олександра Довженка. Якщо ви пишете якусь річ, то вважайте, що вона може бути останньою у вашому житті. А іще я читав філософа Платона. І перечитував «Один день Івана Денисовича» Олександра Солженіцина. Цей автор також мав тоді на мене вплив ув осмисленні реальності. Хоча позбутися внутрішнього цензурування я іще остаточно не міг. У сутності моїй бринів мотив самозбереження.

¹ Ідеться про виступ на партійному з'їзді Микити Хрущова.

Одні сторінки мережилися легко, інші долалися у тяжких муках. І збагнув я протягом року, дійшло до мене, поклатося у мое усвідомлення, який це пекельно тяжкий труд – літературна справа.

Мати спостерігали за моїми муками. Й коли усі сімсот сторінок на столі поклатися у купу опереможнені – я полегшено зітхнув. Мати тоді сказали:

– А ти не пиши уже більше ніколи чогось великого. Пиши маленьке. Щоб не мучиться так тяжко...

Я тільки мовчки посміхнувся.

Ще потому два місяці я переписував свого опуса на ясний папір. Але це уже був труд лекший. Труд Акакія Акакійовича.

Із початком осени я упакував своє перше дітище у торбинку да й вирушив потягом до Київа. Несучи у серці і немалу надію. А може, десь хочай маленька частинка із мого опуса засвітиться.

Їхав тоді я до Київа на кілька день, а і гадки не мав, що спрямовуюсь до столиці на ціле позостале, вважай, життя. Знайомий із Вінниці редактор запропонував негайно тимчасову працю, ще й тимчасову прописку організував. Уже інші знайомці повели, супроводили мене із грубою папкою у редакцію журналу «Хлібороб України», і тамтешня друкарка за 90 карбованців через три тижні передала мені аж три примірники передрукованого, на друкарські знаки покладеного, мого роману. Хрещатик барвно процвітав ув іще ясним осіннім сонці. Моя торбинка набралася ваготи од аж чотирьох примірників мого опуса. Але нести мені її було легко. Серце мое переповнювала нез'ясовна радість. А коли радість на серці, то й вагота у руках – не вагота.

Я іще цілий місяць мав труду ручкою-самопискою виправляти на кожній сторінці помилки у передруку. Й наносити виправлення на інші примірники. Але це уже був також труд лекший. Що його, може, і Акакій Акакійович іще не спізнавав.

Коли ж і сей труд борзописця скінчився, то усі три примірники мої знайомі передали на прочитання поважним і відомим причетникам до художнього слова. Неофіційно тоді мій роман «Дорога до матері» прочитали Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний. Усі вони говорили про мій перший роман щось прихильне. Євген Сверстюк, наприклад, сказав: «Ви, напевне, не читали Джойса. Але відчувається перегук». З Іваном Світличним ми прогулювалися у

парку напроти Червоного університету побіля пам'ятника Тарасові Шевченку. Відомий тоді уже літератор згадував, що і він у дитинстві переживав те ж саме, що і герой мого роману. Іван Олексійович іще сказав, що він міг би і редактором опусу мого бути, стати, якби ішлося про його публікацію.

Звісно, що така прихильність до мого несмілого мереження сторінок білого паперу зворушувала моє молоде іще серце. Й не мало подивувала. Бо ж автор, да ще й початкуючий, хіба може скласти ціну своєму писанню.

То був час непевної тривоги. Уже за правдиве слово в'язні сумління відбували у концтаборах свій строк. За кожною вільною думкою у великій зоні недремно зусібіч пильниували шпики. Але пульсування вільної думки не так легко здолати. Навіть засобами ядерного потенціалу великої імперії. Ізнову наближаються поетичні рядки нашого вічно молодого клясика. Що можна розстріляти мозок, що думку народить, – думки ж не вбить.

Пригадую. Як і я потрапив одного вечора у Будинок Спілки письменників на якесь там дійство. І до мене підступилися за підписом на захист когось із московських дисидентів. Я зупинився у зніченні. Бо хто я такий. Без жодного імені. Ситуацію завважив Євген Сверстюк. Він підійшов до мене і поклав заспокоєння у мою внутрішню розгубленість:

– А воно вам не треба...

Так прозірливий Євген Сверстюк оберігав мене.

Ізнов наблизився, стоїть передо мною похмурий весняний день 22 травня. Біля пам'ятника Тарасові Шевченку зібрався чималий гурт. Я видивлявся людські лиця. І бачилося мені, уважалось, якою многотою шпиків усущіль оточена вільна думка. А десь за горами і долами іще процвітала у тривожнім передчутті трагічного Празька весна. Але уже бачилися тій весні троянди зломлені.

Як раніше мене переповнювала спрага писання, так тепер невимримність зійшла на моє серце, щоби написане моє засвітилося. Але ж чи не те саме переслідували й інші побратими правдивого слова. Аж оньо і Борис Пастернак після тяжких розмислів поніс був свого «Доктора Живаго» до італійського посольства. Можливо, усього й не передбачаючи, що за тим гряде. Справді, яка то мука під ковпаком тоталітарного режиму перебувати. Хтось сказав був мені

тоді: «Якби ж твій рукопис тоненький був, то можна було б за пагорб перекинуть...». Ех, якби ж то.

Затим знакомці мої спрямували «Дорогу до матері» офіційно у редакцію журналу «Дніпро». А тоді літературним редактором там працювала одна жінка, яка училася до війни у Харківському університеті разом ніби із Олесем Гончарем, а викладачем у них був Юрій Шевельов. І тепер у принагідних розмовах вона тихо обурювалася його учинком. Нащо Союз полишив. Птахи полишають гнізда. Напише хтось. А хтось і проспівас: «Летят перелетные птицы. Но я не хочу улетать». Чоловік цієї жінки був партійним високим номенклатурником, а затим очолив заграничних справ відомство. І коли американський президент прилетів був у Бориспіль, то і вони його упарі зустрічали. А потому на неймовірній швидкості мчалися до Княжого града. І як із благословенного пагорба сей президент милувався задніпровською далиною, да й проронив був, що подібної краси у світі він іще не стрічав, то і вони стояли поряд майже. І коли смакував високий гість українським борщем, на всі лади страву вихваляючи, то і вони за столом сиділи. А відтак у редакції ся жінка привселюдно усім показувала американські ручки-самописки.

Та не в тім, звісно, річ. А річ у тім, що ця жінка випадком у редакції на столі забачила грубу папку із моїм рукописом. Подумала, що то Андріяшик щось таке zostавив, бо перед тим заходив у редакцію. Да й понесла мою «Дорогу до матері» у своїй торбинці додому. А за три дні, як зізналася сама, і прочитала сей опус. А затим перед усім редакційним колективом зачала розхвалювать художній рівень мого роману. Але додала при цьому, що такий твір міг написати тільки старий бандерівець, який десятиліття а десятиліття перебував у схроні.

У редакції журналу «Дніпро» декотрі працівники мене уже бачили. Вони тільки лукавенько посміхнулися, завваживши при цьому, що авторові опусу ще і тридцяти літ нема. Тую мову зачув відомий критик Іван Бойчак, який на той час також працював у редакції журналу «Дніпро». Іван Бойчак був інвалідом війни. На фронті стратив ногу. Але був людиною правдивою. І служителям та прислужникам тоталітарного режиму завжди казав правду у вічі без остраху. Здогадуватись можна, що ця виклична прямота і віку йому вкоротила. Про Івана Бойчака я потому напишу документальну повість.

А тоді ж, зачувши у редакції про мій роман, Іван Бойчак одразу ж забрав рукопис для прочитання. Затим домовився із керівництвом видавництва «Молодь», що він напише закриту рецензію на рукопис і рекомендуватиме його до видання. Під ту пору жодна книга без таких закритих рецензій не виходила у світ. Я тоді тимчасово працював референтом літературного конкурсу у видавництві «Молодь».

Одного ясного, але уже морозяного дня мені зателефонував Іван Яремович Бойчак і запросив мене зайти до нього додому. Рецензія готова. Коли ж прочинилися двері, то хазяїн помешкання на Лук'янівці найперше попередив мене:

- А я вам руки не подам...
- Чому б то? – подивовано запитав я.
- Бо у мене грип... Скоренько і назад.

Подивившись на інваліда у домашніх умовах, я перейнявся співчуттям і повагою до цієї людини. Як не легко було йому нести свій хрест через десятиліття а десятиліття, залишаючись поборником правди.

Коли я потому нашому великому сільському страдникові розслабленому Богданові Пастушку про цей епізод переповідав, то він аж у зворушення увійшов:

- О, це Людина з великої літери...

Річ у тім, що до Богдана часто заходили грипуючі, а потому як йому бідному тяжко було вичухуватись.

Ще стоїть передо мною картина із глибокої похмурої осені. На Берковецькому цвинтарі у Києві. Шпаркий вітер верховодить у піднебессі темно грізними хмарами. Чорне гайвороння літає дококола, присідає на свіжо зрушену темну землю. Над могилою стоїть маленький гурт людей. І ніхто не плаче. Раптом підходять дві жінки. Замовні плакальниці. Одна із них питається:

- Ім'я, ім'я його як?
- Іван, – каже хтось.

І подає якісь карбованці. Крізь вишугування вітру лунає і голосіння. На замовлення. Відспівували іще одного праведника. Із рідкої когорти на цій грішній землі.

Переглядаючи численні публікації про шістдесятництво, я тільки в одному місці натрапив на згадку про Івана Яремовича. І то

під зінакшеним прізвищем «Бойчук». Але як часто хто тільки і кого тільки до цієї когорти розширено не вводить.

А того ясного зимового дня уже в ході на морозі став переглядати тую Бойчакову рецензію. Таке незнане досі відчуття переповнювало серце. Що ж то на моє писання, якому я сам ціни скласти не можу, да поважний критик написав. Ця закрита рецензія збереглася у мене й дотепер. Тільки сторінки від часу пожовтіли. Рецензій на мій перший роман буде чимало. І я подаватиму їх у хронологічному порядку. Адже кожна із них – це також сторінки повісті про пережите. А й свідчення виразне: на якому рівні тоді перебувала літературна критика. Отже, рецензія Івана Бойчака.

РЕЦЕНЗІЯ

на роман А. Кондратюка «Дорога до матері»

Роман А. Кондратюка «Дорога до матері» (до речі, перший твір молодого автора) є серйозною і ґрунтовною заявкою на цікавий і глибокий твір про формування одного з представників того покоління, якому нині 25–30 років, тобто того покоління, активне духовне становлення якого припадає на 50-ті і 60-ті роки. Мабуть, нема потреби казати, що то були за часи – кожен їх пам'ятає, тим більше, що вони найтісніше пов'язані з нинішніми. Завдання, поставлене автором перед собою, надзвичайно складне і відповідальне. І вже те, що він узявся його розв'язати, багато про що говорить. Але головне тут не стільки в тому, що взявся, скільки у тому, як узявся: чи підходить він до життя як художник, тобто показує дійсність саме такою, якою вона є, без будь-яких проміжних опосередкувань її, без просівання її крізь сита тих чи тих тез, положень, догм, хай навіть і загалом правильних (вірніше: не загалом правильних, бо «загалом» правильних нема, є правильні лише для певного часу, періоду, явища, проте ними, уже такими, що «перевірені життям» – старим, колишнім, того життя вже нема, якому вони могли відповідати і яким вони «перевірялись», – орудують і далі, хоч вони, ті положення чи догми вже не відповідають новій дійсності, чи він підходить до життя як ілюстратор (ремісник, графоман!), тобто підганяє дійсність під ті чи інші тези чи догми. Це дуже важливе питання, більше того: мабуть, найважливіше при визначенні – справжній художник в літературу іде чи чергова

підробка під нього, ерзац, незалежно від того, в якій мірі він оволодів майстерністю живописання. Зрозуміло, цим я не хочу применшити значення майстерності живописання словом, без неї немає письменника, але мені здається, коли в автора є природне бачення справжнього життя і він прагне показати його саме таким, яким воно є, переоборюючи тиск усталених понять та уявлень про нього, пекельна робота, котра під силу тільки справжнім талантам, то оволодіти майстерністю він здатний. Тим більше, що роман А. Кондратюка написаний більш-менш вправно, хоч брак майстерності і досвіду відчувається майже на кожній сторінці. Але про це нижче. Тут я хотів би наголосити на основному: перед нами автор, серйозний, вдумливий, з відчуттям і розумінням життя справжнього, не догматизованого. Через те і думка, ідея твору (приблизно та, що в романі Р. Андріяшика «Люди зі страху», зрозуміло з повною трансформацією її – час інший, матеріал і люди інші!) проводиться досить делікатно, не нав'язливо, вона сама і цілком природно впливає зі сцен, картин тощо, окрім, правда, кількох епізодів (напр., де йдеться про невдачу з Танею Снегурочкіною), а також надто часто повторювання слова страх, боязнь і т. п. (необов'язково навіть зайвого, бо без цих слів і так усе ясно – картини говорять самі за себе і ніяких авторських тлумачень не потребують).

Безперечною вдачею молодого автора є те, що центральний персонаж роману, від імені якого ведеться розповідь і навколо якого групуються всі події твору, сприймається як реальна, невигадана постать. Це означає дуже багато. Можна з тим персонажем погоджуватися чи не погоджуватися, з його вчинками чи думками та переживаннями, докоряти за неповноту або непереконливість цілого ряду психологічних мотивацій, за нерідке збивання його розповіді з художньої на суто публіцистичну, можна докоряти йому за те, що він мало бачить виразних деталей, а користується у своїй розповіді переважно вже розтягненими описами, на те, що його (зрозуміло – його авторові) словниковий запас біднуватий і т.п. – всі ці докори будуть цілком слушними, правильними, але вони не спроможні заперечити того, що головний персонаж – це людина реальна, невигадана. Виходить щось справді парадоксальне: стільки всяких недоробок і нековирностей – буквально: за що не візьмешся – тріщить або, як кажуть, не витримує критики, а

основний персонаж уявляється живою людиною. Це мені здається, знов таки свідчить про те, що у автора є природний художній хист. Бо якщо його нема, хай буде і сюжет досконалий, мова барвиста, психологічні характеристики найповніші, усе, усе згідно теорії літератури, буде правильним, а от людину не сприйматимеш живою – буде фальш, підробка, хай і висококваліфікована. Знову ж: я цим не хочу заспокоювати автора, щоб він тримався лише на своєму хисті і не працював над оволодінням письменницькою майстерністю, над кожним її елементом зокрема – на самому лише хисті далеко не заїдеш, тим більше нині, коли в нашу літературу ввійшло (і входить) стільки талантів високоосвічених, висококультурних, широко ерудованих у найрізноманітніших сферах людських знань як гуманітарних, так і природничих. Це вже не ті сільські дядьки, котрі сяк-так освоїли за шкільними чи вузівськими підручниками обов'язкові за програмою предмети, зокрема українську та братню літератури, і вже знають тільки те, що пишуть (пишуть, пишуть, пишуть – нічого не читаючи, нічого не знаючи, крім тієї мудрості, що набираються на зборах та мітингах). Нині з такою ерудицією можна тільки оганьбитися – засміють, затюкають, скільки б там не підбадьорювали: «Катай, Матюха». Йдеться не тільки про ерудицію в широкому розумінні, а й у суто літературно-професійному – щоб бути сучасним письменником, тобто висококультурним, а не дилетантом, навіть за технологією творчості, в розумінні досконалого володіння всіма засобами і прийомами художньої майстерності.

А тут перед автором – майже непочатий край роботи. І важко сказати, що більш важливе, а що менш важливе. А все ж я хочу зупинитися на мові роману. Загалом роман написаний грамотно: неправильних речень чи зворотів не так і багато, як на такий великий за розміром твір. Але турбує надто бідний словниковий запас автора. Дуже часто А. Кондратюк користується невластивими для нашої мови дієприкметниковими зворотами. Мабуть, од бідності мови й оте нестримне багатослів'я, неекономність у користуванні словом, небажання чи невміння (скоріше – лінь) пошукати слово емке, ваговите, слово-блискітку, котре, мов кришталь, сіяло б багатьма барвами і відтінками значення, мало б, крім явного, зовнішнього, ще й внутрішній зміст. І природно: на те, що можна

висловити кількома барвистими, образними словами, висловити до того ж, більше, виразніше, зриміше, авторові доводиться витратити сотні, а то й тисячі «рядових» слів. Це ж елементарно! Не можна допускати знецінення слів, бо то є знецінення мови, ствердження її нездатності бути на рівні мов світу. А що це означає для нашої мови за нинішніх обставин говорити, здається, нема потреби.

Зовсім мало художніх деталей. Автор натомість полюбляє докладні описи. Але описи є описи, вони не замінять художньо виразних деталей. Звичайно, заперечувати право на існування в художньому творі описів не можна – без них не обійтися і вони, так би мовити, грають свою, нічим іншим незаміниму роль. Йдеться лише про те, щоб тими описами користуватися вміло, не переобтяжувати ними твору. Щодо роману «Дорога до матері», то автор може на своє виправдання сказати, що тут розповідь ведеться не від автора, а від персонажа, і те, що цей персонаж не здатний бачити деталі, не здатний користуватися ємким, ваговитим словом, теж є одним із прийомів характеристики цього персонажа. Бо й справді, він, той персонаж, у своєму світорозумінні перебуває покищо у надто загальних сферах, він тільки наближається до розуміння життя таким, яким воно є: окремі його явища і факти він бачить і розуміє у їхній справжній суті, а немало чого – в туманних філософічних загальниках. І все ж навіть у такій своїй розпливчатості персонаж має бути виразним, яскравим. Досягти ж цього монотонним описуванням навряд чи можна. Тут також необхідні вагомі барвисті деталі. Навіть якщо розповідь ведеться від імені персонажа і він, цей персонаж, за своїм характером ще не здатний бачити і розуміти глибше, проникати в глибинну суть речей, – автор повинен дати відчути це читачеві. Треба більше відмежувати автора від оповідача, бо поки-що вони злиті в одно, і це вносить у твір певну плоску одноманітність і поверховість. Поверховість у тому розумінні, що всі події і їхня суть ніби повністю витягнуті на поверхню, на очі читача і за тим усім уже більше нічого нема. Коли б був присутній (незримо!) при цьому автор, мудрий, вдумливий, глибокий у своїх спостереженнях, то такого б не сталося: він дав би зрозуміти, що те, що бачить і усвідомлює оповідач, – це далеко не все (коли це, звичайно, потрібно, тут необхідний дуже тонкий, делікатний художній такт), що над суттю показаного явища треба

думати і думати, бо вона лежить глибше (згадайте відоме порівняння Хемінгуея художнього твору з айсбергом). Дати таке відчуття і розуміння може в даному випадку тільки автор, як незрима дійова особа роману. Автор мусить більше знати за свого персонажа, більше бачити і більше розуміти, хто б він, той персонаж, не був. Хай автор перечитає і уважно продумає оповідання Г. Тютюнника «Смерть кавалера» (я беру цей приклад для того, що Тютюнник – не якийсь там зашмаровиджений метр, а свій таки чоловік і він «як приклад» може більше подіяти), там розповідь ведеться просто від підлітка – де вже йому розуміти суть розказаних ним подій? Але ж ви розумієте всю соціально-історичну глибину показаного, хоч про неї ніде ні слова. Все це вже – од автора. Ось у чому справа. Я вибачаюсь за те, що розжовую такі елементарні речі, але, з другого боку, вони елементарні взагалі, а стосовно до конкретного твору, надто до того, як саме зробити, щоб вийшла ця елементарщина, втілилась в художній практиці, то вони, ті речі, зовсім і зовсім не елементарні.

Якщо йдеться про мовно-стилістичну фактуру твору, то не можна обминути й того, що автор нерідко зловживає публіцистикою. Окремі місця у романі написані в неприхованому газетно-публіцистичному плані. Наприклад, аналіз факторів, що вплинули на «отверезіння» основного персонажа (від. стор. 223 і далі). Я не кажу вже про те, що багато з цього аналізу, в силу відомих причин, не піддається друкуванню і автор мусив би зважати на таку обставину. Вся біда в тому, що цей аналіз надто лобовий, ніби взятий з газетно-публіцистичної статті і з художнього боку є чужорідним у творі. Крім того, публіцистичні пасажі нерідко доповнюються нарисовими зарисовками, нейтральними до розкриття душевного стану чи характеру оповідача, поданими хіба що задля того, щоб показати, що він бачив у Сибіру або в Середній Азії. До речі, якщо відвідання Сибіру має якесь відношення до становлення героя (крах його романтичних ілюзій), то перебування в Середній Азії художньо мало виправдане: ну, побачив ще одну таку редакцію, як їхня районна. Хоч, з другого боку, в Самарканді він зустрів кілька більшменш виразних постатей як у редакції, так і поза нею (сам редактор, «ідейний наставник» і взагалі редакційний побут; мадам Естер). Якщо взяти окремо «самаркандський період», то це чи не

найбільш викінчена і колоритна частина і після відповідних дорожок може бути самостійним твором (правда, з неї випадає щоденник Жукова – про типів, які раніше працювали в редакції – це виглядає штучним нагнітанням – так би мовити, перебрано міру, бо без них вистачає подібних типів серед тих, хто працює разом з сповідачем).

Заголовок роману недостатньо наповнений змістом. Здається, дорога до матері – це не тільки дорога до матері, але й дорога до правди (правдивого розуміння життя), дорога до рідної землі, до землі батьків, до батьківщини. Останнього моменту, на жаль, нема у творі.

Автор погано, як мені здається, осмислив матеріал з сюжетно-композиційного боку – по окремих частинах як вузлових пунктах громадського, людського становлення головного персонажа. Тому ці «вузлові пункти» затіняються другорядним, не обов'язковим, а то й просто зайвим. Авторіві, очевидно, ставало на заваді прагнення якнайширше, найповніше охопити всі сторони життя взагалі, яке оточувало головного персонажа в той чи інший період життя: школа, університет, місцева райгазета, Середня Азія, Далекий Схід. Шкільне життя показано загалом добре, зокрема багато дає для розуміння становлення свідомості хлопчика т.зв. подвійна дійсність (те, що показується в кіно і про що пишеться в книгах, і те, що персонаж бачить у своєму селі). На багато слабше – навчання в університеті, тут необхідного матеріалу явно не вистачає. Щось треба зробити, щоб було видно, що університетські роки (час найінтенсивнішого формування людської особистості) пройшли даремно, щоб було видно трагедію людини, у котрої забрано ті роки. Колоритніше сказано про роботу в райгазеті, хоч там багато зайвини. Якось треба сказати, що заступник, коли його не поставили редактором, не хотів висувати оповідача, щоб газета була гіршою за нового редактора, ніж тоді, коли він її редагував. І вже зовсім бідний людинознавчим матеріалом (стосовно головного персонажа) далекосхідний період, включаючи всю дорогу по Сибіру, котра є зовсім зайвою. Оповідач нічого суттєвого не побачив і не відчув. Тут треба або збирати матеріал (повністю!), або взагалі вилучити цей період. Ще: редакційний побут і життя у райгазеті і в середньоазіатській газеті ніби дублюють одне одного.

Думаю, що так воно і є насправді, проте це показано занадто прямолінійно.

Розповіді тих, що в лікарні, не індивідуалізовані. Можна допустити, що страх нівелює людей, але однаково нівелювання у кожного своє. Люди різні за віком, освітою, соціальним становищем, професією, а мова у них однакова. Тим більше дивує, що дід Василько-західняк і все ж нічого нема у його мові західноукраїнського, не кажучи вже про щось своє, суто індивідуальне, характерне тільки для нього. Діалоги безликі, безхарактерні.

Отже, як бачимо, всіляких вад і недоробок у романі дуже багато. І все ж я переконаний у тому, що автор спроможний зробити з усього цього матеріалу, котрий, очевидно, слід вважати чорновим варіантом твору, роман цікавий і вагомий, в усякому разі – далеко не пересічний. Гірше за все радити авторові, хай навіть і молодому, як йому писати. Все ж мені здається, що він має передусім перебрати увесь матеріал, аж до другорядних деталей, продумати, відкинути зайвину (принаймні третину з того, що є), згрупувати його по вузлових пунктах становлення персонажа. Роман треба переписувати.

Як рецензент, я радив би видавництву прийняти роман А. Кондратюка «Дорога до матері» для підготовки його до видання (хай він спочатку перепише його, а потім уже редагувати). Роботи, звичайно, багато, але думаю, що вона згодом окупиться.

Бойчак І. Я.

А так тоді і писались закриті рецензії, такі умови видання і редагування перед автором ставились. Навіть якщо і добрі наміри пульсували. Зашорене слово, у міцну вуздечку узятє. Але у молоді мої літа на усі скорочення і редагування я готовий був погодитись, аби хоч щось од роману засвітилося. Це уже у новітнім часі я у бій ставатиму перед редактором за кожне слово і за кожний знак.

Та, схоже, у видавництві, де я уже працював на посаді редактора, про видання мого опусу і не йшлося. Більше того, мене попросили звільнитись із цієї посади. Я і не брикався. На цю посаду ішов один перспективний письменник. Хоча довго він на ній не затримувався – перейшов чиновником у райком партії. Це потому скажуть про цього письменника, дійде, долине до слуху могого. Що він

з чека співпрацював у званні майора. Покійний тепер. Бо таке тоді було, побутувало. Що кого на роботі затримувать, а кого звільнять – не завжди від адміністрації залежало, а від негласного, потаємного наказу усесильного. Як знати. Може, і тепер ця практика процвітає.

Моє звільнення сталося у переддень великого жовтня. У видавництві готувалась велика вечеря. Мене запросили, упросили іще побути помічником, потрудитись. І я протягом цілого похмурого осіннього дня із іще одним працівником волочив із Бессарабського ринку на вулицю Пушкінську торби з картоплею, капустою, м'ясом й іншою провізією.

Це була справді королівська вечеря. Зсунуті один проз один столи угиналися од наїдків і напоїв. Пахощі смакоти ніздрі лоскотали. Самий Іван Котляревський чи й подужав би усе те списать. Як упилися мало, то й на пісню повело. Директор станув на узвишші, чи й не на столику підставленому. І на всю витяжку завів популярну тоді пісеньку, що її виконувала співачка Тамара Міансарова. А коли доходив до отих слів «Трутся спиной медведи о земную ось...», то уставляв два пальці в рот і починав свистіти. А тим часом якийсь зайшлий мені незнайомиць, але із тих, що віддалеку нюхом чують, де можна надурняк випити і попоїсти, схопив зі стола пляшку коньяку, сховав під полу і гайда за двері. О тій же миті один низенький працівник кинувся за крадієм навздогінці. А коли повернувся у кімнату й опережено ставив пляшку на стіл, то директор уже скінчив свою імпровізацію і сховався з постаменту.

Було іще. Хтось із моїх київських знайомиць передав був тоді рукопис мого роману Євгенові Гуцало для приватного прочитання. Дуже скоро той знайомиць звідомив мене, що Гуцало прочитав кілька сторінок, і його враження від мого писання вкрай негативне. Коли у новітніх часах цей роман вийшов у світ, і у 1990 році мене рекомендували у члени Спілки письменників, то, як передали мені, Гуцало категорично виступив проти. Може, випадково, а може, пам'ять зосталася у нього від давнього прочитання кількох сторінок. До Спілки мене прийняли тільки через рік із другої подачі.

А у 60-х роках Євген Гуцало без мого відома передав рукопис роману «Дорога до матері» у видавництво «Радянський письменник». І дуже скоро я одержав розлогу рецензію за підписом «Олександренко».

**на роман Андрія Кондратюка
«Дорога до матері»**

Це твір про нашу дійсність, про умови життя, за яких формується людська особистість, а конкретніше – характер молодика, котрому сьогодні сповнилося тридцять літ.

Яким же постає в зображенні автора останнє тридцятиріччя, таке складне і розмаїте на різні події? Який життєвий матеріал добирає письменник, змальовуючи своїх героїв, розкриваючи їхні характери?

Так уже склалася доля головного героя твору, молодого журналіста, що він опинився аж на Далекому Сході. Пощастило йому дістати перепустку на вихід у море. Окрім того, що герой взагалі людина охоча до мандрів, він має ще й пречудову нагоду написати твір про «романтику і ентузіазм робиловів».

Та не так сталося, як гадалося. Надійшла телеграма, в якій сповіщалося про те, що вдома горе – помирає мати. Довелося негайно їхати додому. Але в дорозі герой занедужав. На одній із зупинок хворого прямо з вокзалу одвозять аж за місто до будинку, що перетворився на тимчасову лікарню, бо стаціонарні вщерть переповнені – всюди лютує епідемія грипу. Отже, вимушена зупинка... Саме тут уява хворого згодом «розростеться цілою вервечкою спогадів», з яких і постане усе життя героя, його дитинство, навчання в школі, університеті, самостійна праця. Доповнюватимуть картину життя розповіді ще трьох сусідів по палаті – діда Василька, Семена Замогильного, Никодима Давидовича.

Обрана автором форма, як бачимо, у принципі не нова ані для літератури радянської, ані для класичної – вітчизняної та зарубіжної. Та попри усе це Андрієві Кондратюкові де в чому пощастило виробити свою манеру розповіді, віднайти свої засоби і прийоми характеристик персонажів, характеристик зовнішніх, внутрішніх тощо. Цікаві, зокрема, формальні пошуки автора. І хоч рано говорити ще про викінчені оригінальні знахідки, а проте пошуки ці відзначаються свіжістю.

Маємо на увазі прийом спогаду, що не є наскрізним для всього твору. Переважно до нього вдається головний герой. Із спогадами органічно переплітається «голос Семена Замогильного», розповідь діда Василька та ін.

Тим-то рукопис читається з неабияким інтересом, чому сприяє і своєрідний письменницький стиль, для якого передусім характерна, ми сказали б, «філософічність» в хорошому розумінні цього слова, інтелектуальна потужність, а чи вагомість фрази, думки, вміння автора зазирнути спостережливим оком у душу людини...

Якими ж постають перед нами персонажі твору? Що це за люди, які їхні думки, почуття, погляди на життя? Про що вони мріють, чого зазнали на своєму віку?..

Отож, про головного героя. Його біографія у творі розпочинається ще змалечку. Звичайне село, яких багато на Україні. Війна. Мати з малим хлопцем на руках утікає від німців. Спогад героя малює виразну картину пожежі – то горить їхня хата. Та не лише це запало дитині в пам'ять. Найгірше було згодом, коли бомба впала у снігах. Наслідок – почуття страху, що назавше оселилося в душі хлопця. «Переляканий з війни», – казала про нього мати.

Почуття страху автор підкреслює виразною деталлю: літаки і в мирний час полохають хлопця. Взагалі автор уміє знайти яскраву деталь і використати її для характеристики героїв – психологічної, а чи зовнішньої портретної. Ось така, приміром: медсестра Ліна рідко розтуляла уста. Бо в дівчини – ушкоджені зуби. А де ж дівочий усміх? Сміялась вона чорними очима навіть і тоді, коли це мали «робити» уста. Одразу спливає на думку: незрячому значною мірою компенсують відсутність зору інші органи – набагато загостреніший, аніж звичайно, слух, органи дотику тощо.

Отже, страх – супутник дитинства хлопця. Та ще самотність, недовіра до людей, сумніви щодо їхньої доброти, щирості, порядності, їхня байдужість тощо. Звідки це? Герой прямо говорить: «Люди самі залишили біля мого серця ґрунт для самотності, і вона утверджувалася повільно і міцно» (стор. 22).

Цікаво, що мовиться тут взагалі про людей, а не про конкретних винуватців. У романі годі шукати бодай одну людину, котра залишила б коло серця дитини, а згодом юнака й дорослого парубка «ґрунт» для добра. Тут фальш виразно відчувається не в тому, що «ґрунту для самотності» не може бути взагалі, а в самому узагальненні: **люди** залишили...

Принагідно зазначимо, що автор художньо переконливо показує, як у душі дитини визріває зневіра до людей, що, зрештою, стане отим «грунтом» для самотності. Закралоя хлопцеві в душу почуття чистої, безпосередньої приязні до дівчинки Оленки. А друзі-однолітки й дорослі грубо насміялися з нього. І хлопець став критися од людей. Ні в кого з дорослих він не бачив щирості. Це «заморозило» щирість і в його душі.

Справа тут в іншому – в доборі життєвих фактів. Саме в цьому й проступає виразна тенденція автора, сенс якої в підкреслено односторонньому доборі негативного життєвого матеріалу. Тим-то аж надто сумний постає світ, у якому живуть герої твору. Анічого не тільки реально існуючого, але й потенціально принадного в ньому немає.

Згодом герой підросте, піде до школи, університету, стане до самостійної праці, але всюди супроводжуватиме його людська несправедливість. І ніхто не зрозуміє героя, його намірів, думок, поглядів. «Мене і моїх намірів не розуміли» (стор. 306). До такого висновку він прийде в дещо специфічній ситуації – на танцювальному майданчику, де йому також не щастило з дівчатами. Але думка, виголошена героєм з приводу конкретного випадку, набуде у романі ширшого значення. Ніде, ніхто й ніколи не розумітиме героя і його намірів.

Мимоволі виникає запитання; чи ж справді автор нічого позитивного не бачить у житті? Чи ж справді люди, серед яких живе герой, збідніли на добро, щастя, радість, чесність, елементарну порядність?

Зневіра у справедливість притаманна не тільки головному героєві роману. Для більшої переконливості думки про недосконалість дійсності автор змальовує й інших персонажів – людей різного віку, збагачених життєвим досвідом. Дідові Василькові звернуло вже на 71, чимало потоптав рясту й Семен Замогильний, Никодим Давидович, спогади яких зображують значно більший відтинок часу, аніж його прожив головний герой роману. Не зазнали щастя в житті й батьки героя. Та спільною рисою в характері здавалося б різних персонажів є одне: зневіра у справедливість, у людське добро. Інакше кажучи, зображена через спогади різних героїв твору дійсність – то дуже сумна дійсність, в якій не видно

ніякого просвітку. Життя героїв твору і стверджує отаку думку. Спробуємо простежити це на конкретних прикладах.

Окрім спогадів про дитинство, до кращих у романі належать сторінки про шкільні роки героя. Переважно його характер подається в роздумах, до яких спонукає саме життя, довколишнє оточення. Улюблений прийом, до якого тут вдається автор – прийом контрасту. З цього погляду цікавим є розкриття складного світу думок і почуттів героя. В його душі – два світи. Один той, що виховувала школа, художня література, твори мистецтва, пісні, лозунги і т. д. Що ж це за світ? То світ безхмарний, райдужний, райський. «Усе було в цім світі щасливим, ситим, здійсненим і до краю вдоволеним. Він був схожий на рай, про який розказувала одного Різдяного вечора баба Купчиха» (стор. 140).

Кому ж треба завдячувати за отаке щастя? Сталіну, **який не спав і вночі**, а все думав про людей. Так день у день говорили вчителі, формуючи світогляд молодого покоління.

Аби діти ще більше усвідомили, в якому щасті вони живуть та якою райською є дійсність, їм протиставляли жахи минулого й закордону, де панує одне горе, біда, нестатки, де людина людині – вовк. Вплив на дитячий розум та емоції виключно залежав від словесних світлотіней, якими змальовувалося минуле життя, за кордоном і радянська сучасність. Наскільки в яскравих барвах поставало радянське буття, настільки чорне і страшне було минуле й закордон. «Заграниця бачилася мені в стократ жажливішою і лютішою минулого, бо людожери минулого уже були мертві і струхлявілі, а людожери закордону живі і навіть живучі ще. Вони постійно замахувалися і кидали недобрі погляди на наш світлий і щасливий світ, яким керував Сталін. Вони погрожували знищити і спопелити цей світ, бо нищити було найголовнішим і пожадливим заняттям людожерів» (стор. 145).

Та був поруч ще один світ у серці хлопця, котрий так різко контрастував з країною «щасливого дитинства», про яку розказувала школа і т. д. Була то реальна дійсність, що повсякчас нагадувала про себе вдома й поза школою.

Поволі в душу допитливого хлопця закрадалися сумніви. Його бентежило надокучливе запитання: який же з двох світів правдивіший? Той, що його він щодня бачить на власні очі, а чи той, що про

нього гарно розказують у школі? Так визріває моральний конфлікт у душі героя.

До двох світів, які формували погляди хлопця на життя, прилучаються ще три події, котрі змінили «сутність» героя. Надто ж болісною була друга подія – XX з'їзд партії. Розвінчання культу Сталіна приголомшило школяра. Те, що вчора обожнювалося, сьогодні заслуговує на осуд. У героя виникає безліч запитань до себе, до вчителів. А вчителі, котрі зовсім недавно славословили Сталіна, уникають прямої відповіді. Та й самі вони розуміли «безсилля своєї поміркованої відповіді» (стор. 229).

Важкі морози, що їх нелегко було зносити, благоденська одежа, перешиті з материних чобіт черевики, з яких випиналися крізь порвані онучі босі пальці... «Крім холоду були ще голод, нестатки, хвороби і усякі недобрі випадковості» (стор. 146).

Усе це, як і вічні сварки вдома, що виникали через скрутні умови життя, зовсім не гармоніювали з тим світом, який учителі щодня змальовували в школі.

Наслідок? Хлопець остаточно перестає вірити вчителю, з яких він раніш у всьому брав приклад, механічно наслідуючи навіть їхню мову, манеру поведження тощо. Тепер їхній авторитет для нього вже не існує. В його душі зародилося до своїх наставників «збайдужіння і неприязнь».

Розвінчання культу спричинилося ще й до того, що душа хлопця «спустелювалася і безсиліла у новій драмі. Світ ставав хаотичним, безсистемним і незрозумілим. Він був для мене чужий і був чужим сам собі» (стор. 231).

Звідси впливає висновок, що школа, прищеплюючи сліпу віру в святість Сталіна, у рожевий ідеальний світ дійсності, якого насправді не було, фактично калічила учнів морально і духовно.

Єдине, що залишилося героєві й де він не здавався, це було навчання. Але й тут... медалістом не став, бо через свої надокучливі запитання вчителі перестали його «тягти». Зрештою, герой втрачає віру і в навчання. Утвердивши ідеальну віру в справедливість, та ж таки школа й розвіяла цю віру нещирістю, нечесністю вчителів. І герой ще більше усамотнюється.

Наступний етап у житті героя – університетський. Однак, тут ще гірше. Треба сказати, що художньо це один з найслабкіших

розділів твору. Автор чомусь створив такі умови для свого героя, що той при найбільшому бажанні не міг більш-менш повно виявити свою вдачу. Здавалося б, студентський період мав відіграти важливу роль у становленні й подальшому формуванні характеру людини, котра дорослішає на очах. Таж ні. У романі фактично майже відсутнє оточення, в якому б конкретно діяв герой. Немає ж-бо жодного більш-менш виразно окресленого характеру друга чи недруга, однодумця чи опонента з студентського середовища головного героя, у спілкуванні з якими виявлялася б і його вдача. Упродовж п'ятирічного перебування в університеті головний герой живе немов рак-самітник. Одинаком, поруч якого немає інших характерів. Студентство в зображенні автора роману – то не конкретні живі образи, хоча б і друго- чи третьорядні, а лиш аморфне «інші».

Про що думають студенти, що роблять – конкретно про це дуже й дуже мало говориться у романі. У героя, приміром, викликає гострий осуд і протест система навчання в університеті. А чому саме – зрозуміти важко, бо надто вже поспіхом і поверхово змальоване університетське життя. Безликим є образ і студентства. Ось його колективна характеристика: «**Інші** вступали в реакцію, задиралися, ставили проблеми і підвищували голос, падали, наче безболісно, зовсім низько або ж піднімалися угору» (стор. 256).

Не кажучи вже про «художність» наведеної фрази, зазначимо, що уявити собі характер дискусій, конкретність порушених питань, їх проблематику, як і причини «безболісних падінь»... таки важенько.

А трохи далі читаємо про студентські суперечки, що точилися в гуртожитку до пізньої пори, особливо на початку нового півріччя, задовго до екзаменів: «Їх течії (суперечок – Д.О.) було свобідно віддатися, інколи сліпо слідуючи за власними емоціями, зовсім втрачаючи відчуття самобезпеки. Однак такі суперечки мені подобалися. Вони зрушували стандартизовану думку з місця і звільняли для неї простір» (стор. 279).

Як, чому й про що сперечалися, в чім стандартизація думок – усе це полишено на здогад читачам. Тим часом про свою позицію в такій ситуації герой говорить чітко: «Мені з успіхом вдалося зайняти таку спокійну золоту середину. То була пора найбільш вдалого і успішного мого пристосування до суспільства» (стор. 256). А поля-

гала така позиція в тому, що герой ніколи не вступав у суперечки, розмови, уникав виступати на зборах, не порушував, як інші, важливих питань, боком обходив громадські справи і т. д.

В атмосфері внутрішньої боязні, в очікуванні справжнього щастя, котре настане після навчання, «вистигали грані характеру героя». Взагалі ж роки студентства для нього – «пора багатьох загублених надій і невикористаних можливостей» (стор. 256).

Таким чином, університет, як і школа, нічого не залишив у душі героя. Не знаходить він утіхи й на цілинних землях, де довелося побувати. Ніякої романтики, про яку писали, там не було. Натомість «важко зрозумілий розгاردіяш», «повільна і байдужа розпорядливість». Люди, котрі з'їхалися сюди, ніколи поміж себе не говорили про «романтику і свої благородні наміри освоювати цілину...», зате завжди голосно і смачно матюкалися, на мій подив, навіть жінки» (стор. 270).

Не було романтики й у праці, побуті, думках, мріях персонажів. І щоб підкреслити це, герой згадує кілька епізодів. Ось один із них: п'ятеро трактористів підкинули високо вгору свого товариша, а самі розступилися ураз, звільнивши для нього тверде уїжджене місце. Той, ясна річ, помер. Або: «Без приховувань знали і розповідали, що механізатори у радгоспі зібрані з усіх-усюд і що вони безбожно ламають і нищать дорогу і нову техніку, бо вони «сезонники і їм треба закалимити» (стор. 270). Оце й уся романтика.

Нарешті, настало й самостійне життя. Герой готувався до нього, плекаючи надію на щастя, якого досі він не зазнав. Чи ж знаходить він щастя?

Закінчивши університет, герой дістає призначення до редакції газети. Однак, і тут реальна дійсність виявилася жорстокою. Вона ще дужче утверджує героя в думці, що добрі люди перевелися й годі дошукуватись правди в житті. Тут, у редакції, герой дійшов висновку: чесність, щирість людська – то все вигадка. Лицемір, отоді й буде все гаразд. У редакції самі демагоги, крутії. Кар'єристи, нашіптувачі, заздрісники. **Жодної** світлої душі, **жодного** щирого серця. На допомогу колективу марно сподіватися. Більше того, колектив завдає морального каліцтва чесній людині. Тим-то він був морально чужий героєві. «Колектив жив і дихав по собі, а я по собі» (стор. 303).

Отак і розвіялась надія на щастя. Герой, скривджений батьківщиною, залишає її.

Далі дія роману переноситься до однієї з республік Середньої Азії. Знов редакція газети. І знов... парадом проходять персонажі понівеченої долі – невдахи у житті, авантюристи, шахраї і т. д. Є з-поміж них досить колоритні фігури з індивідуально окресленими рисами вдачі, але... жодного позитивного характеру.

Молодий працівник секретаріату Васька Жуков зберіг записи про вчинки і пригоди «найінтересніших» на його розсуд людей. З цих записів і довідуємось про минуле колективу редакції. Васька Куртянкін, Олег Чмиховський – п'янички. Останній мав звичку пробиратись до кабінету редактора і в куточку залишати по собі «невеличку калюжку». Вася Лупасов – несусвітнє ледащо і пройдисвіт. Коли його таки вигнали з роботи, він заходився писати роман. Два роки жив на утриманні буфетниці Каті, котрій подобався «за свої певні якості». Видавши свій твір, він залишає Катю. Пили й п'ють тут безбожно, починаючи з редактора газети. А Льова Кашалотов, відповідальний секретар редакції, випишував завищені гонорари лише тим співробітникам, хто згоджувався потім сповна ці гроші пропивати.

Та й взагалі цей край постає у творі, як край ледарства і неробства, де п'ють «безбожно», як притулок для знедолених, духовно травмованих, скривджених тощо.

Звичайно, про кого й що писати – справа автора. Але не можна згодитися з тим, що в **романі**, де б не відбувалася його дія, однобоко добирається лише непривабливе у житті. Це однаковою мірою стосується і України, і Середньої Азії (Узбекистану), і Далеккого Сходу. Куди б не поїхав герой – всюди однаково. Він чомусь уперто не хоче ніде бачити хорошого в реальній дійсності. Навіть під час короткочасного перебування на Далекому Сході пильне око головного героя встигає помітити картинку, що засвідчує людську байдужість, грубість, казенність тощо. Звернувшись до касирки на вокзалі з проханням «забронювати» місце в поїзді, у відповідь почув: «Ви не єдині на світі і не лише у вас горе. Скорше, як через тиждень жодного місця не буде. Відправляємо делегатів... У нас щодня вмирають тисячі людей, але ніхто не бронює для їх родичів місця у літаках, а делегати відправляються у столицю якийсь раз на рік. Хто далі?..» (стор. 6).

Ще більш неприваблива дійсність вимальовується із спогадів діда Василька, Семена Замогильного. Перший із них – людина літня. Багато чого бачив він на своєму віку. Але радощів не зазнав. Життя в нього, як і багатьох інших, страшне. То життя цілого знедоленого краю: «Боже, скільки страху випало на нашу волинську землю і на нашу долю, що крові і сліз над нею темної ночі пролито. Через слово необачне, через донос лихий марно згублено багато життів» (стор. 61).

Владики-керівники, бандерівщина, сталінський план колективізації, яку силоміць запроваджували в селах, знущання з людей, вивезення багатьох сімей до Сибіру – усе це навчило діда мовчати, бо тільки так можна було вижити. Дід Василько – чесний мовчун. Він твердо засвоїв, що виживали тільки мовчуни та перевертні. Тим-то його життєва філософія – мовчати, не йти на **глибокий** розрив із совістю.

Щоправда, лежачи в лікарні, він таки докоряє собі: «Одного тільки тепер забути не можу, одного собі не прощаю, що стерплював мовчання, що душив слова у горлі» (стор. 97). Слова ці звучать, як запізніле каяття.

Майже півстоліття прожив і Семен Замогильний. Але що це за життя? Контужений під час бою, він потрапляє до полону. Після трирічного перебування в гітлерівських таборах його звільняють. Але додому повернутися йому не судилось. За зраду Батьківщині потрапив знов до табору, але вже свого. Жажливі допити, фізичні знущання, після яких уже завжди тремтіли руки, травмована психіка, духовне каліцтво – ось у що перетворилася людина, котра анічим не завинила перед Вітчизною.

Тут, як і в інших випадках, життєва правдивість долі людини сумніву не викликає. Але справа в тім, що автор аж надто тенденційно добирає життєві факти і, нанизуючи їх один на одного, змальовує таку загальну картину дійсності, яку назвати об'єктивною не можна. Власне, у цьому найбільша вада роману.

Заодно хотілося б спинитися й на іншому. Ми вже згадували про особливості творчої манери письменника, про вміння досліджувати психологію персонажів, внутрішні мотиви їхньої поведінки (маємо, насамперед, на увазі аналіз внутрішнього світу головного героя періоду його дитинства та навчання у школі).

Але впадає в око й те, що роман розтягнутий. Особливо там, де автор змушує свого героя вдаватися до претензійно філософських розмірковувань про сенс буття, смерть і страх перед нею тощо. За своїм змістом і формою ці висловлювання подеколи нагадують мову підручника з філософії, а чи стиль літературно-критичної статті, де аналізуються дії, вчинки персонажів. Кілька прикладів. «Мені уже давно здається, що у різні моменти кожна людина мислить по-різному. Барометр активності її сприймань визначається категорією часу. В поле зору глибоко втискується чомусь тільки те, що стосується магістралі думок, що визначає зміст твого теперішнього буття, твоїх тривог і прагнень» (стор. 48). Або: «І коли трудно знайти реальне мірило і реальну форму для перерозподілу вщерть переповненого важкими провинами і гріхами серця, то вони (люди – Д. О.) тішили себе уявно відшуканою формою. У конкретнім випадку такою формою був я...» (стор. 102). Чи трохи далі: «Я хутко ставав підкореним усіма людськими умовностями. І що не думав чи діяв, як прокидався і як ступав, як говорив і як збирався подумати – усе звіряв з людьми... Я рано був завербованим обов'язком, я став його покірним в'язнем...»

Ще один приклад: «Нехай цінність ця сумнівна і навіть наївна, коли скарб стане одкровенням і якщо визначатиметься суворим мірилом привселюдності, але тепер він у сфері моєї душі і ще ним визначається мій духовний пульс» (стор. 108).

Нам здається, що тут забагато «філософської кучерявості», од якої твір навряд чи стане інтелектуальніший.

Іноді поспіх в роботі над рукописом дається взнаки й тоді, коли автор характеризує своїх героїв. Читаємо на стор. 451: «У дорозі розповідала усе вона, **так жваво і з таким зацікавленням...**» Можна тільки здогадуватися про «жвависть» і «зацікавлення».

Годилося б авторові попрацювати й над мовою твору. Ота філософське забарвлена велерічливість, штучно ускладнене письмо лише шкодить творові. Подибуємо і численні авторські недогляди, як от:

стор. 2 – «тремтке вдоволення»; стор. 42 – «тремткі струни серця»; стор. 3 – «тремткий голос»;

стор. 81 – «Її голос дзвенів тремко»;

стор. 37 – «...беручись **за** будь-яке діло»;

стор. 82 – «Мовчать, але **дивляться** зеленими очима хижо...»;

стор. 82 – «Коні оглядаються, перестають жувати та **дивлять-ся** довірливо і ствердно»; стор. 83 – «Я востаннє **дивлюся** у кінські очі і стаю рішучим»; стор. 83 – «**Дивляться** печально коні...»;

стор. 3 – «винувато і заспокійливо **осміхнувся** начальник»; стор. 4 – «осміхнувся на прощання начальника»;

стор. 9 – «Її рука проти моєї видалася засмаглою і дужою. Засмагла рука завжди виказує здоров'я. А люди у білих халатах, навіть непоказні, худі і низькорослі виглядають дужими. Зморені недугою потаємно їм заздять»;

стор. 36 – «Його обличчя і руки на білому фоні бачилися засмаглими і дужими. Лікарі у білому поруч з хворими завжди виказують здоров'я і дужість. Навіть якщо вони у звичайній одежі марні на вигляд і хворобливі. Хворі завжди заздрісно дивляться на людей у білому...»;

стор. 10 – «Примхи випадку нуртують **біль**. Потому **вона** згасає»;

стор. 13 – «Через те рідною і **дорогою** видалася у ті дні мені **дорога**»;

стор. 15 – «Тьотя Одарка пішла за лампою»;

стор. 15 – «Стомлюється усе тіло якоюсь **не природньою**, а **штучною** втомою»;

стор. 38 – «...що **головні** (!) болі і **непостійність** настрою згодом стали моїми **постійними** супутниками...»;

стор. 40 – «Люди часто втішаються власною безпечністю і влаштованістю у **співставленні** із загрозою і безпритульністю інших»;

стор. 253 – «замальовки про передових».

Можна б ще наводити чимало прикладів словесно-фразних повторів, кострубатих речень, кальок з російської, невдало уживаних слів..., але, гадаємо, досить і цього. Здебільшого, мовиться про звичайнісінькі недогляди автора, а подеколи покvapність у роботі над словом, яка стає особливо помітною наприкінці твору.

Висновок: У запропонованому автором вигляді роман «Дорога до матері» не можемо рекомендувати до редагування. Його вади видаються нам доволі серйозними і принциповими. І все-таки ми радили б видавництву не поривати творчих стосунків з автором, виразні ознаки письменницького хисту якого вловлюємо на багатьох сторінках рецензованого рукопису.

Олександренко

Сей рецензент «Олександренко» був зовсім мені невідомий. Я і не запитувався, хто він такий. Це далеко тому у бібліографічному довіднику «Письменники Радянської України» я вчитаю довідку про перекладача творів російських і білоруських письменників Дмитра Олександренка. Можливо, це і був саме він.

Але під ту пору у видавництві «Радянський письменник», здається, працював знаний уже офіційний літератор. Він міг бачити чи й читати там мого рукопису. Бо через кілька років сей літерат видав свою книжку під назвою «Дорога до матері». Йі коли через кілька десятиліть дійшла черга уже у новітнім часі і до видання мого рукопису, то назву роману було змінено. Послалися на те, що ніби я поцупив назву із виданої уже колись книжки відомого літератора. Тоді я сказав, зіславшись на давні рецензії, що усе-таки це первісна назва мого роману. І це було помічено в анотації до видання.

Але іще опісля видання роману вийшла у світ збірка віршів одного поета, що про нього чутка розгулювала, ніби він і талановитий провокатор, також під назвою «Дорога до матері».

Я іще сподівався, що журнал «Дніпро» надрукує хочай би невеликий уривок із мого рукопису. Але ніякої відповіді навіть я не одержав. Це тому хтось скаже мені, ніби під полою мого рукопису носили і в цека комсомолу. А все можливе. Звісно, що міг потрапити мій рукопис і в органи, бо один примірник без мого відома кудись щез. Як безпритульному мені одна київська родина надала прихисток. У садку під стіною будинку була облаштована постіль, де я у літні ночі ночував. Цей дім був під пильним наглядом. Не раз посеред ночі я прокидався, пробуджувався: майже поряд у садку чувся нахрапистий тупіт. За ширму проте до мене не заглядали. Але сон після цього завважування утівав, розсіювався. У будинку і мій чемайдан із речами стояв. І коли там учиняли обшук, то найімовірніше вилучили і мою «Дорогу до матері». Бо щез по сей день і ручкою писаний (50 сторінок) рукопис мого нового роману «Спільна кухня». Чи не визначальною причиною, підставою поруйнації моєї свідомості були мої писання. Щоб не писав більше. А куди після того було мені до писання. Літери я знав. Але коли прочитував рядок, то одразу і забував прочитане. Мене перевели на інвалідність. І коли старший брат Саша привіз мене безпомічного на хутір, то сказав дядько

Павло: «А тепера й не признавайся, що букви знаєш... То відстануть...». Ах, дядьку, любий дядьку, якби ж то.

І ось уже сорок сьомий рік я перебуваю у статусі інваліда. Звісно, не дотягнутись мені до нашого хуторянина Михалочка, інваліда першої світової війни, який на інвалідності перебував аж цілих сімдесят років. Та хто завважує. Тільки стринешна сестра Оксеня сказала була якось: «А інваліда за так, за просто не дають». А іще дільничний міліціонер, коли ішлося на комісії про повернення мене у дім на старокиївськiм пагорбі, заступився за мене: «Він інвалід, але іще трудиться». Дільничний мав на увазі мої не видані іще рукописи, які я йому показував.

Порадить мені якось у селі розслаблений Богдан Пастушок: «А ти менше признавайся, що інвалід». А в час андроповщини, за короткого царювання Юрія Андропова, коли комісари по усіх циркульнях шастали да до патлатих приставали «Чого стрижешся, а не трудишся», один номенклятурник мені і таке намалював. Що ніби будуть виводить усіх інвалідів у поле да до труда приневалювать. Хто трудиться годен – спасеться, а хто не здужає – того на місці шпіцрутенами приколюватимуть. Але то були тільки прожекти. А оньо тепера, розказують, дебели молодики до самотніх інвалідів і старців проникають да оббирають їх до нитки. Ще й одписать помешкання на себе заставляють. А то і зашморга на шию накидають.

Але було іще. Тривалий час мовчало і видавництво «Молодь». А то раптом відгукнулося отаким «Висновком редактора».

ВИСНОВОК РЕДАКТОРА

про рукопис А. Кондратюка «Дорога до матері» (502 стор.)

Твір А. Кондратюка лежить у видавництві давно. Маємо різко негативну думку рецензента В. Нестайка і купу колишніх розмов про рукопис, його автора. В тих розмовах раз у раз виринали: щось там є, треба було б всерйоз узятися і т. ін. То що ж воно за роман?

Про сюжет, себто про те, в який спосіб автор організував матеріал. Герой (оповідь ведеться від першої особи) отримує телеграму про те, що мати вмирає, і через усю країну з Далекого Сходу добирається на Україну. По дорозі (недалеко від рідного села) герой захворює на грип і потрапляє до лікарні. Отут, в лікарні, згадуються

йому (чи примарюються) дитячі роки, школа, університет, робота на Україні, в Середній Азії, на Далекому Сході. У потік спогадів «вмонтовано» оповіді чи сповіді хворих людей, разом з якими лежить грипоznий герой (згодом лікарі констатують ще й запалення легень). Фінал: герой вдома, з батьком. Матір померла. Дозволю собі кілька зауважень. Перше: небагатох, напевне, людей, зупинить грип на шляху до смертельно хворої матері. Друге: син прийшов, коли матір уже поховали, і лише на другий день має йти на її могилу. Гарний син, нівроку.

Про матеріал, тобто про зміст твору, його ідейно-тематичні обшири. А. Кондратюк подає духовну біографію молодого людини, нашого сучасника, як то кажуть; досліджує, як формується характер, світогляд героя, як суспільство впливає на нього; автор фіксує всі життєві і філософські досвіди героя, що виникають, устаюють внаслідок суспільних впливів. А. Кондратюк ретельно виписує думки, переживання, фізичні стани героя і т. ін. Докладно оповідає автор про тих людей, що оточують героя в школі, університеті, редакціях. І в такий спосіб за авторовим задумом мусить постати широка картина, «соціальний зріз» суспільства на досить-таки складному етапі історії країни: приблизно з 1950 по 1960 рік. Що ж з того вийшло, як вийшло? А от що.

У темному, вульгарному, жорстокому, фарисейському, споживацькому, аморальному оточенні животіє людина (герой), яка на кожному кроці бачить зло, несправедливість і т. ін., терпить від конкретних носіїв цього зла і не має іншого захисту, крім рефлексії. Справжній паноптикум у книзі: нездари, злодії, п'яниці, лицеміри, дурні? Проституйовані особи, колективи, ідеї, вчинки. Жодного просвітку. Хоч у зашморг лизь. Це – очима героя. Очима хворих, з якими доля звела героя у лікарні, світ бачиться так само. Можна було б довго переповідати колізії твору, щоб ілюструвати сказане вище на конкретному матеріалі, але це буде просто нудно. Молодий журналіст (це фах героя) потрапив у болото, і виходу не бачить ніякого, бо скрізь і всюди – bagno, нищість. Може, хоч герой – світла людина, «промінь світла в темному царстві»? Ні, він маленький, хворобливий, замучений самоаналізом чоловічок. Його духовний стриптиз, розтягнений на 500 сторінок, викликає нудоту й огиду.

Кілька слів про художні достоїнності, мистецький рівень, сказати б. Аксиома, що вони пов'язані з ідейно-естетичною платформою. Ця аксіома яскраво підтверджується і в даному випадку: художніх досягнень не містить рукопис, стилістика його (і мовна, і образна) – глевка, невиразна.

Вважаю, що машинопис «Дорога до матері» – поразка автора. А. Кондратюку треба докорінно переглянути ідейно-творчі засади.

В. Г.

Рецензії В. Нестайка на мій рукопис, згаданий у «Висновку редактора», у мене не виявилось. Або у вирі тривожних переживань вона загубилася, або видавництво не передало її мені. Як підказує мені відновлена, але уже старіюча пам'ять, таки не передали, не вручили. Бо виразно пам'ятаю, що «Висновок редактора» то вручив мені колишній редактор видавництва, а нині покійний Микола Стеблина, пояснивши при цьому, що видавництво цим документом відкидає можливість видання роману «Дорога до матері».

Подлук попередніх рецензій «Висновок редактора» вразив мене своєю брутальністю, збудивши внутрішній протест. І я наважився написати з цього приводу заяву. Один примірник її відніс в цека партії, здав ув експедицію на Банковій. А потім із другим примірником зайшов у Спілку письменників, також на Банковій. Замість Голови приймав Павло Загребельний. Він уважно прочитав мою заяву, а відтак дещо і розпитував мене. Хто я такий, що за оден, і чому не з оповідань маленьких, а одразу із роману великого почав писати. І чи маю житло. А не маю. Відказував я. І де працюю. А нігде. Також відповідав я. А як же живете. А отак і живу. Відповідав я. «То ми вам вишлемо хоча б сімдесят карбованців. Ось напишіть, куди вислати», – сказав на прощання Павло Архипович Загребельний. І подає аркуш паперу і ручку-самописку. Я пишу хутірську Батькову адресу. На чорному поважному столі залишаю заяву і грубу папку із рукописом роману «Дорога до матері». Та й віддаляюся.

Відповіді із цека партії я не дочекався і по сей день, так само як і обіцяних сімдесят карбованців із Спілки. На жаль, примірника тієї моєї заяви також не збереглося, а як довго я не шукав її серед своїх паперів. Загубилася у вирі життьовім, а може, хтось і забрав.

Гай-гай, коли те було, діялося. Юна весна барвно процвітала, літо краснее минуло. Сльотлива осінь заступила. На хуторі. Ми із Батьком сиділи на ослоні над цинковою балією, з одного боку – Батько, а з другого – я. і лушили квасолію. Аж то рипнули сінешні двері, затим хатні відчинилися. Старший брат Саша увійшов. І вииняв із торби пакунка важкенького й подав мені:

– Ось возьми. Поштарка передала. Через грузявину до вас тьопать не схотіла...

Розгортаю. Рукопис мій. І рецензія П. Нестеровського. Похапцем переглядаю. Усе те саме.

– Шо там пишуть. Мо' хоча триста рубльов дадуть за труди Карла Маркса, – лукавенько посміхається брат.

– Наздоженуть і ще дадуть, – посміхаюся і я.

Ми із Батьком продовжуємо лушити квасолію.

РЕЦЕНЗІЯ

А. КОНДРАТЮК «ДОРОГА ДО МАТЕРІ» – роман, 502 стор.

Почнемо з того, що роман цей написано надзвичайно важкою, абсолютно неприйнятливою мовою, яка не стільки «доносить» до читача авторову думку, скільки стає гальмом на шляху розуміння того, що автор хоче сказати. Одразу ж (щоб більше до цього не повертатися) наведемо деякі (лише деякі) приклади: «Добре мати на землі місце, куди повернутися є надія. Інколи таке щастя є визначальним, бо навіть віддалена опора у цьому хаотичному світі стримує нас на грані до жахливого безмежжя, у якому людині легко розчинитися», «усе його подальше тут перебування містило постійне огірчення і було переповнене щоденними переслідуваннями» («огірчення» – ця «калька» з російської вживається у тексті неодноразово), «в його пильному зверхньому погляді я упіймав два психічні стани. Підполковник зрадив мені, як радіють слідчі очікувальній знахідці, не знижуючи проте професійного презирства і осуду до предметного об'єкта знахідки», «невже я різнозлочинний відступник? Навіть якщо і став ним у процесі ореалення щиросердних прагнень до ідеальності?», «але глибше прозріння у таємниці цього нового для мене стану надійшло пізніше і сконцентрувалося у одній романтичній запам'ятливій події, як у якійсь певній події концентрується і прояснюється очікуване передчуття», «відчув

переконливо підсвідомими силами душі, що пора бродячих і безпечних романтиків справді минулася, що тепер уже ніхто не відважиться виставляти за добročестя нарочито навмисні мандри задля розкутості особистості, що навіть сама ця позуоча розкутість виглядатиме для одних наївною, а для інших – забороненою. Мені стало зрозуміле, що на зміну заступають, чи вже заступили часи інші, суворіші і вимогливіші, а часи дотеперешні були для них пасуючою підготовкою, якщо розглядати час і історію у суцільному ланцюжку обумовленостей і закономірностей», «я упокорено відійшов, закипаючи бридженням від словосполучення «бронювати місця» і т. д. і т. п. Такою мовою написано весь твір.

Але недоліки його (твору) не вичерпуються, на мій погляд, мовною невправністю. Недоліки ці полягають у тому, що основна авторова думка, про яку можна догадатися з деяких фінальних декларацій та назви, яку можна зрозуміти ґрунтуючись не на змісті, а лише по цих деклараціях, не розкривається в сюжеті, а фактично повисає у повітрі. Проте, спочатку зупинимось на змісті...

Перебуваючи на Далекому Сході молодий журналіст з України дістає повідомлення від батька про смертельну хворобу матері. Покинувши всі справи, він поспішає додому, але по дорозі захворює на грип і у дуже тяжкому стані потрапляє до лікарні. Тут, у палаті, він згадує все своє життя з дитячих років і ці згадки, разом зі згадками про минуле трьох інших хворих – сусідів героя: діда Василька, книжкового товаровознавця Семена Замогильного та будівельника Никодима Давидовича, становлять зміст написаного.

Не знаю, чи знайомий А. Кондратюк з «Улісом» Джойса, романом М. Пруста «В пошуках втраченого часу» та новітніми творами деяких сучасних західно-європейських письменників (Гюнтер Грасс, Г. Бель), ідейно-естетичну основу яких складає т. з. потік свідомості, але значна частина перших екскурсів молодого журналіста у його давнє минуле перебуває під безперечним впливом згаданих творів. Прикладів, що засвідчують це, можна було б навести багато. Обмежимось хоча б таким: хворому приносять яблуко, звичайне, зірване з дерева яблуко, і цей «зовнішній поштовх» викликає цілий ланцюг спогадів-асоціацій від яблук у батьківському саду до «яблук», які герой побачив раптом на грудях Оленки – подруги його дитинства, під час статтевого визрівання. Цим

екскурсом у минуле («мандрівка у молодість») присвячується кілька сторінок тексту.

Треба сказати, що дальші спогади героя, які послідовно перебиваються спогадами його сусідів по палаті, за характером авторової подачі відступають від «потoku свідомості» і звичайні жанрові сцени (школа, навчання у вищому учбовому закладі, а далі – робота в редакціях, на Україні, в Середній Азії, на Далекому Сході), часом збиваються на дуже посередній репортаж (особливо в останніх розділах).

Звертаючись до навчання у школі, до стосунків з Оленкою, з якою «не так склалося, як жадалося», герой весь час підкреслює свою внутрішню ізольованість від інших дітей і почуття страху, яке народилося і далі стабілізувалося в ньому ще від воєнних років (танки). Далі (старші класи) всіляко (і на мій погляд – надмірно) наголошується сліпе схиляння хлопця перед Сталіним, яке підтримують у ньому вчителі школи (математик Петро Петрович та ін.). Розвінчання партією культу особи співпадає з закінченням школи, вступом до вузу (факультет журналістики), першими успішними спробами у майбутній професії (практика в редакції), а далі – і роботою у газеті. Скоро самовпевненість юнака, якому допомагає відповідальний працівник редакції Аркадій Гнатович, дістає перші удари. Його не дуже люблять товариші по роботі, зрештою змінює своє ставлення і згаданий Аркадій Гнатович, одне слово – доводиться кидати редакцію, їхати далеко від України.

В Середній Азії, герой твору такий же ізольований від нових товаришів, як і раніш. Стосунки з Василем Жуковим, по суті, не є справжньою дружбою, обох юнаків об'єднує відвідування ресторанів, все те, що далеко стоїть від справжніх інтересів нашої молоді. Не пустивши «коріння» на новому місці, герой легко і просто переїздить на Далекий Схід, досить докладно (на рівні згаданого репортажу), описуючи міста Сибіру, в які йому доводиться потрапляти по дорозі. Звідки він і повертається додому (точніше – потрапляє у лікарню), одержавши сумну батькову звістку.

Не знайшовши, протягом свого короткого ще життя, справжніх друзів (і в школі, і у вузі, і на цілині, і далі – у редакціях), герой твору не знайшов щастя і в коханні з тими жінками, які зустрічалися йому на шляху (Оленка, Леся, дружина офіцера Жанна, з

якою зв'язав його звичайнісінький випадок, співробітниця далекосхідного телебачення Таня). Одне слово, незважаючи на ті, чи інші службові «успіхи», справжні, чи удавані, герой лишається внутрішньо самотнім, відірваним від людей і навколишнього життя. Не випадково, у докладних, чи побіжних описах його журналістської роботи основна увага зосереджується не на «життєвому матеріалі», а на побутових, жанрових сценах з життя редакції, можливо, з точки зору «маленької правди» і достовірних, але далеких від розкриття великої правди про нашу дійсність. Навіть у показі цілини педалюється побутова невлаштованість молоді, бійки, пияцтво, відсутність духовних інтересів.

Як було сказано вище, спогади героя перебиваються спогадами його сусідів по палаті. Першим «дістає слово» дід Васильок, що прожив складне, важке життя у царській Росії, далі в панській Польщі (на окупованій нею Волині), зазнав жахів гітлерівської окупації, порушень соціалістичної законності за часів культу особи і внутрішньо зломився. Його життєвим «кредо» стала філософія «не втручайся», «моя хата скраю» і майже фанатична віра в бога, несамовита релігійність.

Ще важче склалося життя в колишнього музиканта, тепер – товарознавця в книжковій торгівлі Семена Замогильного. З гітлерівських концтаборів, куди він потрапив після полону в часи війни, Семен, не маючи жодної провини перед Батьківщиною, потрапляє далі у табори беріївські. Відносно щастя він дістає лише в останні роки, коли після реабілітації та повернення на волю одружується на не молодій вже, але значно молодшій за себе дівчині Вірі.

Про інше нещасливе життя розповідає в останніх розділах рукопису третій хворий будівельник Никодим Давидович.

Завершується твір приїздом героя додому, звісткою про смерть матері і його визнанням, що так жити, як він жив досі, не можна. На цьому визнанні я і дозволю собі зупинитися.

Справа, звичайно, не в тому, що прокреслюючи у фіналі своє незадоволення життям, герой асоціює його з життям інших сусідів по палаті – діда Василька, Семена Замогильного, Никодима Давидовича. Якщо певні (дуже відносні) асоціації з дідом Васильком можуть деякою мірою бути правомірні (наголошую – деякою мірою, бо соціальні умови життя діда за панської Польщі та гітлерівської

окупації якось «виправдовують» його внутрішню спустошеність, виправдування ж героєві твору, який прожив все життя в радянських умовах нема, то асоціації з долею Семена не витримують жодної критики. На відміну від героя роману Семен не був «господарем» своєї долі. Але, повторюю – справа не в цьому. З рукопису А. Кондратюка випало головне і вирішальне для художнього твору: як герой дійшов до розуміння своєї «некомунікабельності» (модний сьогодні на заході термін, суть якого автор, свідомо, чи несвідомо застосовує до нашої дійсності), як він усвідомив те, що далі жити, як він жив досі, не можна. Про це ми маємо лише фінальні декларації автора, в сюжеті ж твору духовне відродження (воскресіння) не показано. Отже, декларації повисають у повітрі.

Роман зветься «Дорога до матері». Якщо дорога до матері і вимушена затримка у лікарні для того, щоб в згадках повернутися у минуле та ще послухати «сповіді» сусідів по палаті не є формальним прийомом, то передусім слід було б чітко і ясно прокреслити в сюжеті вплив матері на героя (позитивний, благотворний, людський вплив) і втрату ним цього благотворного впливу, розгубленого у життєвих помилках молодості. На жаль, це головне і випало з сюжету твору. Повторюємо, про усвідомлення того, що далі так жити не можна, герой лише декларує, а матір його згадується принагідно (поневір'яння під фашистським вогнем з малою дитиною і ще один, чи два рази). Звичайно ж цього замало для зобов'язуючої назви – дорога до матері. Повторюю, якщо перед нами – не формальний прийом.

Отже, поставлену перед собою задачу А. Кондратюк, на мій погляд, не зміг реалізувати. Тема пошуків молодою людиною вірних шляхів у житті, усвідомлення і переборення ним помилок безперечно має право на художнє втілення у літературі. Але тут замало фінальних декларацій, тема повинна бути розкритою у сюжеті, відповідати за свої помилки може лише той, хто їх наробив, посилатися на «умови» дуже ризиковано, наші радянські умови найбільш сприятливі для духовного зростання молоді, не витримують критики і «асоціацій» з долею того ж діда Василька, який ріс і жив за інших соціальних умов.

Рукопис вимагає докорінної переробки, в плані висловлених тут міркувань. Успіх, чи не успіх у роботі залежить виключно від

автора, від його творчих можливостей (тут і вміння розкрити свій задум у сюжеті, а не в деклараціях, як зараз, і вміння розкрити характери людей, і мова – дошкульне місце рукопису), і від ідейної підготовленості до такої роботи (на жаль, доводиться говорити і про це), і – нарешті – від рівня вимогливості до себе.

П. Нестеровський

Хто такий сей П. Нестеровський, мене тепер уже не цікавило. Із цією його рецензією, останньою у тім періоді мого життя, згасли рештки надії, що хочай котрась сторінка із роману «Дорога до матері» засвітиться. Докорінно переписувати свій перший опус, як настирно радили мені, я ніколи не брався. І у думці мені про те не йшлося.

Заступили інші, похмуріші й іще жорстокіші часи. І не тільки для мене, а й для кожної пробудженої вільної думки в Україні. Аж понад два десятиліття мені ішлося власне найперше про фізичне виживання. Знущальницький зашморг переслідував мене вимученого і безпомічного на кожному кроці. Про милосердя тут не ішлося.

Щоправда, через мою зболену свідомість іще переходили романні сюжети, які ніколи не стануть книгами. Яюсь на Байковому цвинтарі мій позір поклався на осяйну білу статуетку хлопчика, який народився у початку двадцятого століття і прожив тільки десять рочків. І у моїм серці одразу спалахнула ідея – написати роман про його ровесника, але який переходить цей світ крізь ціле двадцяте століття. На жаль, цей спалах так і зостався поза межами можливого, уреального.

* * *

Із «Висновком редактора» завершилися мої походеньки щодо можливого видання роману «Дорога до матері». Слово сказане тверде і неоднозначне. Від його агресивної напористості розсіялись рештки моєї слабкої надії. Більше я нікуди не звертався. Глуха стіна непробивна. Да і не до того уже було мені. Нові випробування зійшли, упали на мою зболену голову. Спершу після великих довготривалих страждань померли Мати. Відсутність живої Материної молитви і заступництва зійшла, поклатася на усе моє подальше життя відчутною незамінністю. У заспокоювання входила посиљна

праця на Батьковому городі. Затим і Батько важко занедужали. Це тоді сказала сусідка Мар'я, втішаючи ніби Батька:

– Добре, Йване, що хоч сьой хлопець коло тебе плутається.

Батько ж на те відповіли:

– Але й він недужий...

Про роман а геть забулося, якби й не існувало його, і не моє це писання було. Забуті передруковані два примірники спокійнісінько полежували собі, вилежувалися серед інших виданих книг у кімнаті зі спільною кухнею.

А між тим час неухильно рухався у незворотнім своїм прямунанні. Один за одним відходили у Кремлі старі володарі великої імперії. В людських серцях спалахувала і жевріла надія в очікуванні змін.

Від початку 1986 року цілу зиму після сильної застуди я пролежав у кімнаті зі спільною кухнею на горищі. Помешкання так й іменувалося: сьомий поверх шестиповерхового будинку. Зрідка тільки сходив униз, щоби укупити харчів. А то усе вилежувався коло стіни, і малий увімнений репродуктор доносив до мого слуху офіційні новини зі світа. І раптом я почув. Із Москви передавали вірші не згадуваних раніше поетів. Затим прозвучала і п'еса у незвичнім таким ніби правдивім осяганні сучасного життя. І стануло, увійшло у зворушення серце моє. Да невже?! І думка потекла про мій давній роман. Зроджувалася, займалась несміло слабка надія.

Уже після тривожного Чорнобиля навесні 1987 року я відвідав тоді на Троєщині свого давнього знакомця поета Павла Мовчана. А він одразу до мене:

– Слухай-но, а у тебе зберігся той колишній роман?

– Так, ніби є... – кажу.

– Принеси-но його... – Павло.

Домовилися про стрічу.

Після наступної стрічі із Павлом на Хрещатику ми одразу спішно попростували у редакцію журналу «Вітчизна». Я вийняв із торби доволі грубу папку злежаного уже опусу і поклав на стіл перед лице заступника головного редактора журналу Володимира Яворівського. Да й стали вони оба мудровать, прикидять, кому би на рецензію сього грубого опуса передать.

– А може, критикові Ш., – глибокодумно промовив Павло.

– Точно, критикові Ш. – глибокодумно потвердив Володимир Яворівський.

– А Ш. тепера в Ірпені, – сказав, промовив Павло Мовчан.

В Ірпені, у Будинку творчості себто.

Я упакував свого грубого опуса у торбу і електричкою попрямував ув Ірпінь. А там легко розшукав, підказали мені, кімнату, у якій перебував критик Ш. Да й пояснив йому ситуацію.

– А у вас є другий примірник, – запитав критик Ш.

– Та є... – відказую.

– Віднесіть той примірник у редакцію «Вітчизни», а цей, – пальцем правої руки критик Ш. ніби постукав по грубій папці, – я разом із рецензією віднесу, передам у видавництво «Радянський письменник».

Тоді з полів сходили останні сиві ноздрюваті сніги, а коли критик Ш. передав мені копію рецензії, у ніжних пахощах зацвітали липи. За цей час я до десяти, може, разів побував ув Ірпені, несучи критикові своє нагадування. Так нетерпеливилось мені. А до кабінету заступника головного редактора журналу «Вітчизна» продовжував увіходити й увіходити до безкінечності. Володимир Яворівський завжди зустрічав мене одним і тим же запрошенням:

– Зайди до мене, старичок, наступного тижня...

У пам'яті стоїть той ясно сонячний червневий день. А я то зупинюсь, то у ході вичитую, перечитую рецензію на мій перший роман. Невже то про мене і неville то я уже сорокадев'ятилітній! Але окрилення нез'ясовне ісходить на мою сутність.

Ось ця рецензія.

РЕЦЕНЗІЯ

на рукопис роману Андрія Кондратюка «Дорога до матері»

Загальне враження од прочитаного рукопису сформулювати і виразити найважче, через що й рецензенти так полюбляють у преамбульних міркуваннях розводитися про час, у який живемо, його завдання, проблеми тощо. Легко було б і мені почати з міркувань перебудовних: з того, що зараз, як ніколи, літературі потрібна правда і тільки правда, її наступальність... А яку позицію зайняти щодо твору, де ця правда, залишаючись гранично чесною і безстраш-

ною щодо самої себе, не йде у «бій», ні з чим не бореться і ні на що не наступає, а лише саморепродукується? Притому – на душевній ноті, яка має віддалені аналоги у світовій літературі (Пруст, Звево, Камю, дещо із світовідчувальних мотивів «втраченого покоління»), але на Україні, у письмі наших класиків і корифеїв сьогоднішніх ще в ужитку не була. Хіба проривалася у Тесленка, цього геніального самоука, оцінити духовну трагедію якого (а вона ж і геніально в багатьох моментах **виражена**) ми так досі й не спромоглися: все списали на царизм і передчасну смерть.

Втім, не буду відволікатись у історію літератури, а по можливості стисло скажу, про що пише А. Кондратюк. Сподіваючись, що ті, кому вже за сорок і більше, мене зрозуміють без розлогих цитувань самого романного тексту. Його твір – про блукання людської душі у часі, коли в країні володарював і ще тільки почав розвінчуватися культ Сталіна. Надчутливі натури (а герой роману Дмитро саме до таких і належить) реагували на усі перипетії цього процесу максималістськи – і вірили і зневірювалися **з болем**. Щоправда, усі складники цього болю не вміщуються в одну «культівську» проблематику, на що зокрема вказує загальна тональність роману «Дорога до матері». Вона, коли розглядати цей твір як явище передовсім художнє, за домінантним своїм забарвленням романтична. І ось саме це поєднання романтичності з голою, не одягненою в жодні словесні риштування правдою зображуваної доби найбільше зачаровує. Зачаровує і підносить авторську розповідь (вона наскрізь автобіографічна) над скрупульозно виписаною соціальною конкретикою, надає цій розповіді якщо не притчевості, то масштабу... історії людської душі в цілому.

Адже не варто забувати, що кожен з нас цю історію переживає на індивідуальному рівні «з початку до кінця», її **авторизує**, переходячи від одних ілюзій до інших, а потім вивільняючись від багатьох з них напірч. Дехто називає це подорослінням, інші – мудрістю. Зовсім не беручи до уваги, що остання може бути притаманна й дитині, якщо ця дитина вміє виразити словом світ саме таким, яким його відчуває, бачить і яким глибоко переймається.

Герой А. Кондратюка належить саме до натур вроджено глибоких, що мислять душею, а душу мають дуже й дуже талановиту. Перехід цієї душі від віри Сталінові до реальнішого знання держави

і людей, причому перехід запоморочливо безстрашний і викладений зворушливо безпосередньо, – і складає смислову фабулу роману «Дорога до матері». Фабулу і, одночасно, філософський нерв усього твору, раз доторкнувшись до якого, читач вже не стане дивуватися з того, що А. Кондратюк пише мовою більш понятійною, ніж традиційно образною і що він подовгу зупиняється на тому, чого українська зокрема романістика майже не торкалася. Скажімо, на трагедії непотрібності світові тих духовних скарбів, що їх людина успадкувала од народу. Ця смислова нота у романі – головна... Наскільки вона животрепетна, судити не одному мені. Вкажу лише, що її переконливість ґрунтується на абсолютній впізнаваності головного героя твору А. Кондратюка. Це зрозуміє кожен, хто хоч трохи знає українське наше село, котре, як соціальна клітина, продукує представників усіх душевних і тілесних професій – від богошукача до повії включно. Дмитро серед них – митець. За внутрішньою своєю структурою, яка відчуває і бачить биття буттєвого пульсу в усьому і на все реагує з чутливістю самої природи. Чому й лейтмотивом роману стала біль втрати внутрішньої цілісності і довколишнього світу, і живої його краплі – людини. При цьому автор не боїться зображати період до і після ХХ з'їзду як такий, що доруйнував те, що безжально руйнував культ особи. Середньоазіатські сторінки роману – цьому наочне підтвердження. Їхня простосердність – це чи не найістотніший **художній** здобуток твору, що його ми всі зобов'язані донести до сьогоденішнього читача, зберігши роман таким, яким він був написаний двадцять років тому. Видрукувавши цей роман, «Радянський письменник» вчинить акцію, що її можна буде назвати найперебудовнішою з перебудовних. Бо ні в чиїх столах на сьогодні немає (а коли і є, то автори цих творів давно вже зневірилися, що їх коли-небудь надрукують) рукопису, де б минуло так гостро і так **правдиво** боліло. Тільки правдиво не у вимірах посередньої романістики, а у вимірах людської душі, про яку ми багато розбалакуємо, а пишемо про неї абияк. А найчастіше – відмахуємось від неї нашвидкоруч зліпленою проблемністю.

А тепер про справи конкретніші. Редакторів, що «вестиме» рукопис, я б, по-перше, порадив прочитати роман без олівця **СЛОВО В СЛОВО**. А тоді спробувати пристати до думки, що правити у ньому

не треба нічого. Хіба – окремі вирази. Але – не плин авторської розповіді, яка часом здіймається до художньо-психологічних висот, самим А. Кондратюком, може, й не усвідомлюваних. А далі зважитись вийняти (тільки вийняти) окремі ланки тексту, розрідити його од подетального дріб'язку, за всяку ціну зберігши детальність духовну. Для цього розпочати роман можна з главки на сьомій сторінці (бухта Золотий ріг випірне тоді, коли їй належить – у кінці), підкоротити лінію Семена Замогильного, залишивши од неї лише смисловий конденсат. Так само можна і варто підкоротити епізоди навчання Дмитра, його перших редакційних випробувань, щоб якомога швидше перейти до блукань героя і його повернення з цих блукань «на круги своя». Для цього необхідна, звісно, згода самого автора. Гадаю, він її дасть. Перекоаний також, що він погодиться на зміну назви роману, яка, по-перше, вже «позичена» В. Дроздом, а, по-друге, надто вже сентиментально-поетична.

Що ж до всього об'єму середньоазіатських сторінок, то тут я редакторові не порадинок. Дещо з них, звісно, можна (наприклад, розповіді-спогади Жукова) вилучити. Все ж інше я б залишив таким, яким воно є у романі і яким, анітрохи не сумніваюся, було у житті. І **ніким** саме так іще не зображалось. В усій радянській літературі. Але щоб такого висновку дійти, треба, повторюю, прочитати роман А. Кондратюка увесь. І зрозуміти, що позитивне вирішення його долі – справа загальнолітературної нашої честі. Для обстоювання якої є конкретний привід.

Настійливо раджу видавництву «Радянський письменник» приступити до підготовки рукопису А. Кондратюка до друку якнайшвидше. Твір цей багатьма своїми соціально-психологічними нюансами і власне художньою фактурою заледве не унікальний.

Г. Ш.

Але критик Ш. іще спрямував одну свою рецензію до редакції журналу «Вітчизна». Отаку. Вона майже копіює попередню.

на рукопис роману Андрія Кондратюка
«Дорога до матері»

Загальне враження од прочитаного рукопису понятійно вловити і виразити найважче, через що й рецензенти так полюбливають у преамбульних міркуваннях розводитися про час, у який ми живемо, його завдання, проблеми тощо. Легко було б і мені почати з міркувань перебудовних, з того, що зараз, як ніколи, літературі потрібна правда і тільки правда, її наступальність... А яку позицію зайняти щодо рукопису, де ця правда, залишаючись гранично чесною і безстрашною щодо самої себе, не йде у «бій», ні з чим не бореться і ні на що не наступає, а тільки саморепродукується? Притому – на душевній ноті, яка має віддалені аналоги у світовій літературі (Пруст, Зево, Камю, дещо із світовідчувальних мотивів «втраченого покоління»), але на Україні, у письмі наших класиків і сучасників ще в ужитку не була. Хіба проривалася у Тесленка, цього геніального самоука, оцінити духовну трагедію – а вона ж і геніально в багатьох моментах **виражена** – якого ми так й досі не спромоглися: все списали на царизм і передчасну смерть.

Втім, не буду відволікатись у історію літератури, а стисло скажу, про що пише А. Кондратюк. Сподіваючись, що ті, кому вже за сорок і більше, мене зрозуміють без розлогих цитувань самого романного тексту. Цей твір – про блукання людської душі у часі, коли в країні володарював і ще тільки почав розвінчуватися культ Сталіна. Надчутливі натури (а герой роману Дмитро саме до таких і належить) реагували на усі перипетії цього процесу максималістськи: і вірили і зневірювалися з **болем**. Хоч усі складники цього болю не вміщаються у «культівську» тільки проблематику, інакше ми не зрозуміємо самої суті зродження і пригасання романтичного струменю авторської оповіді. А суть ця накладається вже не на один якийсь історичний відтинок, а на всю історію людського духу, яку він – дух – у кожному з нас авторизує, переживає її з початку до кінця. Коли ж до цього додати, що сам процес наголошеної авторизації не відбувається у відриві від цілком конкретних історичних реалій (наразі – українського повоєнного села), то стане яснішим, про що саме пише А. Кондратюк – про соціалістичне дитинство цього села, яке в особі Дмитра понад усе прагнуло зберегти себе

гранично чистим, але зробити цього не змогло. Хоч і нічим не забруднилось, а тільки подорослішало, стало печально, а то й біблейськи мудрішим... Романтика поступилася місцем реальності як життя країни, так і життя кожного з нас, взятого у духовній своїй окремішності. Щоправда, не варто цю окремішність надто узагальнювати: Дмитро А. Кондратюка попри всю вразливість своєї натури як людина дуже й дуже впізнаваний. Для цього знову ж таки треба знати наше село, котре, як соціальна клітина, продукує «представників» усіх душевних і тілесних «професій» – від богошукача до повії включно. Інакше воно не було б соціальною клітиною. Дмитро серед них – художник. За внутрішньою своєю структурою, яка відчуває і бачить биття свого пульсу у всьому і на все реагує з чутливістю самої природи. Чому й провідним мотивом роману стала прага і біль втрати внутрішньої цільності і довколишнього світу, і живої її краплі – людини. Та все ж не скидаймо з рахунку головної заслуги А. Кондратюка саме як романіста: при всій наївності його письма, воно безкінечно спостережливе і мудре. Автор не боїться (і це єдина і найбільша його «дитинність») зображати період до і після ХХ з'їзду як такий, що доруйнував те, що безжально руйнував культ особи. Середньоазіатські сторінки роману – цьому наочне підтвердження. Їхня простосердність – це чи найістотніший **художній** здобуток твору, що його ми всі **зобов'язані** донести до сьогоденного читача, зберігши роман таким, яким він був написаний. І яким вразить не тільки мене. Як документ епохи, що її ми витравляємо із себе й досі. Надрукувавши цей роман, «Вітчизна» вчинить акцію, що її можна буде назвати найперебудовнішою з усіх можливих. Бо ні в чийх столах на сьогодні нема (а коли і є, то автори цих творів давно вже зневірилися, що їх коли-небудь надрукують) рукопису, де б минуло так гостро і так **правдиво** боліло. Тільки правдиво не у вимірах посередньої романістики, а у вимірах людської душі, про яку ми багато розбалакуємо, а пишемо про неї абияк. А найчастіше відмахуємося від неї нашвидкоруч зліпленою проблемністю.

А тепер про справи конкретніші. Тим, хто веде у журналі прозу, я б, по-перше, порадив прочитати роман слово в слово. А тоді спробувати пристати до думки, що правити у ньому не треба нічого. Хіба – окремі вирази. Але – не плин авторської думки, яка

часом здійснюється до художньо-психологічних висот, самим А. Кондратюком, може, й не усвідомлюваних. А далі зважитись вийняти (тільки вийняти) окремі ланки авторської розповіді, розрідити їх од детальної достеменності, за всяку ціну зберігши детальність духовну. Для цього розпочати роман можна з главки на сьомій сторінці (бухта Золотий Ріг випірне тоді, коли їй належить – у кінці), підкоротити лінію Семена Замогильного, залишивши од неї лише смисловий конденсат), епізоди навчання Дмитра, перших редакційних випробувань, щоб якомога швидше перейти до блукань героя і його повернення з цих блукань «на круги своя». Для цього можна (і варто) піти на дві журнальні подачі, назвавши їх не «Дорога до матері», а, приміром, так, як у мене щойно прохопилось – «На круги своя». Або якось інакше, аби лише не так сентиментально-поетично. Що ж до всього об'єму середньоазіатських сторінок – то тут я «Вітчизні» не порадиник. Дещо з них, звісно, можна (наприклад, розповіді-спогади Жукова) вилучити. Все ж інше я б залишив таким, яким воно є у романі і яким, анітрохи не сумніваюся, було у житті. І **ніким** саме так іще не зображалося. В усій радянській літературі. Але, щоб такого висновку дійти, треба, повторюю, прочитати роман А. Кондратюка увесь. І зрозуміти, що позитивне вирішення його долі – справа загальнолітературної нашої честі. Для обстоювання якої є конкретний привід.

Роман А. Кондратюка друкувати і варто, і треба. І то – якнайшвидше.

Г. Ш.

Проте якось при стрічі критик Ш. застеріг мене. Щоби я більше не ходив до редакції журналу «Вітчизна». Бо і найменшого фрагменту мого роману там не надрукують. Я і перестав туди заходити після котрогось чергового запрошення заступника головного редактора.

Од видавництва «Радянський письменник» надійшла звістка, що мій роман таки включили до плану видання. Але аж на кінець 1990 року. Дистанція чимала – три з половиною роки. Тривожне чекання. Та діватись мені нікуди. Як і раніше, я перебував у повній ізоляції. Моя безпомічність не проростала дією.

А тим часом у Москві «Новый мир» уже друкує «Доктора Живаго» Бориса Пастернака, виходять у світ книги «Не хлібом самим» В. Дудінцева, «Діти Арбату» А. Рибаківа, здається, та інші. Літературна публіка втішається. Один київський літератор, який одразу несподівано став у Москві редактором одного популярного журналу, на увесь голос заявляє, що в українській літературі «із шухляди» немає а наймізернішої штуки. Але я голосу не маю, не подаю. І хто мене почує.

Проте на хвилі пульсування розкутішої думки, щоправда, у закутку зболеної свідомості назад оглядаючись, у 1988 році я починаю писати новий роман «Хутір». Звісно, приховуючи написані сторінки од стороннього ока.

Час переходив у мітингах, протистояннях та сподіваннях, густо заснованих тривою. Чи усе це насправді чи раптом несподівано не вигулькне ідея повороту назад, а чи не витвориться з отих рожевих ілюзій модифікація чогось іще жахливішого. І ми укротре станемо неочікувано заскоченими у цій хитромудрій грі.

У тематичному плані видавництва «Радянський письменник» в одній позиції був зазначений і мій роман, але під зміненою назвою «Важке прозріння». Термін видання – IV квартал 1990 року. Несміла радість поклалась на моє серце. Я заходив то в одну, то в другу книгарню, переглядав «Тематичний план», і потаємно тішився у серці у своїм.

Але радість моя була передчасною, як те уже траплялося у багатьох випадках на моїй життєвій ниві. Внезабарі мені надійшов «Редакторський висновок», підписаний В. Лігостовим. Ось такого змісту.

РЕДВИСНОВОК

про роман Андрія Кондратюка «Дорога до матері»

Роман написано двадцять років тому, коли завершувався період першого суспільного потепління. Вийти у світ тоді він уже не міг. Це щира, до кінця відверта історія душі, яку шматують протиріччя епохи. Безмежна віра у всемогутність, геніальність «великого Сталіна», у рекламовану поспіль щасливу, беззмарну дійсність – і сама дійсність, саме життя з усіма його недоладностями, бідунням, драмами. А потім розвінчування культу особи – і знову драматична розгубленість молодого головного героя, який бачить:

часом у людях доруйновується те, що ще лишилося після культу. Зневіра, цинізм, пияцтво стають масовим явищем. І закономірно: колишню сліпу віру нічим замінити, та й не так просто її замінити. Сліпо вірити легше, ніж свідомо.

Втім, автор уникає якихось чітких узагальнень, дефініцій, він просто, безхитрісно розповідає про себе і людей, що стрічаються на його шляху. Висновки мимоволі робить читач.

Герой роману Дмитро певною мірою репрезентує ціле покоління, котрому довелося пройти через горнило морально-етичних, політичних випробувань. Він не втрачає віру в людей, не переймається до них зневагою.

Не поділяю аж надто захоплених вигуків рецензента, але роман справді заслуговує на видання.

Мої зауваження до тексту не мають принципового значення – вони в основному збігаються з побажаннями Г. Ш. Це передусім – надмірна розтягнутість деяких ліній, нагромадження необов'язкового дріб'язку, що тільки уповільнює розвиток дії, відволікає увагу від основного. Та ще деякі стилістичні неоковирності. Якщо автор візьме до уваги пропозиції рецензента і мої побажання, зможу редагувати рукопис.

Редактор В. Лігостов

Вільям Лігостов запросив мене додому з приводу видання мого роману. Я незагадно і зустрівся з ним у його помешканні в письменницькому будинку на вулиці Чкалова (нинішній Олеся Гончара). Вільям Лігостов повторив свою вимогу твердо. Що редагуватиме рукопис тільки після могого докорінного доопрацювання. Тобто твір треба переписувати. Й опісля редагуватиме редактор ґрунтовно. Мода редагувати, докорінно змінювати написане, що й сам автор потому його не впізнавав, іще не відійшла.

Я мовчав. Витворилась павза. Відтак запитав:

– А чому змінено заголовок?

– Тому що такий уже був, – відповів Вільям Лігостов. По павзі:
– У Володимира Дрозда.

– Але ж це мій первісний заголовок від 1967 року, – кажу, уточнюю. – А твір Дрозда з'явився аж далеко потому.

– ?

Невимовне огірчення зійшло, поклатося ураз на моє серце. Стіна стоїть і далі незрушна. Дійшло до мене. Річ то у тім, що у шістдесяті роки я погоджувався, аби щонайменший фрагмент із мого опусу засвітився у будь-якому редагуванні. Тепер моє ставлення до написаного кардинально змінилося. Перечитавши свій роман ізнову, в нових умовах я не погоджувався на а найменші зміни у ньому, і готовий був відстоювати кожне слово і кожному. У тім давнім писанні моїм раптом забачився мені і відбиток того давнього, перейденого уже часу. Засвітилася нова цінність твору. І зінакшувати його стануло над мої сили.

Один іще літератор порадив передати другий примірник для редагування його знакомиці, дуже ніби кваліфікованому редактору. За відповідну оплату, звісно. Я передав. Через кілька днів сей літератор приніс мені початок редагування – сторінок десять. Од мого не зосталося й сліду. Усе переписане по-своєму. Я, звісно, од такого редагування відмовився навідріз.

Кільце замкнулося. Я загнаний у кут. Роман не засвітиться. Тут і мудровать нема чого.

У пригніченому настрої я зайшов до Романа Андріяшика, який тоді також працював у видавництві «Радянський письменник». Він віддавна знав про мій роман і сказав був якомсь:

– І я не насмілюся написати про живу реальність так, як не побоявся написати ти...

Вислухавши мене, Роман замислювався. А затим промовив:

– Якщо ти не проти, а й дозволять, то редактором твого роману буду я.

– А звісно, що не проти, – кажу.

Через кілька днів Роман Андріяшик сказав мені втішливо:

– Я переглянув рукопис. Виправляти там нічого не треба. Негаймо віднеси рукопис друкарці на передрук. Скоренько уважно вичитай. І будемо здавати на виробництво. На перший квартал. Бо до четвертого кварталу невідомо, що іще буде. Паперу нема. Назва то уже буде змінена. Хіба в анотації вкажемо і на первісну назву.

Була невеличка затримка у коректорській. У дечому мені вдалося переконати, розсіяти прискіпливість коректорки. В іншому довелося все-таки іти на компроміс зятятому буквоїдству. Звісно, на шкоду первісно написаному. Іще шість сторінок тексту випало з технічних причин у процесі брошурування.

І ось так завдяки світлій пам'яті Романові Андріяшику у березні 1990 року, іще, здається, сніги не всюди зійшли, моя книжка засвітилась, заясніла червоно-чорним на обкладинці. Така собі. Не надто груба, але і не зовсім тонка. У твердій обкладинці. Але видрукувана на похмурому газетному папері. Наклад – 30 тисяч примірників.

Дивно. Мені сповнювалося уже п'ятдесят два роки. А у серці запульсувала молода радість. Усе здавалося мені, що люди прочитають і упізнаватимуть мене за моїми молодими переживаннями, за моїм юним проглядуванням цього дивного, але такого суперечливого світу. І стану я ніби на видноті. Бо усе дотеперішнє життя моє переходило наче потайки. Але то тільки забриніли у моїм серці давні молоді ілюзії. Насправді усе зоставалося у цім світі, як і раніше було. І моє перетривання у нім переходило так само осібно непомітно.

У кожній книгарні я укупляв свої книжки і розсилав їх своїм знайомим. Давнім і не дуже давнім. Дехто відгукувався листовно, інші мовчали. Один поважний чоловік, який читав мого рукописа у 60-х роках, сказав: «Але тепер книга уже не має тієї ваги». Прочитали роман і знайомі мені протестанти, п'ятдесятники. Вони також сказали: «А там нічого ж такого нема». Але пощо я недолугий і многогрішний. Як оньо і про «Доктора Живаго» Бориса Пастернака також були тоді сказали: «А там же нічого такого і нема». Річ тут ось у чім. Це мовлено на хвилі розсекречення багатьох документальних матеріалів і свідчень про переступи комуністичного режиму. Увага більшості людей була звернена, прикута саме до такого читива. Як не дивно, але, по-моєму, саме у тім часі, у моменті отім відбувалося відсторонення, знецінення усілякової справжньої мистецької штуки серед читацького загалу.

Офіційно мене найперше завважила районна газета у нашому рідному краї. Мені було відведено цілу сторінку, на якій уміщено мій фотопортрет, розповідь про мене і уривок з роману. Публікацію помітили родичі й декотрі земляки. Потіха проте сяйнула не надовго. Скоро почали розбивати Батькову хату на хуторі. Й виносити усі ужиткові речі аж до голки й нитки, викрадати рукописи, палити на земляній долівці посеред хати книги. Розбивали десятки разів упродовж вісімнадцяти років. Але я чіпко тримався за хутір з усіх

сил. І це вже бачилося мені як знущання над самотнім безпомічним інвалідом. Здогадуватись можна, що хтось упивався від цієї затії задоволенням. Фізично мене не зачіпали. Я спав уночі спокійно. Зачепити фізично – я піду із хутора. А де ще знайдеш такий терплячий об'єкт для знущання. Яка химерна природа сучасної людини. Ізгадується. Як у нестерпних переживаннях од нетерпеливості зірвалося, крізь вуста випурхнуло: «То розстріляйте мене!». «Ах, ты легко отделаться хочешь!» – відповідь навстріч штиком сягнула.

У Києві роман «Дорога до матері» прочитали декотрі молоді на той час, а тепер уже і сивочолі літератори. Вони призналися до мене і ніби виявили свою прихильність. А один літерат писав про роман дуже схвалені відгуки. І друкував їх у періодиці. Це йому, здається, належить фраза. Що якби мій роман був виданий, засвітився вчасно, то наша література розвивалася б, простувала б зовсім по-іншому. Яюсь це не піддається моему осяганню. Дивно. Але і запитальне біжить. То чому ж вона, ця література, по-інакшому не розвивається і тепер, коли мій роман уже давненько засвітився.

Але дуже скоро ці літератори од мене одсахнулися. Як пририпалися, так і відрипалися. Попростували своїми шляшками. Через десятиліття спробував я з одним вийти на зв'язок, але він на зв'язок не виходив.

Природу отаких непослідовних учинків, за моїми куцими розсудженнями, хіба отаким чином пояснити можна. Ці літератори думали, гадали, напевне, що і я буду уведений в офіційний літературний процес. То мене треба триматися. А як такого не сталося, то яке може бути зо мною спілкування. Горнутья усе до іменитих. Я ж без імені як був, так і застаюся.

Але у житті зо мною не раз таке бувало, траплялося. Яюсь звіддалека призналися, пририпалися до мене дальні родаки. Та забачивши, переконавшись, яка я птиця гола і що вичавити із мене чогось осяжно пожиточного не можна, окрім слова у спогадувальній розмові, ураз і одменталися назавжди од мене, одрипалися.

Написалось, да й іще ізгадалось. Як овдовів наш хуторянин дід Василь, то нараяли йому, прийшла до нього аж із надслучанського села Бистричі одна молодиця. Не інак, як Бистричанкою у нас її одразу і прозвали. Побула, пробула Бистричанка на хуторі з півроку, а потім навриписто заколесила назад у свої Бистричі вертаться.

Ганна Сашина і стримує її, умовляє:

– А чо' ви так скоро. Нехай би були у нас. Він же дідок добрий...

Бистричанка за столом сидить, одну руку об руку другу потирає, притирає, лукавенько тихо посміхається і каже, промовляє:

– Він то дідок добрий, але уже із нього взять нема чого...

Річ то у тім, що саме під тую пору у діда Василя корова здохла, колгосп города переорав, садка коло хати екскаватором викорчували, ще й пасіка розпалася. З усіх вуликів пчолы повилітали. На дальніх деревах у путі рої позвивалися...

А між тим спливали літа а літа у моїм многотруднім старіючим простуванні. Про той давній перший роман а геть забулося. І ніхто не згадував уже його. Але я на хвилі відновлення продовжував працювати у літературі. Й за останнє чвертьстоліття написав і самотужки з допомогою рідких благодійників видав більше двадцяти книг. Щоправда, у дуже мізерних, інколи до ста тільки примірниках. Да й ті ніхто майже не завважає і не читає. Але поодинокі тільки є і у мене прихильні читачі. Є вони не тільки в Україні, а й у заграниччі – у Польщі, в Німеччині, в Бельгії, у Сполучених Штатах Америки, в Канаді.

Якось я зібрався із силами і мінімальними коштами да з поміччю одного благодійника вирішив перевидати у рівненському видавництві «Волинські обереги» той свій перший роман у первісній авторській редакції. Щоби зберегти, утримати ознаки того давнього перейденого часу незмінно і в написанні. Під первісною таки і назвою «Дорога до матері».

Моє життя неухильно наближається до свого завершення. Але як боляче на схилі віку спостерігати, що навіть і наша, і світова літературна класика безсила пробитися до серця сучасної людини. А які би не станули до цього виправдування. Вітер гортає сторінки літературної класики. То що вже говорити про написане сучасне.

Не самому авторові судити про ним написане. Але все ж найдорожчим для мене зостається той мій перший роман. Не знаю чому. Можливо, і як документ, як свідчення не тільки моєї, а і нашої спільної незбутості. Як нагадування.

Травень 2016 року

Із циклу «НОВЕЛИ НАШОГО ХУТОРА»

ЇВГА

Ця хата на дальнім хуторі а геть од усіх садиб хутірських одійшла, одбилася, до лісу синього спрямувалася і перед самісіньким лісом зупинилася, примостилася. І уродилося тут у батька й матері аж три доньки: Харита, Палажка і Ївга найменшенька. Чомусь із іменем «Ївга» у нас поєднувалось, збігалось щось ворожбитське, яке обминати належало. Але як уже батьки нарекли, охрестили. Талант і врода людині ізвиш дається, а ім'я своє кожна людина сама утверджує. Оньо до прізвища нашого героя козаччини мати одна синочкові й ім'я того сподвижника долучила. А він виявився у дорослості натуральним негідником. То що з того. Але не в тім річ наразі.

З-поміж трьох сестер Ївга зростала незрівнянною вродливицею і великою розумницею. Та не дано людині свій талан проглядувати.

У війну те сталося, коли у краї нашім поліськім тиф розгулював, дочасно забираючи людські життя. Протягом тижня у тій хаті відійшли в інші світи батько і мати. І сестри zostалися самі. Це пізніше дійде до мого слуху. Що у тій хаті під лісом ще із війни був повстанський лазарет. І схрон поблизу облаштований був. Тут лікували поранених. За ними доглядали сестри-жалібниці. А один повстанський старшина закохався у Ївгу. Уже у збільшовиченій ері його було смертельно поранено. Врятувати не вдалося. Але Ївга уродила хлопчика.

І як тільки зіп'явся хлопчик на свої ноги, так прийшли енкаведисти да й арештували Ївгу. А хлопчика до приюту віддали. Кажуть, із таких дітей справних яничарів гартували, виховували. Сестер позо-ставили, не чіпали. Ївзі присудили двадцять п'ять років каторги.

Але відбула вона тільки усього шість. А як часи змінилися, то й відпустили її додому. Колишня дівоча краса Ївжина поблякла. Аяк. Хто у тих лапах побував і вижив, то свою природню красу там зоставляє, страчає, але увиразнюється, ясніє крізь нього уже інша краса – краса людських переживань і краса духу людського. Сучасники оповідали, що і Тарас Шевченко із заслання повернувся діду-

ганом. А і я знав одного достойника, красеня із чубом кучерявим, а після дванадцятилітньої катьорги він повернувся усущіль сивим підтопанцем.

Але мова про сестер.

Був, жив собі на дальнім іншій хуторі Яким. Його усі Дикимом називали. Коли прилипає назвисько до людини, то людина ця спершу бунтується, а затим звикає, якби ні в чім не бувало, і якби так і треба. І Яким спершу протестував, навіть з кулаками до слабкіших кидався: «А який я тобі «Диким», не можеш сказати «Яким!»». Але й він до того звикнувся.

Не у тім протє річ, а річ у тім, що раптово померла Якімова благовірна дружина, залишивши на білім світі четверо малолітніх дітей. Й до кого не рипався Яким-Диким, ніхто заміж виходить за удівця не погоджувався. Усіх відлякували малолітні діти.

І от котрогось недільного дня у наваксованих хромових чоботях пририпався Яким і до сестер. Котра погодиться, тую і озьме. Харита і Палажка одразу відмовились. А Ївга сказала: «Подумаю». Недовго й думала. Через годину дала згоду. І сказали люди в доокіл: «Або то Ївга Дикима пожаліла – вона дітей малолітніх пожаліла». Бо доглядала їх, як рідна мати.

Але на все свій час. І ніщо не відбувається, не стається під небесами без пори.

Як повиростали діти, у дорослість увійшли, то й розійшлися своїми шляшками у білім світі. А по котромусь році і Яким помер. Зосталася Ївга сама в хаті. Діти навідувалися зі світа, але як коли.

Тієї зими спершу білим-білим замело наші хутори. І хати, і садки, і стежки, і дороги позамітало. А потім лютий мороз скував увесь доокіл.

До Ївги кілька днів ніхто не навідувався. Потому приїхав старший Якимів син. Сінешні двері ізсередини зачинені. Постукав. Погукав. Ясність у передчутті забриніла. Ївга лежала посеред хати на долівці (підлоги у хаті не було). Її лівий лікоть а геть покусаний. Здогад у людей побіг. Сама покусала від нестерпного болю у тяжкім безпомічнім конанні.

Що ж до рідного сина Ївжиного, то й слід його навіки загубився. А може, і тепер він десь ходить серед нас, на високій заслуженій чекістській пенсії уже перебуваючи. Як знати.

У СТЕПУ ДОНЕЦЬКИМ

Коли навесні 1950 року нас зібрали, зігнали у колгосп, то через рік наші кендюхи зчавила желізна лапа голоду. Щоправда, це не був іще голод у його класичнім вимірі. Але все ж. Хліб нам тільки снився. І тут вербувальники заявилися, вигулькнули.

Ой ну, Юрку, продай курку,
А сам пристань до вербунку.

Обіцяли, малювали. Що в степах херсонських, а в степах донських там хліб білий і пампушки засмагли лагідно зустрінуть вас. І дехто й спокусився. Із цілими родинами з насидженого місця зрушили. Котрі у степи херсонські, котрі аж на Дон помандрували. Юрко Зарічнянський зі своїм виводком, аж восьмеро душ, то у донські степи попхався.

Котрі ж молоді, дужчі да на зрух зухвали на комсомольські донецькі шахти свої трудові руки понесли. Одного прозорого весняного ранку із малої Густининої хати вийшло двоє. Син і дочка, брат Омелько і сестра Марта. На донецькі вітри із полотняними торбинами свої стопи спрямували. Це уже потому вони зрідка зі світової далечини виринатимуть, із'являтимуться на хуторі із лехкими коричневими чемойданами.

Густина зосталася у хаті сама.

Щоправда, по котромусь то рокові Марта зі своїм чоловіком і донечкою приїхали на хутір ніби тут своє гніздо звивати. Чоловік Мартин був удівець, на одинадцять років од Марти старіший, але мав графське прізвище «Панін». Ніхто й імені його не допитувався, усі величали у нас «Панін» да «Панін». Був Панін великий грамотій, знав усі закони, хоча й говорив усе по-московському. Але усі хуторяни ішли до нього за порадою. І він зо мною на пасовиську Густинину корову пас. І я його мудрі світові речі слухав, чув.

Та довго Марта зі своїм судженням і донечкою у нас не набулися. Через півроку назад у Донеччину рушили, повернулися. «Ой ви ночі, Донеччини ночі...».

На хуторі Панін більше ніколи не з'являвся. Тільки слово його на пасовиську зосталося. Через роки а роки, коли геть охляла, знесиліла Густина, приїхала Марта до себе матір забирать.

Як заходилась Марта матері пашпорта вироблять, то мала іще клопоту. Річ у тім, що у селі, з якого прибула на наш хутір Густина, у

войну згоріла церква з усіма метричними записами. За зубами віку Густині уже не визначиш, бо в роті у неї уже не залишилося жодного зуба. Свідки на суді приблизний вік Густині посвідчили. І Батько наші на той суд за свідка їздили. Суд визнав Густині вік: сімдесят вісім літ. І вона із новеньким паспортом, іще «молоткастим, серпастим» навіки позоставила коханий хутір.

А уже зі світа, зі степів донецьких прилинули вісті. Йі могого слуху діткнулися. А уява намалювала. Ніби через кілька місяців Густининогo перебування у доччиному домі сказала їй внучка: «Вшивайсь, отседова, бабушка, пока не позно». А куди ти, небого, вшиєшся, коли твою хатинку добрі молóдці уже до підвалини розібрали. Це за збільшовиченої ери у нас звичай такий установився. Аби-но спорожніла на хуторі котра хата, людська душа із неї віддалилася, так душу хати живцем добрі молóдці виймають, гвалтують. Спершу вікна і двері виймають. Затим грабують, забирають усе, що до спожитку іще надається. Нужники з усім вмістом у криницю укидають. Інколи позоставлені ікони та картини на стінах туди ж, у криницю, спроваджують. А уже затим дерев'яного зруба розбирають чи живцем спалюють.

Знала уже, чи не відала о тім іще Густина, але ось що намислила собі. Аби-но усі хатні послули сном міцним, хроповницького дали, так вона нишком-тишком із господи вийде і простує пішки через степ донецький на коханий свій хутір. За п'ять, за вісім кілометрів уже наздоганяла її Марта. І то за кожної пори року і за всякої погоди.

І от сталося. Тієї ночі над Донецьким кряжем розгулювала, розшугувала непроглядувана віхола. Марта тільки опівночі спам'яталася, що ж двері на другий замок зачинить забулися. Йі кинулася у непроглядувану хурделицю. Вона блукала крізь цілу ніч, сама уже не тямлячи, у якім світі кружеляє.

Тільки над ранок вітер зложив свої крильця. Віхола вщухла. Марта оглянулася доокруги. Доокола одна суцільна білість. Тільки поблизу навпроти неї вивищувався один невеличкий горбик. І самі ноги повели її крізь замети до нього.

Над кряжем Донецьким сходило велике червоне сонце. У його скіснім промінні вирізнявано сріблилися сніжинки. Доокола біла тиша. Тільки у високій суцільній білості розлягалася, бриніла «Пісня поляглих» Р. Кіплінга. Пісня тих, що, немов той олень, одбившись од стада, прямували до своєї мети. І полягли в дорозі.

ЯК ХВЕДІР БЛИСКУЧИЙ ОДНОГО ЖИДА ОБМАНУВ

Од нашого хутора до Містечка навпрошки 11–15 кілометрів. Як від котрої хати. Містечко невелике. Але усі наші поселяни його колись за Польщі містом величали. «Пойду-но я до міста». І тепер у селища статус міста потверджений.

На хуторі одні мужики, ратаї, гречкосії заснувалися. У Містечку ж колись майже усі жида були засіли. Їх у нас за Польщі, а й за царського режиму тільки жидами і називали. Й це звучало не образливо.

Між хутором а Містечком, між селами і хуторами в доколі міцні нитки еднання заснувалися. Селяни із полів, садків та городів своїх плоди до міста несли, везли, а із міста крам, усіяке господарське начиння, а навіть і мило пахуще інколи.

Жида у місті мали свої лавки, де було усе. У нашого гречкосія аж очі розбігалися. Аби-но гроші були.

Серед жидів у місті і ремісники, добрі майстри водилися. Були такі шевці, що із свого хрону як чоботи на рипах пошиють, справлять, то убрид мілку річку переходь, а жодна краплина до ніг не просочиться. Були такі кравці, що й кожухи шили. Але овчину вже свою треба було приносити. Водилися і такі майстри, що вухналі в кінське копито справно забивали, коней підковували.

Декотрі наші хуторяни то із жидами навіть ніби дружбу вели, провадили. Оньо Батько наші то Янкеля собі за приятеля мали. Як по жнивях ізмолотять овес, то везуть підводою Янкелеві на здачу. Бо ж «Віленські банк земські» уже на гріш свою довжелезну лапу простягнув за укуплену в пана Валевського землю. А коли весна із небес ісходила й земля парувала запахущо, тільки й тоді оглядалися Батько, що й посіять вівса а й зернинки остроконечної уже нема. Запрягали коня у воза та й гайда до міста. Тільки колеса свою пісню веселу тчуть. А одне одного не наздожене.

– Оньо, Йване, твой овес на верхньої полици. Я оставив його, не продав, щоби ти насіння не меняв... – запобігливо послужливо каже Янкель до Батька. Й правицею д'горі указує.

Але ціна уже за зиму виросла.

А Мати наші із Янкелихою приятелювали. Як упіймає наш старший брат Микола великого щупака чи у неретку на Річці під калиною на пахощі смаженої макухи запливе аж п'ять отакенних

гладеньких линочків, то Мати й тьопають до міста, Янкелісі усе несуть. Або як маківочка своє чорненьке насіннячко висипле, то у торбинку його, ще й курочку рябу – усе до Янкеліхи несуть. Янкеліха завжди зустріне Матір привітно радо. У дім запросить. Ще й порадить, яку річ добротну, але дешевшу Матері до господарки укупить.

Щоправда, інколи траплялося, бувало, що якийсь жид міг котрогось нашого гречкосія обманути, надурити. Та як знати. Мо' на те й розсудок жидівський гостріший, щоби наш мужик не дрімав, а пробуджувався.

Але щоби мужик да жида обманув, надурив, то такого майже не траплялося. Хоч був один випадок.

На сусіднім хуторі жив, був такий собі Хведір Блискучий. Це була добра проява, отой Хведір Блискучий. Він що собі намислив. Може, й для жарту. На пасовиську назбирав насіння гороб'ячки. Листочками гороб'ячки і ми смакували, наче щавлем, як товар пасли. Ці листочки і схожі на щавель, тільки меншенькі і гостріші.

Отож назбирав Хведір торбинку дрібненького насіння гороб'ячки да й поніс у місто одному жидові на здачу, сказавши, що це насіння конюшини. Жид і виплатив Хведорові якийсь гріш. Бо ж не всі жиди дрібне насіння розрізняли. Та пощо жиди. Оньо більшовики то й більше насіння не розрізняли.

У початку артільного життя у п'ятдесятих роках минулого століття був у нашому колгоспі парторгом такий собі Орлов. А тоді жінки на Гарасимовому току кучки льону іще вручну прачками били, обмолочували. Зайшов на тік Орлов, узяв у жменю насіння і каже:

– Пасматрі, какая мелкая гречиха...

А там і Хведір Блискучий був, да й сміється:

– Так це ж льон, а не гречиха...

– Да, да, – виправдувально тоді Орлов, як ні в чім не бувало. – Долгунец, долгунец...

А жінки тільки посмішки свої у хустки ховають.

Але хтось то, селянин якийсь із дальнього села укупив у жида тес Хведорове насіння. На конюшину сподівався, а защотинилась гороб'ячка. Він до жида: «Ах, нащо да за що ти мене обманув...». І що було тому жидові ув оправдання своє сказати. Але пославка про те, як Хведір Блискучий одного жида обманув, а не оно поміж

жидами у Містечку рознеслася, а й хуторів наших сягнула. Вітер її на своїх крильцях приніс. А мо, й сам Хведір у жарті з уст своїх випустив.

Й коли потому зустрівся Хведір у Містечку із тим жидом, то жид тільки головою до нього похитував: «Ай, вай, Хведоре, як тобі не ай-яй». І коло вуст в обох рівночасно спалахувала лукавенька посмішка.

Але усе на цім світі мінливе. Час сміятись і час плакати. Затим неблаганний час зрушився зі своєї орбіти, і звична течія його запульсувала розхристано. Дні непередбачувано то вкорочувались, то видовжувались. У трагічній оркестрі закружляли, завихрились роки сорокові. Спершу більшовики у наш край уступили, увійшли. Затим і німці своїми мотоциклами да танками посунули. Хто через цю сторону уже не переходив.

У войну чимало жидів містечкових переховувались по докошлишніх селах і хуторах. І в нашій садибі на хуторі жиди переховувались. Мені наш хутірський сусід Іван, як уже паралізований тяжко мучився, страждав, розповідав якось. Що в одному заріччянському селі у хаті переховувалась молода жидівка. А в того хазяїна зростала і своя дочка, також із лица смаглява. Дівчата подружилися. Аж то німці одного дня раптом у хату нагрянули. Хазяїнова дочка у хаті саме поралася. Кати сприйняли її за жидівку і тут же розстріляли. Але вона не видала подруги. Тут, може, ще й такий мотив бринів. Що доносити на когось чи видавати когось під тую іще пору в наших порядних родинах вважалося тяжким гріхом.

Онъ і дядько наш Гриць, брат Материн рідний, сказав був якось матері нашій: «Знай, Ярино, що як попадусь я, то через мене ніхто не постраждає». А так воно і сталося. Люті енкаведистські катування перед смертю зносив, а нікого не видав. Це уже у завихренні нових часів наш люд став один одного видавать да продавать за виграшку.

Котрі з жидів то і до повстанців наших приставали.

Батько наші то не раз мені і про Еля згадували, розповідали. Як у селі переховувалася одна велика жидівська родина. Й усіх старших із неї німці виловили і знищили. Дивом уберігся тільки найменшенький синочок Ельо. Але і на його слід натрапили. Може, й видав хто.

Ось Ельо іще на ослоні у хаті сидить, а німці уже у двері гупають. І сільський староста Левко із ними. Зопалу перебіг Ельо у другу кімнату да ускочив у шафу, причинився. Поки німці ув одній кімнаті нишпорили, староста Левко у другу перебіг, прочинив шафу, забачив Еля і одразу щільніше шафу зачинив да й скоренько, немов той гусак крильцями, руками перед німцями замахов: «Найн, найн!». І це був для нього рятівний знак.

Цей Левко такий вертлявий був, що на всіх фронтах йому удавалося.

Він у німців вивідає, коли вони підводою сіль через ліс перевозитимуть, й повстанцям о тім донесе. А коли підвода через гушавину торохтітиме, така стрілянина спалахне, зчиниться, що німці, котрі уцілілі, драла дадуть, а повстанці селянам добуту сіль роздаватимуть.

А як другі совети уступили у село, то одразу Левка під арешт узяли. Що німцям служив. Уже у пересильній тюрмі в Харкові перебував. І одне в оправдання своє каже. Що людям помагав. Не згадає ж про повстанців і сіль, але про Еля згадав. Повезли Еля у Харків, і Левка відпустили. Проте через рік Левко на окраїну далекішого міста помандрував. Щоби на очах у сельчан не быть.

Коли я про цю історію одному багатолітньому каторжанинові переповів, то у нього ніби сумнів ізродився:

– Рідкісний випадок. Бо хто в ті совецькі лапи потрапив, то з пазурів уже не випускають.

Очевидно, стався виняток. І з пісні слова не викинеш.

А Еля енкаведисти із собою водили, як на акцію ішли. Якось наші Батько стежкою понад Річкою простували. Аж то навстріч акція суне. І Ельо з енкаведистами.

– Куди йдеш? – питають Батька.

– До теці у село, – одказують Батько.

А Ельо відвів Батька убік да й каже тихенько:

– Пляшка у вас найдеться?!!

– Найдеться, – Батько одказують.

Енкаведисти над Річкою повсідалися, сидять, а Батько уже й несуть пляшку, хліб і сало.

– Вот в етот дом несі, старік, – наказує один енкаведист, видно, начальник, зверхник ватаги.

Батько і несуть торбинку до вказаної ближчої хати. А з хати вибігає і двора переходить зімпетована жінка.

– Що сто за женщина? – все той же запитує.

– Хатня... – кажуть знічено Батько.

– Хатня, – і Ельо потверджує.

Але ж то насправді була Мокреня Корениха, яка переховувалась, бо світив їй Сибір. За те, що її чоловіка, повстанського старшину, уже забили. У передчутті пляшки енкаведисти їй не стали допитувать Мокреню.

Коли ж усіх містечкових жидів, що з місця не зрушили, зігнали в гетто, то дехто із хуторян наших ходив подивиться на них. Попрощаться, може. І Мати наші якось підступилися до загорожі. І Янкелиха до них підійшла та й каже:

– Ярино, нам то вже не будь... Але я тобі скажу, де ключ лежить, то пойди одчини двери, да возьми шо себе там...

А Мати наші і відказують:

– Ах, як ви могли таке подумать і сказать. Чи ж я запоягнуся на ваше добро. Бо ж те, що роблять з вами сьогодні, завтра робитимуть з нами...

А один жид і каже до Янкелихи:

– Чуєш. Але ж є такіе, шо аби-но...

І дядько наш Михаїл-євангелист підступався до гетто і ніби прохально умовляв: «Моліться, моліться...». А один старий жид і промовив: «Молились. Але уже молитва наша не доходить...».

Із тих жидів, що дивом врятувалися, у Містечку засів тільки один Хаїм. Він од війни і аж до перебудови постійно незмінно завідував господарчим магазином, у який би дім цей магазин не перепроводжували. І у нього все до господарки було. А коли чогось і не було, то казали люде: «Якщо у Хаїма нема, то його уже нігде нема».

Та усе на цім світі переходить. Нема серед нас уже і Хаїма, нема і Хведора Блискучого. От тільки бувальщина о тім, як Хведір Блискучий одного жида обманув, зависнула у піднебеснім просторі та й стоїть над зруйнованими ізниклими хуторами. Да поодинокі кушки гороб'ячки при дорозі у запустінні пам'ять бережуть.

НАПІВПОКАЯННИК

Жив, був у сусідньому селі один чоловік на ймення Максим Куций. Щоправда, на вигляд Максим був не куцим, а таки висо-ченьким і рівним у прямостоянні удався. Може, хтось із предків його таки напrawdę куцим був. Але коли до чоловіка таке назвисько прилипло, то уже наступні покоління його змити не в силі, а якими б вони не уродилися і у який би зріст не вибехалися.

А що незрівнянний веселун да говорун сей Максим удався, то такого ані в роду їхньому, ані в селі не було. Да й тим вирізнявся він серед людей. Аби-но заявивсь сей чоловік десь коло гурту, так язик його безперестанку і теліпався. Слово за слово, і спину тому нема. А кого обмовить, а кого запитить, а й насміється із кого. Великий мастак був. Як словом людину ік землі прикує, то ця людина не в силі і язика свого повернуть.

Коли у нашій краї повстали колгоспи, то і звичаї усі тріщати, ломатись стали. На перший день Великодня людей у поле робить ізганяли. Чого іще і світ не бачив.

За Тичиною усе збувалося:

...У нас одна лиш думка є
Одним одна турбація
Традицій підрізація
Колективізація.

На перший день Великодня Максим їхав у поле підводою разом із начальством. До роботи він не брався. Як і взагалі до ніякої колгоспної роботи ніколи не брався, а ходив коло начальства у придурках, як казали в нас. На гармонії нові уже пісеньки вигравав. Наспівуючи й вироготькуючи.

Але не в тім тільки наразі річ.

Десь уже у сімдесятих роках сталося. Що один чоловік на ймення Іван поїхав підводою у Гало коло Майдану своє сіно забирать. Ув'язав він свою хуру, нагорі усівся да й їде. А уже в дорозі ніби упав із хури сіна да й на смерть забився. Сумнів серед людей і тоді спалахнув, запульсував. Що такого быть не може, щоби із хури сіна чоловік упав і усмерть забився. Але свідчень інших не було.

Йвана поховали, людські язика умовкли. Да й забулося. Як багато чого на цім світі травою забуття заростає.

А між тим час рухався, спливав. Максим Куций у старіючі літа увійшов, і язик його не такий уже вертлявий був. Не до кпинів і не до жартів уже йому. Занедужав неборака. Смерть підступилась до нього. Й отогді покликав Максим свідків. І сказав, щоби й свідки чули. Що він був спільником убивства Івана. Але інших спільників не згадав. Здогадуватись можна було, що вони іще серед нас по білому світу ходили.

Коли я потому переповів цю історію одному достойнику, то сказав сей достойник, що Максим тільки напівпокаявся. Бо усієї правди не згадав.

Із циклу «ЗУСТРІЧІ В ДОРОЗІ»

ЗАРОБІТЧАНИН

Од села до міста у напівдрімоті на місці м'яким насидженім у леті маршрутки швидкім дорога промайнула. Що і не зогледівся.

А тепера от і лискучого квиточка на потяг втішено на пероні вичитую. Желізні рейки супроти тихого осіннього сонця сріберно мені дальню путь постеляють запрошувально.

На пероні люди збираються. Котрі із маленькими торбинками, а котрі й отакенні валізи шкуратяні на коліщатах везуть. Сосюрине у просторі бринить. Ми на перон. А на пероні – люди. Це звісно, що більшовики на пероні біля вагону «Чумака» не співали.

На стіні вокзалу написа вичитую. Напис сповіщає. Що через місто оце і Шевченко, й Оноре де Бальзак мандрували, переходили. Гай-гай, коли те було, а у піднебесі zostалися відбитки їхніх слідів.

Із призахідньої сторони, з-за повороту, за яким сховалися сріберні супроти сонця рейки, висунулася, показалася зеленява голова желізного полоза. А у повітрі над пероном струменить, загусаючи, настрій зативованих людських сердець. Де чий вагон зупиниться. Мій вагон зупиняється прями́сінько напроти мене.

І от моя торбинка у руках провідниці. А я обома руками уже учепився за желізні держакі вагона. Між краєм бруківки а краєм вагона доволі широка щілина застигла. І страхом на мене дивиться. У поединкові зі страхом зчепилась ціла сутність стареча моя. Напружуюсь з усіх сил. Скутий мій крок стає сягнистим. І я уже у вагоні. Провідниця втішено подає мені мою торбинку.

До свого купе уздовж вагону простую упевнено, якби власну кімнату переходжу. У купе напівтемінь прижмурилась. Вікно щільно шторками затулене. Моє нижнє місце мене дочекалось. От і зустрілися ми. Віч-на-віч забачились. Благословенна мить чекання.

Поличку підіймаю. Скринька невелика. Але усе моє в неї уміщається. Воно не прошене, не дане. Торбинка, одіння убоге. Документи, гроші, ключі і рукописи. Найважніше – це рукописи і

документи. У 90-х роках минулого століття, коли за моїми рукописами настирно полювали і викрадали їх, я нігде з ними не розлучався. Завжди торбинку убогу із собою волочив. А хто догадається про вміст її.

Потяг рушає, а, схоже, ніхто до купе більше й не зайшов. Я один ніби. А таке буває. На протилежній нижній полиці ковдра зелена пожмакано тільки ніби розстелена. Мало не присів на неї. Але лапнувсь об щось тверде. Роззираюсь. Так це людина із головою ковдрою укрилась. Також подорожанин. Спить. І я собі вкладаюсь на полиці своїй. У напівдрімоту потаю. Через думку переходить. Якщо хтось і заповсягнеться на моє добро, то тільки через сутність цілу мою. А із пам'яті ізгадується філософ Фрідріх Ніцше. Як він усі свої писання у желізні сейфи замикав. Ще й наказа дав. У випадку пожежі в першу чергу рятувать сейфи, а усе інше, і його самого, напевне, уже потому, у чергу другу.

Полежую собі заспокоєний у напівдрімоті. А який сон під перестук желізних коліс. Це один мій знакомець, колишній політкаторжанин, аби-но до будь-якого лігвиська діткнувсь, так одразу миттєво і давав хроровницького на всі заставки. «А ізвідки у вас така звичка засинати миттєво?», – якось поспитався я у нього. «А зі сталінських концтаборів. Там після денної голодної утоми аби-но приліг на нари, так одразу і засинаєш», – був, станув одвіт. А іще інший політкаторжанин, а затим Нобелівський лавреат також сказав був, і таке промовив. Хто витримав сталінські концтабори, того ніяка депресія узять не подужає.

У напівдрімоті через відчуття переходить, як в ушвидшенім русі пролітають малі станції і полустанки. Швидкий потяг уповільнює свій лет і зупиняється тільки на станціях важніших.

Крізь дрімоту позір завважає, фіксує. Зелена ковдра навпроти заворушилася. Відтак голова юнака показалася, визирнула. Привіталися. А затим і мова потекла. На те чоловікові й живий язик дано, щоби не просто теліпався безмовно, а щоби й річ повів, коли зійдуться двоє.

Спершу сусіда молодий про своє виповідати став. Що простує він аж від італійського кордону до самісіньких Сум, в яких і судилося йому, честь випала народитись рівно двадцять п'ять літ тому. І де й тепера квартира із машиною його вмонтовані.

Я тільки слухаю пильно й у павзах оповіді запитаннячко своє ненав'язливо тихо спрямовую. А чого аж до Італії понісся, порипався? Бо там уже чималенький рід отаборувався. Там старша сестра з чоловіком і дітьми твердий якір закинули. Але у початку, іще десять літ тому в Італію сестрина свекруха виїхала. Ото вона через роки і сина з невісткою покликала. А уже сестра матір свою за махом одним туди вивезла.

– А усі вони і мене в Італію на заробітки завербували... – сміється співрозмовець. – Я дизайнер, то по цій часті і там при-служував вісім місяців. Та страх як у Суми закортіло. Повернувся. Цілий місяць удома одпочивав. А затим ізнов в Італію до роду рушив. Аж то на самім італійським кордоні мене завернули: помилку у документах виявили. Аж три дні до Ковеля добирався. І то добрі люди допомагали. Застудився у дорозі. У Сумах документи вироблю справні, й ізнов до Італії подамся. По заграницях спотикатись мені не першина...

І раптом у спогадах молодик зрух робить. Від Італії до Камчатки. Йї переповідає. Як улітку 2012 року вони зухвало цілою бригадою із Сум у Петропавловськ-Камчатський гайнули, вилетіли. Рожевих надій сповнені. Але щойно приземлились вони, як рожеві надії умить розсіялися, вивітрились. Куди стримкіше, ніж вулканічні дими розсіюються.

Роботодавець, який звіддалеки золоті гори, манною небесною укриті, малював, при стрічі віч-на-віч сказав, що ніякої роботи тепера у нього нема.

Це уявити тільки можна. Людина на краю світа опинилася без гроша у кишені. Котрі на зрух жвавіші да родаків прихильних мали, так ті одразу телеграми родакам відбили з проханням о помочі. Бо й квиток на літак ізвідти виявився, став удвічі дорожчий, аніж туди. Та декотрі все одно відлетіли.

Але наш молодик і на краю світа не розгубився, духом не занепав і в одчай не занурився. Він із таких, як сам, одчайдухів нову бригаду зорганізував. Да й шастать стали вони по цілому місту в цілоденних пошуках роботи. Пам'ятаючи при тім твердо. Що на кожний товар є свій покупець. Такий покупець незабаром знайшовся. І був це начальник однієї фірми, який не оно в місті, а й по усій Камчатці «ого-го!» які діла вершив. Що із ним самий Путін

ручкався. Але і начальник сей із робітниками також ручкався, коли на терен будови заходив. Ще й рукавицю при цьому знімав.

– Ну, а столиця Камчатки, що за місто?

– А яке місто – велике засмічене село...

– Ну, а небо ж яке там? – моє традиційне до кожного мандрівця зроджується і спрямовується.

– Небо запам'яталось мені похмуре. Але у річках вода чиста і бистра, – видобував далі із пам'яті своєї спомини співрозмовник. – У річках повно риби червоної. І я не раз із гарпуном на риболовлю спрямовувався. Але там небезпечно: ведмеді ходять. Питаюсь якось однієї жінки із тамтешнього малого поселення, чи не ходять тут ведмеді. А вона й каже: «Ходять. Позавчора коло річки увібрали двох таких, як ти». Отож візьму на гарпун риби кілограмів п'ять да й гайда чимдужч до міста. Живого ведмедя я ніколи там не бачив. Але один хлопець із нашої бригади був позустрівся зі звіром віч-на-віч майже. Звір тільки подивився на нього да й пішов собі стороною, розсіюючи із душі людини раптовий переляк.

Але риби та ікри на Камчатці то на всі смаки є вдосталь. Справжня ікра – це свіжа ікра. Якщо ви свіжу ікру у баночці в літаку ізвідти привезете додому, то це уже буде не та ікра.

Камчатка тим і славиться. Добрі молідці газ чи нефть на узбережжі розшукали да й видобувать запосяглися. Але тоді морські перлини згинуть. І любителі риби, крабів та ікри перемогли і видобуток заборонили...

Добувалися до своїх Сум наші одважливці уже посеред зими. Летіли не навпрошки, бо на сибірських просторах сива хвацька пурга розгулювала, вишугувала, «вихрить снігом де хоча», а через Хабаровськ, поближче до Китайщини і Монголії, де заметілі не так хвацько вишугували. Але політ переходив тихо. А от від Москви до Київa то так підкидало, що й не дочекатись було, коли та година скінчиться. І відчуття таке на серце осідало, що ця година ніколи уже не скінчиться.

Щонайменше на Камчатці зосталося корінних поселян. Але там зібралися діти різних народів. І наш цвіт там розсипався густо. Коли і яким побитом землячки на край світа прибули, затесалися – тільки Бог відає. Один полтавчанин то ось яким чином засів у тій дальній стороні. Щойно він приїхав на заробітки, як того ж дня усе

копіяччя з кишені витрусили із документами. А без документа на відліт квитка не купиш. От і застряг неборака навіки у чужій дальній стороні. Це якби родаки доступ до посольств мали, то, може б, його і вивезли. Але хлопець в одчай не впав. На гармошці усе українських пісень виграє. Аж-но уся Камчатка йому підтанцює.

Але із чим зрівняти радість заробітчанина, коли він увиходить у рідну домівку. Й не сам. А із пакою зелененьких у кишені. Зрівнювання цьому станіві нема.

– Гай-гай, коли те було – Камчатка, – співрозмовець до вагонного вікна наблизивсь, притуливсь, і ніби світовий простір видивляє. – А тепер от Італія сниться.

– Італія – що ж воно за сторона? – навстріч запитання мое зроджується.

А через думання давня молода мрія переходить. Побувати в Італії, над якою, уявлялося мені, завжди високе голубе небо, а й море завжди голубе. Не судилося.

– А інакша, ніж наша, – пагіркова сторона... – відповідь станула незагайно. – Й ліси, де зустрічаються, інакші, ніж у нас.

– А небо, небо над Італією яке?

– Ясніше, як над Камчаткою, – сміється. – Хоча похмурість на нього теж інколи насувається.

– Ну, а коти, собаки, птахи то такі ж, як і у нас?

– А точнісінько такі ж... – ізнову сміється.

– Чи ж вони хоча відчують, що уже заграничні?

– Та, мабуть, ні...

– А люди ж які?

– Люди то інакші...

– А які ж вони?

– Ну, як сказати. Наш чоловік скаже навпрошки «Ходи сюди!». А італієць багато слів перед тим наговорить: «Якщо ваша ласка, то чи не змогли б ви прийти сюди...». І чоловік там у великій залежності од жінок. А жінки крутять чоловіками і наліво, і направо. Той італійський чоловік, схоже, якийсь безхарактерний. І наші жінки лаштаються коло італійських чоловіків. Мо' за пару котрийсь озьме. Та італійці наших жінок за дружин беруть рідко. Бояться, щоби потому усі статки яка пройда не пополовинила...

– А нашого ж люду в Італію чимало прибуло, затесалося? – щоби оповідь співрозмовця не припинялась, моє запитаннячко навстріч спрямовується.

– Дуже багато. На кожному кроці із земляком здибаєшся. Наша робоча сила там дешева – приблизно тисячу євро на місяць. Чоловіки то де хто прилаштується. А жінки то в основному літніх людей доглядають. І у тім ділі як кому повезе. Серед літніх людей там дуже багато хворих на голову, що пам'ять у них страчена. Одна наша знайома найнялася дев'яностолітнього дідуса доглядати. А він з першого дня почав по кімнатах за нею з домаганням гасать. Вона у місто за чимось пішла, а як повернулася, то і вжахнулася: усі її манатки разом із документами дідусь у балії замочив. Того ж дня вона й позоставили його доглядати...

– Гм... Дивно, – кажу ніби собі. – Чому ж за доброго життя да така недуга уражає?

– Важко сказати. Може, й тому, що там із недалекими родичами паруються. Там і серед малолітніх інвалідів чимало. Ідеш улицею, й тобі навстріч одного малолітнього у візку везуть, за ним другого молодого провадять... – розмишляє бувалий заробітчанин.

– А чи ж наші люди на чужині купи тримаються, еднаються?

– Як вам сказати. Може, десь і еднаються. Але я таких не зустрічав. Знаєте, наш чоловік за останні роки дуже а дуже змінився. Один одного надурити, об'єгорити, як то кажуть, випереджає. Ще й насміятися один з одного поспішає. Цю науку ми перейняли од тих, що зверху сидять і зверхниками нашими іменуються. А як чоловік до чогось навикне, то і у світі тієї недоброї звички тримається. Ось вам приклад. Приїхала із Поділля в Італію одна жінка да й бідкається, до кого ж тут за тією роботою підступиться. Аж то одна землячка її, що уже у тім краї освоїлася, і каже: «Дай мені триста долярів, то я тебе на дуже добру роботу наведу. Будеш бабуню доглядати. Вона тиха». Довірлива й віддала порадиці усе, що при собі мала. Да й доглядає собі бабусю. Аж через місяць повертається порадиця і каже: «Я у відпустці була. А доглядати цю бабусю – моя постійна робота. Іди да й шукай собі щастя». Наївна довірливиця плечима стонула: «А навіщо ж я триста долярів дала?!». «А треба було не давати...», – спалахнув одвіт.

Може, десь і еднаються. Але на очі мені таке не натрапляло, не доходило до мене. А ось таке то дійшло.

– Ну, а чи не хотілось би Вам, пане, назавжди в Італії залишитись, зостатися там?

– А ні за віщо. Хіба під спонукою... – відповідь прозвучала, спалахнула раптово.

– А чому?

– Я і сам не знаю. Але навіки зостатися на чужині доброохотно – це над мої сили...

Мій незмінний і незамінний сорокадвохлітній годинник нагадує, що пора збиратися. І я поволі збираюсь. Затим разом із попутником видивляємось крізь вагонове вікно світову темінь. Він – з одного боку, а я – з другого. Мовчимо. А через думання у нас, напевне, не однаке переходить. Йому бачаться близькі клопоти із оформленням тих справних документів, щоби без перешкод спрямуватись ізнов ув Італію. А у моїй голові усе вертиться давня молода незбута мрія – забачити країну, над якою завжди високе голубе небо і берег якої угинається у лагідне голубе море. Як тоді її малювала моя уява.

ЖІНКА ІЗ ТЮМЕНІ

У селі я попрощався зі своїми темно голими деревцями у саду. А бруньки на гіллі їхнім дивилися на мене очками надії на весняну цвітучу стрічу.

Але відчуття самотності позоставленості не сходило із могого серця. Крізь ціле літо сільськими вулицями навстріч мені ішли, простували люди. Може, десятки, сотні людей. При наближенні котрі й зупинялися. Народжувалося слово. Спершу про те, про се. А затим і про війну річ заходить, ведеться. І тут моє слово снується, ізроджується. Кажу, що гріхи наші тяжкі, бо у нас єдності нема. Нам молитись в одностайне треба за нападників. Щоби Господь врозумив їх, і щоби меч випав з їхньої руки. Бо ж сказано, написано: хто меча візьме – од меча загине. А ми ж прислужуємо нападникові, і стаємо спільниками його дій. І чи подобає самовільно їхати у тил нападника на заробітки.

Це уже потому я вчитаю в одній газеті, що ніби 150 харківських танків мають відправити у Росію, а 280 українських заводів і донині виготовляють деталі на замовлення Міністерства оборони Росії.

Але слово моє одбивається об загострене неприйняття. Рідко хто й дослуховував його. Одні, лукавенько осміхаючись, тут же й простували у своїм прямуванні. Інші віддалялися од мене із похмурою печаттю на лиці. У декого то й агресія спалахувала незагайно. Один дальній родак то аж вискочив передо мною: «Да якби не Москва, то ви давно виздыхали б!». «А чому ж то?», – запитав я. «Бо Москва нам заробить дає...», – спалахнув агресивний одвіт.

А жінка одна, що її двоє синів із Москви не вилазять, виклично до мене визвірилась: «А де ж заробить!». «А чи ми подумали про тисячі а тисячі загиблих і поранених...», – кажу тихо. «Ай, мені нема коли слухать вашу дурну мову...». Да й одметнулась у своїм прямуванні.

Інший іще ближчій родичці, що її сини інколи мені у бачок води із криниці приносили, я сказав був: «Біда! Війна почалась. Агресор напав на нас...». То вона дивиться, дивиться розширеними очима, а відтак вказівного пальця на мене спрямувала і на увесь голос: «Ви – агресор! Ви – фашист!». І, може, хвилин п'ять в одне вигукувала: «Фашист! Фашист!». Я ошелешений руками вуха затулив і тихо у відповідь: «Не чую! Не чую!...».

З тієї пори родичка зо мною не спілкується, і сини її води мені не принесуть.

Але що води принести, як оньо порубати кілька приземкуватих телешів дров і за плату я чоловіка не міг знайти.

Гай-гай, горе позоставленому у коханій рідній стороні. А іще безпритульніше переживать, що слово твое і писане, і мовлене до людських сердець немічне пробитися.

Але як часто густо застояний гнітючий настрій розсіює, вирівнює дорога. І от я у дорозі. У вагоні уже. Прочиняю купе. Я тут перший. Скоренько укладаю свою убогу торбинку і лахи свої у скриню під визначеною мені нижньою полицкою. Щоби іншим, які за мною у купе заходитимуть, не заваджати. Та о миті цій іззаду об мою ногу із наскоку черкається тверда валіза. «Ай, пане, не

натискайте! – моя нога фальшива», – кажу чоловікові, убік одступаючись.

За мить ізнов у купе нікого нема. А коли потяг тихо рушає («Коли потяг у даль загуркоче...»), у купе заходить тільки одна жінка. Віку неозначеного.

Сидимо одне навпроти одного. Погляди наші перетнулися. Да й питаються одне в одного: «А ви куди?».

– Я до Москви... – каже жінка.

– Ах, до Москви... – закиувалась ціла сутність моя.

І де й хоробрість ізродилась, де сміливість узялась. Слова самі з душі випурхували. Одне за одне зачеплювались невагомо. А говорив я приблизно отаке.

Да навіщо ж ви, Москва, тільки одною силою по світу розгулюєте. Це ж хіба не про таких, як ви, Тарас Шевченко писав: «Той неситим оком За край світа зазирає, Чи нема країни, Щоб загарбать і з собою Взять у домовину...». Світовий порядок зрушили. Крим од нас одтяпали. А тепер на Донбасі кожного дня людей убивають і скалічують. Заповідь Господня порушена: «Не убий!». Цінність людського життя, як високого дару Божого, зневажна.

Чи ви подумали про самотніх удовиць, про дітей малих, які зростатимуть без батьків своїх. І як то переходитиме осиротіле життя їхнє. А їх тисячі і тисячі. Чи ви подумали про скалічених, про інвалідів. Хто доглядатиме їх. А їх тисячі і тисячі. Я ось уже сорок шість років перебуваю у статусі інваліда. І, повірте мені, інвалідське життя не з легких.

Війна спотворює лице Землі, як учинив її Творець у квітуванні своїм. Чи ви, Москва, подумали про це.

Затим я іще прочитую свою молитву:

«Господи, Боже милостивий і милосердний! Спом'яни в Царстві Своему загиблих, улекши страждання пораненим! І нехай меч нападника, який запосягнувся на нашу землю, наш народ і цілий світ, випаде із його руки!».

І за нападника треба молитись. Щоб Господь врозумив його, і щоби меч випав із його руки. Бо ж написано. Хто меча в руки візьме – од меча загине. У цій молитві, може, має бриніти і частка нашої любови до ближнього. Ми ж не хочемо, щоб і ворог, убивця од меча загинув.

Тут я затинаюсь у короткій павзі. Відтак продовжую. І вже річ моя тече о тім, що і наш народ має гріх великий. Бо він не гуртується у єдності. А ще і такі є, що прислужують, помагають нападникові нас самих же і вбивати. Ех, були б ми єдині. Да у молитві перед Господом станули, то і цієї війни мо' не було б. А якби і спалахнула, то не у такій формі. Але наш гріх не затуляє гріха вашого. Бо ми ні на кого не нападали, і на землю та життя іншого народу не запосагаємось.

Отож, як повернетесь, приїдете у свою Москву, то усім передайте, розкажіть усе, що я вам тепер кажу. І нехай Господь простить мені, якщо я щось не так сказав.

Ще й ще слова осіли на дні душі. Але вони пульсували там розрізнено. Зі споду не пробивалися до світа, не зачеплювалися одне за одне.

Упродовж моєї довгої тиради попутниця незмигтно дивилась на мене розширеними застиглими очима. Й ані слова навстріч. Тільки коли умовк я, то тихо, наче провинно чи виправдувально промовила:

– Але я не з Москви. Я з Тюмені...

Після павзи уточнення додала:

– Аж із селища на північ од Тюмені. А тут гостювала у знайомих...

Й затим уже мова потекла стишено в іншому простуванні. Я ніколи не розпитую випадково позустрічного подорожанина, що він за оден, і який рід його занять і таке інше, вважаючи це втручанням у приватний світ людини. Інша справа, якщо людина сама о тім річ поведе. Але послухати обриси, описи сторони її замешкання – це завжди для мене становить інтерес. Чи є там ліси, і які, які дерева, кущі і ягідники там проростають, які є озера, і ріки які протікають, і яка риба у них водиться.

Жінка із Тюмені про все те виразно мені оповідає, описує. Принагідно після павзи і я нагадую, що і наших землячків у туу дальню сибірську сторону затесалося чимало. Один із нашого села був там поїхав із ватагою одчайдухів рибу у глибокім озері виловлювати. Да й утопився через власну необачність. А мо' й утопили його. Й такі чутки до нас вітер приніс. А що й казати. Усе можливе. Розгнuzдана людська пристрасть ще й не такі оказії викидати спроможна.

Ще ізгадую про отого нашого землячка із глухого лісового села. Як він у Тюмені за вірнопідданство на газіві чи нафті нечуваних висот сягнув. Що у самих Еміратах собі такого палаца вимурував, одгрохав, аж но там усі еміратці дивуються, головами похитують, губами причмокують да потилиці десницею шкребуть.

А як річ наша затнулася, умовкла, так, ніби усе уже сказано, й говорити більше ні о чім, то й повза у мовчанні витворилась, застигла. Попутниця відходить на відпочинок, на своїй нижній полиці укривається ковдрою аж із головою. І я на своїй полиці випростуюсь горілиць.

У купе тиша. Тільки чути, як над головою попутниці струменять її думки. І мої думи снуються, зависають над моєю головою.

Під перестук унизу коліс нестримно у незворотнім простуванні спливає час. Годинник із лівої руки покладає у мій позір нагадування. Час, пора збиратись.

І коли я зрихтувався зі своєю торбинкою, зелена ковдра напроти заворушилася, з-під неї заясніло лице попутниці. Ми прощаємось із побажанням щасливої дороги.

Стою уже у тамбурі, гадаючи, прикидаючи, з котрого боку дверцята до виходу будуть відчинятись. Аж то із вагону показалаь попутниця, жінка із Тюмені. Да й подає мені сто гривень.

– А навіщо. Перед вами іще дальня дорога... – знічено віднікуюсь.

– Візьміть. Я ж від щирого серця... – благально наполягає жінка. В її очах завертілись, кружеляють сльози.

І я беру гроші. Жінка миттєво зникає. А на моє серце ісходить, покладається дивне ясне зворушення. Не знати й від чого.

ДОРОГА НА БОГУСЛАВ

Богуслав. Це знакове ваговите слово увійшло у мою свідомість, забриніло милозвучно від літ юних. Маруся Богуславка. Але побувати у місті судилося, нагода сталася тільки недавно, а років кілька тому. Знайомий Ігумен тамтешнього чоловічого монастиря на благословеннім знаменитім пагорбі над Россю запросив, покликав.

Старіюча сутність людська на зрух у мандри не кваплива. Треба пересилувати себе. Але із Божою поміччю я ізнов от у дорозі на Богуслав. За вікно маршруткі позір мій спрямовується, на світ широкий покладається. У тремкім очікуванні. Коли ж нарешті кам'яні мури розступляться. Але місто свої жєлізні лапи у світовий простір видовжило. Що і швидкий лет маршруткі йому ні по чїм. Зї своїх обїймїв цупких усе не відпускає. На кожнім кроці могутні написи порозставлявані. Що укупить де можна, і продається що, а й розгулятись куди похїть покличе. Один двір то й поїменував себе оньо як виклично «Разгуляєво».

Як домів, хатїв меншати стало, порідшало обїруч, так дерева, кущі над лице станули. Права сторона – то підлісок наче один засїв, тримається іще. Лїворуч до Рїки сосни прямовисні і золоторясні колись, виструнчившись в окруженні свого побратимства, простували. Спогорда поглядаючи через дорогу на кущистий підлісок. Он які ми осяїно високі, а вам до нас іще пнуться да пнуться. Тепер же гїрко плачуть котрі уцілілі лїворуч сосни. Бо не оден побратим їхній у сльозах липких упав од пили, од зубців жєлізних. А натомісць палаци лапами сягнистими умостилися, умоцьовалися. Хазяї палаців отих неглемездих – це зверхники душ людських і зверхники нїжної душі природи, як Господь учинив її у початку віку сього.

Оньо бїжать і бїжать навстріч понад самою трасою на кілометри а кілометри тини жєлізні, умоцьовані о земну твердь могутньо. Котрі нижчі, а котрі і десятиметрові, здається. І де тая дорога на Обухів поміж яворами пролягла, стелилася, то й не уявить уже. Крізь вранїшне сонячне мерехтїння тїльки й видно, як в одчаї тремтять золотостовбурїстї, і чути, як плачуть вони, а кущі поміж ними унизу ридають. Їх у полон уже узято, на шию зашморг тугий накинуто, і не викрунуться душі їхній. Це як і людська душа у камерї смертників перебуває. Там хоч малесенька надїя, може, іще бринить. А тут надїї уже нема.

І так майже до самого Обухова уже. Усе аж до Рїки захоплено. Тїльки зблїсне осяваючи указівник котрий. Козин. Да й у спомин думку поведе. Ах, це ж улюблене місце співака Анатолїя Солов'яненка. Там його і поховано. І я колись із пагорба Старокиївського, від дому Народного дивився, спостерїгав, як прах співака від Фїлармонїї униз на Козин везли.

А праворуч за сосняком десь і Рудики примостилися. Табличка указує. Вичитане одразу вигулькнуло із пам'яті, наблизилось. Що у Рудиках укупив просту хату відомий літератор Анатолій Стріляний. Родом він, здається, із Сумщини, але творче становлення його відбувалось у Москві. Це ім'я запам'яталося мені із років, мабуть, шістдесятих чи сімдесятих минулого століття. А уже в останні роки у нашому селі я з цікавістю слухав із радіо його передачу «Ваші письма». На хвилях московської служби радіо «Свобода». І завжди у його словах звучав сміливо виразно український мотив. А от минулого літа цієї передачі уже не знаходив. Тільки ніби у реклямі голос його повторювано звучав. Цікаво. А де то він тепера. Чи у Рудиках, а чи в Австрії? Запитальне із сосняків до мене крізь віконце маршрутки у русі спрямувалось.

Майже геть аж до Обухова ліворуч усі дерева і кущі уже підперезані тугим залізним зашморгом. Не викрунутись їм.

Як передчуття Обухова зясніло при дорозі і у маршрутці забриніло, то позір мій праворуч ізнов переметнувся. Болото тільки де-де зблисне водним плесом, а так густо сиві очерети аж до зеленіючого небокраю постелились килимом розкішним. Уява малює, як ці очерети колись і зеленими проростали. Ах, яке зворушення покладається у дорозі на серце моє, коли раптом там-там при воді живлющій килимками ширшими чи вужчими вигулькнуть, постеляться очерети. Зелені, а чи сиво зжухлі. Однаково.

Сей Обухів так щільно поміж пагорбами примостився, притулився, виразно нагадуючи підгір'янські, підкарпатські поселення.

А за Обуховом уже стало чути, як позаду, іззаду згасають ритми ушвидчені і суєта великого міста розсіюється. Світовий простір ширшає. Пообіруч дороги така ніжно рання весна процвітає. Мальовнича Україна. Біліють абрикоси при дорозі. Деревя і кущі зеленіють блідо ік землі. Гілля у верхівітті іще чорніє. Зелені і в небес випрошує. Ось у далину зелено загусаючи шмат озимини постелився. Темно руда рілля надією ясніє, а милі пахощі її уявно чуть. Села у найзаповітніших куточках примостилися. Як оньо Григорівка понад ставом великим розкошує. Ї доми тут усе якби колишні, у довжину, і в ширину майже однакі, одмінні від хат колишніх наших поліських. Сягністі новобудови зустрічаються де-де рідко. А й назви поселень які значущо милозвучні. Липовець, Росава, Владиславка. Річку

Росава двічі переїжджаємо. І в думці античне спростовується. Заки та вода на другім переїзді опиниться, то й удруге у неї, у ту самую уступити можна. При дорозі напроти поселень людських і зупинки облаштовані. Котрі із назвами, а котрі і без імені. Оньо маршрутка уже і зупиняється. Назву вичитую. Корчма. Тендітна дівчина увіходить. Аж ніяк не віриться, що із корчми вийшла.

У заспокійливім розглядуванні мальовничої України і Богуслав наблизився. Хтось сказав був про нього: «Місто-казка». А й справді. Он як доми й хати менші на згірках і схилах статечно ік землі поприпадали. Унизу благословенна Рось звивисто повільно свої води без упину провадить. А угорі від небес елегія світова струменить, снується.

Богуславський Свято-Миколаївський монастир чоловічий Київського Патріархату на благословеннім пагорбі розташувався. Мальовничі схили позір до Росі провадять, ведуть запрошувально. Знайомий Ігумен зустрічає паломника привітно і з радістю показує новобудову Свято-Успенського храму, який постане на краю пагорба на місці зірваного більшовиками у 1946 році. Уже стіни зведено. Храм справлятиме враження і осяйно запрошуватиме богомільні людські серця на поклін і молитву зі світа. Довжина – 28,5 метра, ширина – 16,5 метра, висота – 26 метрів. А й із благословенного пагорба ціле місто і осяжний світовий простір освятиме.

День такий ясний сонячний процвітає. Прихожани прийшли монастирську садибу по-весняному впорядкувать. Оньо поміж стовбуристими садовими деревами на схилі аж сто п'ятдесят малих щепок висаджено. Й усі дерева аж до гілля вибілені ясно. І осміхаються, промовляють деревця маленькі до своїх стовбуристих побратимів і до цілого світу: «Ми хоча й маленькі, але також біленькі». Як і завважив був я таке явище в іншому місці. Да й записав. Художнє передбачення повторюваних явищ і подій.

Із-за огорожі заграшованої собачі очка зацікавлено незнайомця зустрічають. Один пес великий щотинисто кошудлатий зирить пильно тихо насторожено. Шо я за птиця. Маленьке цуценя хвостиком кружеляє. Лащитья хоче. Дві будки у загорожі стоять. Хатки дерев'яні. Одна велика – для пса великого, друга маленька – для цуценяти. Спершу у загорожу укинули, помістили песика малого, затим і великий знайшовся, привели його. Він полюбив

маленького лагідно, як меншого брата. На відпочинок вони віддаються у велику буду.

Із ближніх дерев різноголосі пташки свої пісні у піднебесний простір уплітають. Прозора симфонія весни.

Ігумен завертає мою увагу до історії цього монастиря, що заснувався аж у 1565-у році, хоча на ось цьому благословенному пагорбі перебував тільки від 1710 року. Тут і духовне училище діяло. У юні свої літа, коли у священника на службі перебував, то примандрував був сюди і Тарас Шевченко. Священникового сина, котрий тут науку переходив, до свого батька забирати, супроводжувати. У духовному училищі навчався й Іван Нечуй-Левицький. Перебував тут і знаний у світі музика Олександр Кошиць.

А іще мальовнича путь стелилась за село Хохитву у тихий надроснянський закуток. Доокола ані душі. На голубому небі – ні хмаринки. Тільки чути, як із піднебесного простору тихо струменить ідея проростання. Сріблиться на сонці водне плесо Росі. Не сколихнеться.

І раптом з-за пагорба вибігає козяче стадо, кілька десятків кіз і малих козенят між ними. Жінка уже у літах провадить їх на згірок, що укритися ніжно зеленою юною травичкою. Ці давні мирні істоти будять думку про біблійне.

Кози у віддаленні на зеленому згірку мирно пасуться. Ізнов тиша. Ані шелесне. Тільки у душі чути, як струменить весняна надроснянська елегія.

У дорозі із Богуслава позір мій подивовано завважує, як за два дні яскраво зелено розцвів, закучерявився доокіл. На придорожніх деревах ніжна зелень від низу аж до верховіть помандрувала, пов'юнилась. Поля котрі углиб простору зелено заврунились. Біло заясніли там-там садки коло хат у ближніх і далекіших селах. Скрізь тече скороминуще торжество ранньої весни.

Та ось ізнов уже праворуч показалися сосни у тугім желізнім зашморгу. Мальовнича Україна скінчилася. Про дорогу на Богуслав тільки відбиток у пам'яті і зостався.

Квітень 2016 року

Із циклу «МІСЬКІ КРАЄВИДИ»

ДОЛЯ БАНДУРИСТА

Здається, років десять тому це засвітилося. А ніби щойно учора. Як вийшов я прогулятись на Володимирську гірку. Сонце ік заходу за домами, за мурами кам'яними схилилося, сховалося. При дорозі, що до фунікулеру провадить, кобзар сидить. І думу свою кобзарську виповідує. І я побіля нього зупиняюсь. Слухаю. Дума звучить не голосно, але виразно проникливо. Лице кобзаря видивляюсь. Вусань не молодий уже. Але яка глибока музична сконцентрованість не тільки на лиці і в очах, але і в рухах виконавця.

Проходять і зупиняються люди. Слухають. Я завважую, що на липі невисокій дві сиві ворони усілися, і, схоже, також думу кобзаря вислуховують. У павзі о тім і слово моє зронюється:

– Оньо і птахи слухають вас...

Кобзар зводить на мене свої глибокі проникливі очі і тихо усміхається:

– А я іще й не таке бачив. Якось у Полтаві на майдані сидів я зі своєю бандурою у думі, а над майданом у високості журавлі у зорганізованім гурті кружеляли. Дивно так...

Потому я часто зустрічав цього музику на благословенних київських пагорбах. То на Пейзажній алеї, то біля липи Петра Могили, то на Десятинній, то на гірці Володимирській. А якось у котрімсь закутку він ішов мені навстріч зі своєю бандурою розміреною тихою музичною ходою. Стрункий, у простих, але виразних національних строях. Такий вирізняваний серед перехожих.

Ми привіталися. Й кожного разу уже віталися при випадкових стрічах. А відтак і почали мову, гутірку заводити. Не буде ж німувати людина, коли думка у слово зортається.

А зовсім недавно при стрічі бандурист переповів мені історію свого життя.

Народився він на благословенній волинській землі. На Тернопільщині. І батько його був повстанським провідником аж на два

райони. Та одної гупої нолі його розходували. І батька, і матір укинули у криницю. Хлопчиківі тоді шойно два рочки сповнилося. Й ні батька, ні матері він не пам'ятає. Лагідність бабусі огорнула його і старшого на рік братика.

Але біда не ходить поодиноці, а укупочці. Біда біду наганяє.

Музика переповідає, а із пам'яті і моєї зринає да в очу стоїть. Як ми у класі сиділи, а за вікном на майдані коло церкви голосіння ік небесам возносилося. Запряжені вози із клумаками стояли. Матері із дітками малими на руках. До Сибіру вивозили. Вивозили не тільки цілі родини, а оньо за Рікою то й усе село лісове у таврійських степах опинилося.

І їхне усе село із Тернопільщини у запорізькі степи вивезли. Так що коханої рідної сторони із літ дитячих музика не пам'ятає. Із пам'яті повстають картини запорізької сторони. У тому селі, окрім українців, мешкали також і німці, і поляки, і греки, і московити. Але пісні чомусь лунали майже усі українські.

Після школи іще була служба в армії у Прибалтиці. А вже після армії із братом переїжджали вони через Київ. І стався, прилучився тут трапунок. Що один випадковий знакомець посприяв йому влаштуватися на працю у міліцію. Поселили в гуртожитку. Вартував на перехресті центральних вулиць. І куди кому пройти треба було, особливо приїжджим селянам, путь ввічливо своєю мовою указував. Що аж запримітили його люди. І казали:

– Оньо той міліціант, що тільки українською мовою говорить.

А поза вартуванням опановував гру на бандурі. І його запримітили. Навіть у Капелу бандуристів зарахували. Але довго там не набувся. Звільнили за його українськість. Саме тоді почалося люте гоніння на усе українське. І з гуртожитку міліцейського випроводили. У прийми пішов. Одружився. Дружина – український філолог. І також у гонінні перебувала за свій дух український. Влаштувався столярем у школу. Але і з такої праці за українську поставу скоро звільнили. З одного місця на друге переходив. Але із бандурою не розлучався. Як пісню із душі витравити.

Коли ж вільністю ніби повіяло, то і йому лекше стало. На вулицях його бандура зазвучала. Її запримітили. І стали його на услякові дійства запрошувать. Побував і в інших містах України. А з дитячим театром і за кордоном по Європі мандрував.

Пригадує. Як у Відні він грав і співав на Центральній площі. Зібралось багато людей. Усі прихильно слухали. І підносили квіти. Квітів було багато. Він зібрав їх і відніс до пам'ятника Бетховену.

– Але і Європа тужить за піснею, за культурою. Бо культура у житті народу і людини – чи не найголовніше, – каже співрозмовець.

Сталось ув одному німецькому місті. До бандуриста підійшла жінка і уголос розчулено заплакала, розридалась.

– Ви, напевне, українка, – сказав бандурист.

– Ні, я німкеня, – відповіла жінка. – Я переселенка з Казахстану. Українські пісні я чула там, у Казахстані. Але чому і тут щодня не звучить отака пісня і бандура. А то усе робота та дома...

Уже у Києві біля старої липи Петра Могили ізнов яюсь підступилася до нього літня жінка у сльозах. Да й сказала. Яке сильне зворушення зійшло на її серце. Почути думу Кобзаря на рідній землі. Вона – донька нашого гетьмана Павла Скоропадського. Потому про цей момент вона згадуватиме у книзі своїх споминів.

– Тепер ось зрідка виходжу на люди. Нехай не забувають нашої думи і пісні. А хтось щось і на хліб покладе, – підсумовує оповідь співрозмовець. – Така доля...

Доля українського бандуриста.

ВИСОКА БЛАГОДАТЬ ГОСПОДНЯ

Чи й не цілий тиждень буйні пронизливі вітри холодні розгулювали безперервно. Аж покрівля над головою угорі скрипучим стогоном заходиться.

Аж-но у суботу Передвеликодню вітровій крильця свої розгонисті складати почав. Коли я із вечірньої прогулянки додому повертався, святковий настрій сховався із небес і на старокиївські пагорби покладався. У дворі Михайлівського Золотоверхого собору уже було багато людей. Священики освячували їхні кошики. А навстріч мені й іще празниково одягнуті люди ішли з кошиками. Рушнички вишиті оно ясніли.

Уранці прокидаюся од високої дивності, що уже Великдень. А кожного року так. Уже по шостій простую зі своїм кошиком малим до Михайлівського. Навстріч мені умиротворені святково люди ідуть, і за мною також ідуть. У дворику монастиря людей уже повно.

Поснідавши в самотині, й одпочивши трохи, по дев'ятій ізнов у путь на благословенні старокиївські пагорби вирушаю. А людей там повно, й іще прибувають. Ранок доросліє. Божа благодать висока зійшла із небес і стоїть над Володимирською гіркою. Тиша святкова несказанна. Словами того настрою не передать. Тиха елеґйна музика бринить. Високі смисли покладені на дерева, на доріжки і юну травицю. Верба рідкі ніжно блідо зелені віти долу опустила. Із декотрими позустрічними вітаюсь у христосуванні і кажу:

– Благодать яка висока Господня...

Ось жінка з кошиком святковим і дітками двома. Незнакомі, а вітаємось.

– Благодать яка висока, а там на сході людей убивають, – кажу. – Молімося і за ворогів наших. Отако: «Нехай меч нападника, який запосагнувся на нашу землю, наш народ і цілий світ»...

Тут жінка перебиває мене і пальцем указівним доточує:

– Нехай на його упаде...

– Е, ні, – заперечую. – У молитві такого не можна. Кажіть: «Нехай меч випаде із його руки».

Й роз'яснення моє мимовільно вихоплюється:

– Бо коли ми молимося, щоб меч випав із руки нападника, то молимося за його врозуміння, за збереження його од гріха убивства. І, може, тим сповняємо заповідь Господню любити і ворогів наших...

А іще я кажу, що гріхи наші тяжкі. Бо нема у нас єдності. Якби були ми єдині, да єдина молитва станула, то ніякий ворог нас не подужав би.

Жінка замислюється. Відтак прощаємось і спрямовуємось кожний у свою путь.

Може, п'ятдесят метрів уже відійшов я, коли наперед мене вибіг хлопчик:

– Візьмете паску...

Я озирнувся. Та сама жінка наближається до мене:

– Візьміть ось пасочку...

– Сердечно дякую. Але я маю діабет, і мені солодкого не можна.

– То візьміть хоч яєчко...

– А нехай буде вам. Або комусь іншому подайте. Хай Бог помагає вам.

Розкошую посеред Божої благодаті. На тихі води спрямовується, вирівнюється настрій мій. З-під дерев на мене дивляться ясні жовтогарячі зірчасті квіточки. Ці перші зродженці Сонця.

Затим простую Десятинною до іншого старокиївського пагорба. Людей тут уже менше. Від Андріївської церкви сходить один чоловік в усущіль темному одінні. Й ще двоє одчиняють двері храму. Побіля Історичного музею у круг зібралися язичники. У центрі круга вогонь палає. Як нагадування давнини. На Пейзажній алеї біло зацвіли магнолії.

Такого врочисто високого Великоднього ранку, здається, іще не було. Не пам'ятаю принаймні. Хіба у дитячі мої літа на нашій Хуторі.

У ПЕРЕДЧУТТІ БІЛОГО

Уже усі дерева гіллям чорно супроти білого світу оголилися. Така непевна пора. Глибока осінь. Межи землею а небесами у густій похмурості передчуття зависнуло. Да й снується, струменить.

У передчутті білого гайвороння темними зграями над оголеними деревами кружеляє.

Гай-гай, але чи ж не схожа картина була упала у мій позір о такій от порі 1963 року ув узбецькому місті Навої. Да й відбиток у пам'яті на все життя зостався.

Ізнов із глибокої осени 1979 року запам'яталося. Як заковано кружеляло темними зграями на Батьковім хуторі гайвороння. Да й до чорної ріллі припадало.

Ах, це такий повторюваний знак. Кружеляння темного гайвороння у передчутті білого.

ВОРОНИ СЕРЕД АВТО

На пляцу біля Міністерства справ заграничних авта одне проз одне виставлені. Й усе іномарки. Добротні й дорогі. А поміж ними сиве гайвороння, крячучи, зативовано гарцює. То злітає зграйками й поодинці, то ізнов ік пляцу припадає. Ворони зиму віщують. Незагайне наближення її.

А мені ізнову ізгадалося. Як пізньої похмурої осени, за Батька іще, гайвороння зграями, як хмара, до чорної ріллі припадало, на всю витяжку крячучи. Але то відбувалося, звершувалося у відкритім хутірськім просторі. А тут серед громаддя мурів міських, поміж машинами і те саме дійство звершується.

МАЛЕ ДЕРЕВЦЕ

Із Лісового ринку серед людської і машинної тисняви зі своєю повною убогою торбинкою окрайцями вулиці Мурманської до метро повертаюсь, простую. Проз тротуар тополі безлисті уже виструнчилися. Не сказати б, що у безвітрі арфи гнуть. Листя їхне у купки позгрібано. А поміж купками листу білими патичками густо мале деревце обгороджено. А геть манюсіньке. Може, тільки цього-річне. Спочувлива душа котрась над ним змилоствилась. Щоб не наступив хтось зненацька необачно. Може, тополеня мале, а може, й липка. Хіба вітер а птаха не принесуть, не занесуть насінину а хоч куди.

Задивляюсь на мале деревце. А й про свої малі деревця у селі думаю. Укупив я минулої осени аж вісім яблуньок за 240 гривень. Кожного дня, як у селі бував, поливав їх. А може, тільки одне й виживе, зостанеться. Усі інші усохли. Як жалько. Став я сухі патички із землі виймати, а коріння усе геть прогнило. Подумав собі. Це ж возять, возять місяць саджанці на продаж, а за місяць корінці у них й підсихають. Да й по-іншому зміркував. Там-там у садку в мене посходили малі деревця. Ліщина, абрикоси, горішки. На порожні місця пересадив їх, умостив. Ще й патичками доокруги обгородив. А як вони там перезимують. Так оберігати мале деревце душа поривається. Бо ж і мати, ревно пильнуючи, як оберігає малу дитину.

ПТАХИ КРУЖЕЛЯЮТЬ НА НЕГОДУ

Учора надвечір безкінечною зграєю над домами кружеляли і кружеляли птахи. Зупинився на вулиці я. Хвилин п'ять стою, спостерігаю. А птахи із високості заобрійної летять і летять. Ув якімсь осмисленім прямуванні. Де їх і взялося так багато. До чого це? Через думання моє перейшло.

Аж то цілу ніч хурделиця вишугувала. Уранці снігу по коліна намело.

І СОРОКА ВІЩУЄ ХОЛОД

Чорно-біла сорока крадьки прилетіла до самісінького майже вікна. А чим ця класична злодійка у мене може пожитись. Що з мене убогого візьмеш.

Аж то через день як повіяв вітрисько з полуночі, із самої Московщини, може, як захурделило, як холодія скувала мури і людські серця. І через думання моє перейшло. І сорока холод віщувала.

ГОРЕ І ПТАШИНІ

Теплий грудень одзвичаїв нас од справжньої зими. А от січень зустрів зненацька нас вологим двадцятиградусним, як де, морозом. На вулиці люди зіщулені, шуляться від холоду. На дрижаки бере і в помешканні. Біля балконних дверей +10°C, а під ногами за столом письмовим +13°C. Й опалення уже не таке як у теплі зими, коли за розпечені батареї не можна було лапнутись.

Біда людині, не мед звірові, горе і пташці. Гайвороння уже не припадає очікувально ік землі, а горою стривожено літає.

Сьогодні повз стару липу коло Десятинної переходив. А голуби лиця могого один за одним прохально, благально у леті черкаються. Їсти просять. Але нема при мені нічого їстівного.

ЧЕРСТВИЙ ХЛІБ

Слава Богу, хліб у місті кожного дня поки що є. Не те, що на хуторі бувало. За дві верстви притьопаєш до крамниці, а хліба нема. Іще не привезли. Чекаєш. Години дві понудишся, да й без хліба лехкий додому теліпаєшся. Другого дня не поспішаю до крамниці. В пообідню пору уже простую, наївно собі гадаючи, що тепера уже хліб привезли.

– А уже розібрали... – упізнаючи, зустрічає мене продавчиня.

Не те зараз у місті. Хліб, слава Богу, поки що є. Я споживаю тільки український. Так іменується він. Чорний. Унизу на полиці лежать загорнуті у целофан, що ніби скло, але мнеться, хлібини цілі, половинки і четвертинки. І дивляться запрошувально на тебе. Я беру, як звичне, половинку на два дні. Але вона завжди черства. Першого дня споживаю хліб черствий, як і рекомендовано мені. Але на другий день окраєць уже покривається білуватою пліснявою. Яюсь варівко його і споживати.

Усе ясно. Здогадуюсь. Загорнуті у целофан свіжі виставляють тільки цілі хлібини, а черстві перерізають. Бо хто ж візьме цілу хлібину черству, якщо поряд лежить ціла хлібина свіжа. А серед половинок і четвертинок уже вибору нема.

Хитрість продавців зрозуміла і доведень не потребує. Але і я до хитроців зійшов. Узяв свіжу цілу хлібину на чотири дні. Та на третій день друга половинка майже усущіль пліснявою укрилася.

І я знову викрутився, схитрував. Беру тепер тільки четвертинку. Їм хліб черствий, але іще не пліснявий. От тільки до магазину за хлібом треба заходити кожного дня.

У СТОЛИЧНОМУ МЕТРО

(підслухане)

У вагоні повно людей. На лавці скраю сидить дебелий молодик. А перед ним, зіпершись на костур, стоїть зігнутий мало не в дугу дідусь.

Молодик зводить очі д'горі і питається дідуся:

– Скільки вам років?

Дідусь кволенько:

– Вісімдесят п'ять...

Молодик:

– Важко вам тепер?

Дідусь:

– А нелегко, синочку...

Молодик:

– А ви, напевне, замолоду усім старшим поступалися місцем?

Дідусь:

– Авжеж, синочку. Крізь ціле своє життя завжди старшим поступався місцем.

Молодик:

– А тому ви такий і зігнутий. Отож, щоб на старості літ і я не був таким зігнутим, то я тепер у транспорті нікому сидячим місцем не поступаюсь.

СОБАЧА ІНСПЕКЦІЯ

Літній ранок. Сонце зійшло, але іще до шостої години час не наблизився. Зараня спрямовуюсь на ринок. Виходжу на вулицю. Вулиця іще порожня. Жодної людини й ані одної машини не завважує позір мій. Тротуаром спрямовуюсь до тролейбусної зупинки. Аж навстріч мені собача ватага рухається. Одразу ж поспішно і вулицю переходжу. Знаю я їх. Ізгадалось. Як минулої осені ці бродячі собаки біля Історичного музею неочікувано мені навстріч із яру вийшли. Да й на всю горлянку одностайно гавкать почали.

Я зупинився, на палицю свою зіп'явся, сперся. Щоправда, одним тільки гавкотом тоді й завершилося. Але розгубленість й перестрашіння зійшли на мене, хоча потому й вивітрились.

Із другого боку вулиці за рухом зорганізованим ватаги собачої спостерігаю. Десятеро їх. Й усі пси височенькі, рослі. Попереду поводитир наймогутніший, дебелий. Один тільки кульгавий, але від гурту не відстає. Справжня собача інспекція. Нюшкують. Чи не позоставили двоногі зверхники ізвечора на тротуарові чогось смачного і пожиточного.

А через думання моє переходить. Як часто у романі «Обломов» Івана Гончарова зустрічається зрівнювання людини із псом. Герой твору іншого класика і схоже ім'я собі прибрав – Собакевич.

Та от із-за повороту вигулькнуло авто. І собача ватага на чолі із поводитирем ушвидчено завертає у найближчу арку між домами.

НА ПЕРЕХРЕСТІ

Як для початку листопада, то іще досить тепло. +10°C – +15°C. Блага для моїх недужих ніг пора. Не ковзко. Устаю раненько. Із торбинкою взірця початку перебудови у путь спішно зараня, у мандри вирушаю – до магазину «Дари моря» на Павлівській. За морською капустою і рибиною «Сайдою». Людей іще не густо – і в тролейбусі, і на улиці. Рідкісні оно поспішальники.

На перехресті у зелене світло тільки я один, шкутильгаючи із кийочком, улицю переходжу. А навстріч мені, шкутильгаючи із кийочком, молода відносно жінка також у супротивнім прямованні улицю переходить. І більш нікого.

Рідкісний випадок.

ЗА́МОК

Давненько уже те було, сталося. Зайшов я якось у Спілку. А там гурток, чоловік, може, п'ять стоїть людей незнайомих. І секретар Спілки М. із ними. Да й каже цей секретар, до мене звертаючись:

– Оце білоруські письменники...

А до них звертаючись, і на мене указує насмішкувато:

– А оце наш невизнаний класик. Він написав роман «Хутір»...

І тут незагадно білоруський поет Ригор Барадулін розважливо білоруською мовою сказав так:

– А чого ж ви його не визнаєте. Новий його роман буде «За́мок»...

Що висновувать, розшифровувать, розуміть отак треба. Якщо класик, то чому ж справді самі не визнаєте, а якщо не класик, то навітьо насміхатись із свого ближнього.

Але то не першина мені зносити мовчки знущальницькі штрики. Бо наш побратим він сьогодні такий, що із мене многогрішного насміялись, поглузувати великий мастак.

Але річ наразі не в тім. Мова про замок. Це зі шкільних літ іще в моїй уяві малювався замок, як велика кам'яна споруда десь у горах чи посеред ліса. І людина перебуває там захищена од стороннього ока і цілого світа. А найперше від нападника. Непроступні замки дивились на мене, поклалися у мій позір із малюнків у книжках. І мріялось, марилося мені тоді спізнати відчуття, переживання у захищеності од білого світа міцними кам'яними мурами.

Аж ось через десятиліття а десятиліття од тих наївних мрій сталося. Після багатолітніх марудних походеньок і грубого тому написаних прохань мене все-таки повернули у благословенний будинок на старокиївських пагорбах. Хоча й конуру виділили найпроблемнішу. Іще ремонтні роботи у домі не завершувалися, а я уже самотужки перевозив у порожне необлаштоване помешкання книги і дрібні речі.

Але якось позустрічний робітник-ремонтник і каже мені:

– А ти чому не перебираєшся. Перебирайся негайно. Бо можуть коло стіни тебе приплюснути, а квартиру заберуть...

Порада видалася, забачилася мені зичливою. І я тієї ночі уже ночував у виділеному мені своєму помешканні. І це було несканзанно дивне відчуття і переживання. Я один у великому домі, у замку кам'яному. Цього не передати. Таке відчуття іще сходило на мене, коли навесні повертався у порожню Батькову хату на Хуторі. Словами цього не передати.

Й таке диво тривало аж цілих два місяці. У помешканні іще не було ні води, ні світла, ні газу, щоб на плиті похлебку ізварити. Але то виявилися, заясніли найщасливіші дні і ночі мого много-трудного життя у місті.

ЧИЯ Ж ЦЕ ЗЕМЛЯ

Прогулююсь тепер на благословенних старокиївських пагорбах, побіля Історичного музею, біля давньої знаменитої липи. Тут уже і фундамент Десятинної церкви обновився, з'явився. Як нагадування, у яких розмірах повстала була ця церква за князя Володимира. Кажуть, місце енергетичне. Початки Київа і українського християнського православ'я. Серце України.

А поряд і маленька продовгувата церковка примостилася. Московського патріархату. Вона з'явилася тут давненько. Спершу ніби дерев'яною була, затим і мурувать, укріплювать, видовжувать стали. Уже за Януковича під охороною міліціантів і вагончики на схилах до яру повстановлювали. Монастирем тепер іменується. А так усі церкви московського патріархату по усіх майже селах да знакових місцях у нас за сприяння влади виростили. Віднедавна уранці і ввечері кожного дня відправа із цієї каплички крізь репродуктори на увесь доокіл транслюється.

Фундамент Десятинної одним боком від монастиря високими зеленими штахетами одгороджений. Під штахетами на спадистому згірку од фундаменту полюбляють возлежати бродячі собаки. Так особин з десять. Усі високо зрослі. Коли розгулюють північно-західні вітри, собаки припадають ік землі у захищеній мрійливості. Краєм од фундаменту доріжкою прогулюються люди. Котрі і голубі коляски везуть. Якось і я вирішив ступити на цю доріжку. Але тільки зрівнявся із собаками, як устав, звівся на лапи їхній поводир. Знака подав, і усі собаки одностайним гавкотом заворушилися. Я і назад повертатись почав. Собаки уляглися. Аж то чоловік один після мене цією доріжкою простує, а собаки й уваги на нього не звертають. Чим же я для них неугодний? Запитальне над головою закружеляло. Одразу й здогад побіг. Ах, це у палиці моїй причина. Собаки подумали, що я палицею іду їх проганяти із місць належаних захищених. І звелися, зіп'ялися на лапи свої в обороні.

Іду якось ізнов проз липу. А чоловіки й жінки ув облаченні церковнім на доріжках поміж фундаментом зі скриньками стоять, походжають. Пожертву просять.

– А від якої ви церкви? – питаюсь в однієї жінки.

– А у нас церковь одна, – відповідає вона. – Русские, белоруссы, украинцы – это единый народ, одна страна. Русский мир.

Та що говорить.

Дивлюсь. Біля входу у капличку зібрався чималий гурт. Прямую туди. Запитую ув одного чоловіка:

– А чому це людей так багато зібралось?

– Митрополит правит...

Ізнов про своє нагадую. Княже місце. Початки Київа і українського православ'я.

Сей чоловік до мене виклично:

– Испокон веков это была, есть и будет земля русская. Почитай, што на камне написано. «Откуда пошла, есть земля русская...». Отсюда. А вашей Украине всего двадцать четыре года. Понял.

Ще й пальцем убик указав.

Дійшло до мого осягання, що чоловік у поняття «русский» укладає розуміння «московський». Я і пояснюю, як відомо мені, що це од нашого «Київська Русь», «руський» Москва далеко пізніше узяла собі назву і «Россия», і «русский».

Поряд жінка стоїть. Слухає і запитує мене своєю уже мовою:

– Скільки вам років?

– Та навіщо вам літа мої... – кажу.

– А тому, що ви людина в літах, а таку чуш мелете. Ось чоловік вам правду говорить, а ви слухать не хочете... – наставничо повчально каже вона до мене.

Я й віддаляюсь. А що говорить.

У ТРОЛЕЙБУСІ

Із Лук'янівського ринку у тролейбусі повертаюсь. Ще й на сидінні зі своєю торбинкою повною примостився. А поряд жінка у моїх, напевне, літах сидить. Да й про ваготу нашого життя річ починає. Про ціни, які що не день, то і вищі, про тарифи. Коротше, про зашморг, який на шию нашому братові, інвалідові й пенсіонерові накинуто. Ще й нападник нас побиває, забиває.

Я ж і своє у таких принагідних випадках ізронюю, додаю. Що гріхи наші тяжкі. У нас єдності нема. Не єдині ми. І ми й самі себе часто не любимо. То як ми ближнього любити можемо. Нам і за нападника молитись треба. Щоби Господь врозумив його. І щоби

меч випав із його руки. Бо він заповідь Господню порушив «Не убий!». І ще написано. Хто меча у руки візьме – од меча загине. Молитися за нападника треба. А як часто ми йому тільки прислуговуємо, і стаємо спільниками його гріховних дій. Десь у бесіді я і промовився, що родом я із Західньої України.

Говоримо ми не голосно, але і не пошепки, не зовсім тихо. У сусідньому ряду сидінь чути. І от у якимсь моменті зривається із сусіднього ряду жінка літ також наших, і на всю витяжку, на тролейбус увесь:

– Да што вы клеветете на великий братский русский народ. Это наши кровные братья. И не они нас убивают. Это американцы нас на востоке убивают. Американцы – убийцы! А западники им способствуют...

Хвилини п'ять, може, жінка на увесь тролейбус уголос повторувала одне й те ж. Люди мовчали. Тільки провідниця зробила їй зауваження, що у тролейбусі так уголос розходитись не можна.

Нарешті невтримна голосниця зрушує, устає з насидженого місця і простує до виходу.

І моє до неї нарешті слово зронюється, вихоплюється:

– Шановна пані, землю, на якій вам судилося замешкати і з якої ви хліб їсте, треба любити, а народ, серед якого ходите, – поважати...

Як не спалахне супроти мене ця жінка:

– А я и люблю эту землю. Это моя земля. И народ уважаю. Но некоторых и ненавижу.

Уже зі східців свого агресивного погляда на мене спрямовує, на мене покладає:

– А западников всех до одного надо расстреливать...

Западники – це уродженці і поселяни Західньої України.

Дверцята тролейбуса зачиняються. І в ущерть переповненому людьми салоні залягає тиша. Тільки чоловік, що напроти, розмахуючи руками, стиха повчає мене:

– А ви не занимайтесь политикой. Скільки на сході тих людей убивають. Одиниці. А грип оньо більше убиває. Не занимайтесь политикой...

Чоловік повторює цю фразу іще кілька разів.

Але я мовчу. А навіщо сколихувати тишу, коли і так усе ясно. Суду все ясно.

РАДІСТЬ І ПОТІХА

Старість – не радість. І око уже не так бачить, і вухо не так чує. І рух уже не той. Як за ступнів, за кроків п'ятдесят на зупинці тролейбус припиняється, то люди молодші біжать. Щоби не прогавити, а увійти, унестися, ускочить, коли як, саме в оцей тролейбус.

Якось за кроків двадцять і я трушки з палицею ушвидчено шкутильгаю, а ніби також біжу. Водій завважив цю картину, і кілька секунд мене дожидався. Зіп'явшись на передні сходинки, я подякував у гречнім старечім поклоні водієві. А лице його заясніло радістю, випростилося од задоволення.

Аж то по часові котромусь у день морозяний картина повторилася. За кроків двадцять од тролейбуса я ізнов ушвидчено шкутильгаю зі своєю палицею. Інший водій завважає картину, і кілька секунд очікує на мене. Але щойно я підняв праву ногу із палицею, щоби стати на сходинку тролейбуса, як дверцята перед моїм носом хвацько зачинилися. Крізь шкло у мій позір поклатося лукаво усміхнене, потішливе од задоволення лице водія.

Наступного тролейбуса я чекав на морозі цілих півгодини. А через думання моє переходило. Які ж різні, не однакі бувають ці стани і поняття – радість і потіха.

СЮЖЕТИ З НАТУРИ

КНИЖКОВА ШАФА

Укупляти і збирати книги я почав зі шкільних важких повоєнних літ. Як понесу щось із городини у село на рундуки да уторгую гріш, то у неділю ноги за плечі да й гайда навпрошки за тринадцять верств до містечка. Книжкова крамниця бачилася мені тоді королівством казковим, а високий грубий продавець, що володів скарбом неосяжним, викликав нез'ясовне зачудування. Йому усі ці скарби досяжні. Я ж вибирав і укупляв собі тільки кілька маленьких науково-популярних книжечок. Про зоряне небо, наприклад. На книги грубші й поважніші мій тонкий гріш не запрягався.

А уже у студентські свої літа за кожної можливості я укупляв книжки грубші, що озивалися тоді на слуху. І навіть у томах. Як оньо Гринченків Словник. І у час канікул в чемойдані привозив їх у Батьківську хату на Хутір. І складав у надійний сховок – у Бабиному Лександри старому кухрі в коморі.

Затим із Бухари уже я котрі важніші книжки, що також під ту пору озивалися на слуху, пересилав у фанерних скриньках на Хутір. Сестра Ганя, не розбиваючи тії скриньки, одразу виставляла їх на горище. Все одно миші фанеру перегризали, і книжки котрі пошкодили на крайцях. Вичитували, де клей зісохлий іще пахощі випромінював.

А що казать. І книги із моєї збірні не зазнавали розкошів, а поділяли мою невдалу, розхристану долю, що переходила у гоніннях да переїздах із одного місця в інше. Не стояли вони одна проз одну на полакованих полицках і корінцями своїми не осявали поважно чисто прибрані світлиці. У всякого своя доля. Скаже потому одна справжня бібліотечарка: «Як дивлюсь я на книги в щільно установлених рядах, то усе здається мені, що це душі людські одна проз одну виставлені стоять. А усі такі різні. Й не ворогують поміж собою». А і отой прострілений поет, оповідають, умираючи, усе ряди книг обіймав да промовляв до них: «Друзі мої...»

У середині шістдесятих років минулого століття чимало добрих книг зібралось у моїй кімнаті зі спільною кухнею на рівненській вулиці імені 17 вересня. Були тут у томах і Ольга Кобилянська, і Степан Васильченко, і Михайло Шолохов. І Борис Пастернак, да й усі гинші досяжні під тую пору були. Отак одна на одній при підлозі книги і полежували собі. А як доля моя на крен у гоніння одне пішла, покотилася, то і книги невідь і куди пощезнули. Може, прихисток де новий собі знайшли, а може, і у макулатуру силоміць спрямували їх. Із тієї книгозбірні, як спогадаю, то он як жаль мені «Маленького принца» й інших творів Антуана де Сент Екзюпері.

Пропадали, відходили, віддалялися від мене добрі книги і в мої безпритульні роки київського періоду. А затим і переїзди з однієї кімнати в іншу слідували. Книги я ув'язував у пакунки, зручні для перенесення. Таких пакунків нав'язалося десятки а десятки. Півкімнати при стіні горою вивищилися мої книги. Для ока людського сховані.

Це є факт і факт неспростовний. Що моя міська кімната не облаштована за вимогами стандарту. Одна сучасна літератка, а також дружина колишнього посланника ніби аж у Німечції, як зайшла була до мене забрати якісь книги, то найперше виключно звернула увагу:

– Скільки років ви у цій кімнаті мешкаєте?

– А так літ вісімнадцять... – кажу.

– А враження таке, ніби ви щойно учора сюди вселились, – вона уже осудливо.

Ізнов. Коли «швидка» до мене приїхала. То лікарка найперше поспиталася:

– Ви що, завтра з'їжджати звідси збираєтесь?!

– Скоріше рятуйте мене... – кажу спроквола. – А нащо вам знать, коли я сюю обитель покину...

Але хто повірить, що протягом останніх десятиліть я не мав а найменшої можливості облаштувати свою міську конуру за вимогами стандарту. Не кажучи вже, щоби спромогтися на такий-сякий теремок для моїх вірних друзів-книг.

А як літа ік низу мене похилили да про дальню путь нагадали («Дальня вгинається путь...»), то і таке на ум зійшло, у голові завертілось. Мене не буде, – нехай би хоч книги із моєї збірні

залишилися. Не те, щоби душу покласти за друзів, готовий я був. А все ж забринів мотив.

І домовився був я у своїм коханім ріднім краї напевне. Що одній бібліотеці я дарую книги із своєї збірні, а бібліотека зобов'язується утримувати їх в окремій колекції доти, допоки й сама вона існуватиме.

Не малих зусиль і труду доклав я, але сотні а сотні книг із власноручною поміткою на кожній були доставлені у названу бібліотеку. І як стало відомо мені внезабарі, усі мої книги попелом осіли. Знищили їх без мого відома, й не попередили мене. Скаже потому хтось уточнююче, що в макулатуру здали. За те тільки, що давно видані, на світ дочасно із'явилися були. Ах, як жалько стало мені їх. А ніби ненароджених дітей моїх знищили. Червоних тридцять томів Олександра Герцена, виданих у п'ятдесятих роках минулого століття, я за безцінь укупив у туркменському місті Ташаузі, і з великими зусиллями провадив їх через Москву до себе. І виданий у 60-х роках після тривалого забуття мій улюблений поет Євген Плужник. Усе попелом осіло. «О, досвіде, розраднику немилий...».

Горіли, палали книги і на глиняній долівці посеред Батьківської хати на Хуторі. Синім димком струменіли і Павло Тичина («Десь на дні мого серця...»), й Іван Бунін («У птицы есть гнездо...»), і Федір Шаляпін, і «Спогади про Сергія Єсеніна» (там було так багато світлин, на яких хизувалися юний Сергій і літня красуня Айседора Дункан), і брати Тютюнники... Тільки маленьку купку сивого попелу од них застав, як навесні на хутір повернувся.

Але і ця брудна okazія із мого ума ідеї не витравила. У скорому часі я уклав письмову угоду із поважнішою бібліотекою. Що дарую їй свою книгозбірню, і вона зберігатиметься у фондах в окремій колекції. А сестрин онук, дяка йому, час від часу, як тільки спрямовував своє авто у теє місто, то і великі картонні коробки із книжками із моєї міської конури забирав. Перед тим я кожну книжку розгортав і прощався із нею. Повірте мені, це було неймовірно болісне прощання. А опісля в кімнаті запановувала густа тиха порожнеча. Якби мрець у хаті. Це колись так сказала покійна Ригуниха, коли Валік од неї у прийма до іншої пішов.

Не зогледівся, як од високої гірки книжкових пакунків денце тільки й залишилось. Тут зосталося найважливіше і найулюбленіше,

що із ним розлучитись я просто не в силі. Й тоді нова мрія сяйнула у моїй старечій куцїй голові, і ціль нову покликавши. Ціль ця да яр ця. Я почав щомісячно грїш відкладати. І вже бачився у моїй уяві сякий-такий теремок для моїх дорогих друзів. Шафа книжкова. Перша у моєму многотрудному житті. Невеличка. Усього метр завширшки. Уже й місце для неї вивільнилось. І картинка із днів неперейдених заясніла. Ось дверцята прочинив. І дивляться на мене зі свого теремка і Тарас Шевченко, й Іван Франко, і Михайло Коцюбинський, і Дон Кіхот зі списом праведності своїм...

Як убогий відкладуваний грїш мій грубшав, тішачи потаємно старече серце моє, то і звернувся я до онука сестриноного й іще до чотирьох своїх знакомців. Усі ви маєте Інтернет, то пошукайте, то допоможіть мені укупить дешевеньку шафу книжкову. Немічний бо я уже із цією затією самотужки впоратись. Десятки а десятки разів упродовж півроку з таким проханням телефонічно звертався. Усі обіцяли тільки. Та обіцяного сім год ждуть. Але то уже, напевне, не мій життєвий простір. Отож, спонукуваний я був свою затію і самотужки заспокоїти, до ладу довести. Заникнув у кілька магазинів, але щось подібне і не позирнуло на мене.

Ні з чим обнадійливим і в свою конуру повертаюсь, теліпаюсь похнюплений. Пригадуючи давніші часи, коли у комісійних магазинах задешево іще добротну річ можна було укупить. Як укупив я був за сім карбованців письмового стола, та й дотепер усі мої писання на ньому звершуються. Хитається, хитається, але не падає.

Аж то зирк на дошку оголошень при вході до будинку (такі дошки узаконено встановили на усіх домах десь з півроку тому). А там і вчитую: «Изготовление кухонь, шкафов, столов...». І аж два телефони для відгуку видрукувано. Перший не дає зв'язку – відгукується другий. Книжкова шафа. А будь ласка. Ціна помірна. Термін виготовлення – два тижні. А де ви є, коли до вас під'їхати домовитися. А навіщо, наш майстер до вас підійде, зайде, приміряє. Я так утішився словами заспокоюючими, що книжкова шафа усміхається мені, що про все забуваю і даю згоду про стрічу коло нашого будинку. А хочай і в наступну неділю.

Зустрічаємося уранці. Кінець березня. Годинник на літній час уже переведений. Майстер з'явився вчасно. Од його лиця, постави і метушливих скрадливих рухів у мій позір віддалено покладається

засторога непевності. Але майже реальна обіцяна можливість тішитись новою шафою книжковою відсторонює це вражіння углиб. Може, це ніякий не аферист, не злодій, не вбивця, а просто робоча людина з перепою учорашнього і ще твердо сьогодні на ноги не стала. Заспокоюю себе і запрошую майстра до кімнати. Він вислуховує мене, придивляється до означеного для шафи місця, малює і записує розміри шафи, обіцяє твердо уможовити у місці окресленім, ще й ік стіні прикріпити, щоб не упала.

А затим подає на стіл мені свого пашпорта з відміткою про реєстрацію у місті Вінниці, ізвідки майстер і сам родом, і двоє діток там його виховуються. А у столиці він уже роки а роки якби просто заробітчанин. Ще й розхвалює свій благодатний край. Краса України – Поділля. Відтак і каже, що цю шафу виготовлятиме завод, а їхня фірма тільки складатиме її потому. Але заводові треба наперед майже повну вартість внести.

– Отож, – висновує майстер, – я пишу розписочку, що беру від вас цю передоплату. А ви не бійтеся, я дітками своїми обома запрягаюся за чесність. Я не такий, як оньо один обіцяв вісімдесятилітній самотній бабусі перетяжку старих меблів зробити. Гроші, дві тисячі гривень узяв і щез. Бідна бабуся од пенсії по сотні щомісяця два роки відкладала. Я не такий. Я не один рік у столиці труджусь...

Для мого певнішого заспокоєння ще й адресу і телефони їхньої фірми подає, уписує у розписочку. Це недалечко. На сусідній вулиці. У будинку 28-му.

Думка про небезпеку і самозахист іще снується у моїй куцїй голові. Але обриси вимріяної і майже досяжної книжкової шафи розсіюють її. І я перелічую одкладувані од пенсії упродовж двох років сотенні. Да й подаю їх майстрові. Він задоволено віддаляється:

– Тримаймо зв'язок. За десять днів привеземо й устанavimo шафу...

Щойно віддаленіли за дверима кроки «майстра», як знайоме відчуття, що тебе підступом ошукано, опережено знесило мене. Але сяння вимріяної книжкової шафи іще не розсілось. Я з тривожним нетерпінням вичікував цілих два тижні. Нарешті одного погожого весняного ранку зателефонував «майстрові». І що я чую. Завод став на ремонт. Доведеться іще тижнів зо два зачекати.

Миттєво дійшло до мене доконане. Ураз протверезіла свідомість моя. І я сказав:

– Віддайте мені мої гроші!

– А ваші гроші уже передані на завод... – почув тверде у відповідь.

Телефоную ізнов через два тижні. Чую ніби удавано стривожене:

– Не телефонна розмова. Я зараз буду у вас...

Чекаю біля входу у наш будинок. Біжить, наче із петлі зірвався, мій «майстер». З нальоту:

– Міня обворовалі. Укралі паспорт...

Я відвертаюся від нього. А він:

– Пасмотрі мне в глаза! Пасмарі!

Я:

– Я не можу з тобою говорити. З тобою буде говорити мій онук...

«Майстер» підтюпцем щезає у натовпі за поворотом вулиці. Допоки по сей день. Лови вітра в полі. Зазначені в оголошенні телефони відімкнуті. Я ще згадую, стануло над очі. Що такі ж номери телефонів були зазначені і в оголошеннях про ремонт і перетяжку меблів, про ремонт комодів і т. ін.

Я ще потому був спрямувався до будинку 28 на сусідній вулиці, що його назвав, уписав мені «майстер», і де ніби містився офіс виконавця. Але такого будинку в натурі не виявилось. Будинки 28 «А» і 28 «Б» то засвітилися. І хто із них виходив, то кожного запитував про дім 28. Усі тільки неозначено похитували головою чи знизували плечима. Я тоді зайшов у найближче поштове відділення.

– А такого будинку нема... – загадково посміхнулася поштарка.

І дійшло до мене, поклатося в моє усвідомлення, що з таким запитанням я не перший до неї звертаюся.

Але усамперед в отямлюванні мені стало невимовно жаль отієї самотньої вісімдесятилітньої бабусі, що два роки відкладала свій гіркий гріш. Схоже, що це саме він і поцупив бабусин скарб. І своїх грошей жалько стало. А що не кажи. Я ж економлю на кожній дрібниці. Але на серце поклатося щось осяжніше. Що річ не тільки в грошах, можливо ведеться полювання на мою конуру і на мою

душу. З'явилося, запульсувало нерозрадне відчуття безпомічності, приреченості у цьому шаленому, жорстокому світі. Пожалій вітця свогого, коли оскудіє силою і розумом. А хто пожаліє.

Про книжкову шафу уже не ішлося. Десь із тижднів я не міг дивитися на людей. У таким глибокім знесиленні перебував мій дух. Телефонічно я іще звертався до своїх рідких знайомиців. Але майже від усіх їх замісто розради чув тільки одне, який я несусвітній телепень. Що виявив довіру. Навіть і побратим отой, що настійно мене переконаував, ніби у Вінниці і на теренах усього подільського краю засіли одні стопроцентові українські патріоти, і сей дорікнув мені за головоотяпство. Й оті просвітяни, що на одне націлювали мене: у нас усі люде дуже і дуже хороші. Й ті сказали:

– Ви ж ніби розумна людина, а такого допустились...

Їм я відповів незагайно:

– Я послідній дурень...

А й справді. Що і кому я можу сказати в своє оправдання. У таким окруженні в самотині на схилі віку свогого перебуваючи.

Травень 2016 року

МАЛА ПОМІЧ

Се таке колись зручне верхне одіння було. Як пам'ятаю, пригадую. Усе на гудзиках да на гудзиках. Чи то піджаки. А чи й пальта потому пішли, станули, припасувалися ік плечам моїм.

А тепера усе на «змійках» да на «змійках» із замочками. І це такий непередбачуваний клопіт із тими «змійками». Ці «змійки» примандрували до нас давненько. І, напевне, із Заходу. У 1957 році я укупив чорну сорочку-бобочку зі «змійкою». У ній я ходив на університетські лекції. А як недавно дивився у кінотеатрі «Ліра» давній італійський фільм, де події розгортаються у час другої світової війни, то там один герой, лицедій уже шпацирував у такій бобочці зі «змійкою». Але то іще були інші «змійки» за якістю. Добротніші, сказати б.

Років кілька тому укупив я задешево курточку довгу теплувату зі «змійкою», що – і при п'ятиградуснім морозі у ній добре

почувався. Не мерз. Аж то якось настигнув у дорозі мене дев'ятиградусний мороз. Став я мерзнути. А тут іще «змійка» непередбачувано розійшлася. Поли одяганки у руках здержую, а ще й торбинка при одній руці. Брало на дрижаки. Заледве додому допхався на холоді, ще й вітром обвіяний.

Затим іще раз таку халепу у час холоду мав. Тримаючи поли одяганки, на ніч гляючи, таки з трудами допхався додому, щоб перевдягнутись. А думка незіпхнута засіла. Як далеко доведеться мені теліпатся до майстерні, щоби замка полагодить. До слова, ремонт «змійки» уже вивудив із мене утричі більше грошей, аніж коштувала сама курточка. Але її тримаюсь, бо в акурат домірна на мої плечі.

Аж то якось зайшов, навідався до мене молодий побратим. Це така рідкісна подія, коли до мене хтось заходить. Зрадів я невимовно. Да й із проханням до нього спрямувався. Чи не змогли б ви, ласкавий пане, мою курточку до майстра віднести. Ваші ноги іще справніші, ніж мої. Побратим погодився. А через годину повернувся зі справною «змійкою». Одразу посвітлішало у моїй голові. Одна незіпхнута проблема із неї спала. Не надякуюсь за поміч. А побратим і каже: «Мала це поміч». Я ж йому відповідаю: «Нехай і мала поміч, але яке тверде опертя зроджує у старіючім прямостоянні».

ЗДИРНИКИ

Із дитинства свого, із років сорокових-початку п'ятдесятих минулого століття пам'ятаю епоху великого здирства. Сталінська епоха. Чого і скільки не здирали тоді із нас, убогих гречкосіїв.

Це найперше поставки на зерно. Іще жнива не завершилися, а дорогою до містечка на світанні уже вози клекотіли. Селяни збіжжя здавати везли, сповняючи гасло «Перший намолочений хліб – державі!». Коли план було виконано, то наші Батько зрадніло у неділю переглядали квитанції. Аж тут невідь ізвідки акція у дворі станула. Губанов у хату увійшов. Батько йому квитанції показують, що план виконано, а він грізно: «Кому сказав: налаживай два метра (два центнери. – А. К.) и вези дополнительно!». Батько огинаються,

а Губанов запотиличника Батькові відважив. Ще й на кріса указав. І від спонуки везуть наші Батько мало не останне. Що й посіяти чи й буде чим.

Ще треба було здавати молоко у молочарню, доїться корова чи ялівка. Здавати м'ясо, різні грошові податки. Податок холостяцький (якщо дівчину до вісімнадцяти літ ніхто заміж не узяв – плати!). Податок на садовину, на кожен яблуню і грушу осібно. Якщо кабанчика вигодував і заколов, то треба було шкуру здирати (а це також морока он яка!) і нести на здачу. А як тільки першотравень мине і дерева ніжно зеленими листочками укриваються, уже ходять активісти по хуторах і селах ватагами, підписа вичавлюють на грошову позику. А що перелічують, а що говорять. Суцільне здирство процвітало тоді.

Схоже, що і тепер, після Революції Гідності, у час розпинання найменших решток людської гідності, епоха здирництва відновила, посилила, заструменіла на кожному кроці широкомасштабно. Колись процвітало здирство з нальоту, прямолінійно, як одвертий грабунок. Сі новітні здирники опанували вишукані форми здирства. Мало того, що кожне живе дихання узято під контроль удосконаленої машинерії, яка кожен ваш ковток до горла висліджує справно. То іще й папірцями щільно облутано нас. Усе папірці да папірці. Куди не поткнись, ксерокопії да ксерокопії. Підписи да підписи. Холодна вода осібно, осібно вода тепла, осібно відведення води. Щоби заповнити усі графи да рахунок в одне звести, німечині інвалідові треба бухгалтера наймати. Не кажемо уже про те, що там уписано. Схоже, кожний уписує те, що і скільки йому заманеться. А от за воду теплу подвійна плата струменить. Я уже сплатив за неї, щойно вона у будинок увійшла, поріг будинку перетнула. А тут іще за «рушникосушарку» плати. Хтось назвав цю подвійну плату «на рушники олігархові». Бо ніби збіднів він на мільярд доларів. То німечинний інвалід зобов'язаний його підтримувати у біді і зубожінні.

Що не день, засвічуються, спалахують нові види здирства. Узяти «Телеком». Уже за довідку платити треба. В установах телефони змінюються. Звертаєшся за довідкою. Хвилини а хвилини тобі лекцію, нотацію читають, а плата іде. Дочекався. Довідки не подали, а плату ізнов узяли. Хитра штука – телефон.

Шкарпетки я укупляю на кілька розмірів більші, але все одно вони ніби на котячу ногу виготовлені. Вузькі. Економія матеріалу. А кравецький метр на два сантиметри укорочений. Також економія.

А що вже говорить про ринки. Там здирство на кожному кроці. Якось я переважував на контрольних вагах куплений сир. А поряд жінка стояла. Також щось собі укуплене переважувала. Я і кажу:

– Одного разу мені не дозволили продукту аж на десять гривень. Я повернувся тоді справуватися.

А жінка:

– За десять гривень я ніколи не справуюсь. Мене інколи обдурюють на шістдесят гривень. Тоді іду справуватися.

Це ще добре, коли тільки у грошах вас обдурять, грошима коли відкупитесь. Гірше коли продукт гнилий чи зіпсутий вдало замаскований, про що ваш кендюх у свідчення стане.

За моїми спостереженнями, здирництво започаткували нагорі наші зверхники. Ми дозволили їм. Уявіть собі. Ось у газеті вчитав: «За 10 років з України вивели 116 мільярдів (!) доларів. І цей грабунок держави триває...». А уже потому воно ік низу коріння розпустило. Один одного, як кажуть, об'єгорити норовить. Немічна, безпомічна душа боляче переживає епоху великого здирництва.

НА СІЛЬСЬКІЙ ВУЛИЦІ

Ця молода родина із приходьків у село. Вони ніби із віддаленого глухого лісового хутора. І хату на новій улиці вибудували простору, але дерев'яну. Що серед усіх інших сучасних кам'яниць здогад у позір поклало про їхню булу наближеність до лісу.

Хазяїн відносно ще молодий да справний то усе до Москви та Санкт-Петербурга на заробітки подавався. Мало його у селі хто і бачив. От тільки сього літа хазяїн удома осів. При родині ще донька зростала. А воно з предкавіка, як звичне, ведеться. Батьки старіються, підстаркуватими, старими стають, а діти зростають, виростають. А й садок біля хати густий заріс, дерева вище хати повиганялися.

Їй родина ся на вулиці новій і у селі старому чомусь вважалася дуже тихою, малопомітною. Аж то цієї весни сусіди їй перехожі на новій вулиці крізь густе сплетіння дерев помітили, завважили, як ув окресленім дворі походжає згорблена із кийочком у сиво вицвілих простих обладунках взірця другої половини минулого століття бабуса. «Хазяїнова мати, – сказав хтось. – Їй уже під дев'яносто. На самотнім лісовім хуторі сама в хаті мешкала. А тепер уже сама собі ради не дає...».

Кожного дня бабусю можна було бачити у дворі. Вона ніби заклопотано сюди-туди походжала. І в спеку, і в прохолодь в одних і тих же сиво вицвілих обладунках. Ніби що робить, ніби за чимось, за живністю мо'ї доглядає у дворі. Ніби їй вона іще господиня.

А котрогось дня на улицю і увесь дооколишній простір із тихого завжди двору випурхнули задьористі жіночі сварливі голоси. Їй аж у піднебесся спрямувались, врізались. Хто з ким свариться – розібрати було неможливо. Одне ясно. Що конфлікт заснувався гострий і на всю витяжку.

Уже якось суботнього дня і прояснилося. Погрозливий голос внучки усе агресією палахкотів. Я тобі, бабо, се, да я тобі, бабо, се ізроблю. «Я обверчу...» – кволенький голос бабусі на улицю проник, крізь дерева донісся. «Я тебе, бабо, як обверчу, то тобі їй послідній день буде!!!». Це агресивний голос внучки.

А наступного недільного сонячного, тихо умиротвореного ранку сплески агресивних вигуків подужчали. У три голоси. Їй дисгармонійно шматували благісно прозору святкову намітку зацвітаючого дооколу. «Ах, яке мені горе...» – тремтів прохальний кволенький голос бабусі. «А нам з вами то добро!?!». Це агресивно спопеляючий матір сина голос.

Ці агресивні вигуки тривали протягом усього недільного дня, аж до загусаючого темінню вечоріння. У павзах заспокоювалися, улягалися, а відтак спалахували ізнов. У три голоси. Сина, невістки і внучки. З-поміж них тремтіло кволеньке бабусине: «То одвезіть мене на хутір...».

А що сказати, і чим зародити. Отака висока плата за розкішне хутірське життя. За все на цьому світі треба платити.

ВІРНИЙ ПЕС

Третій тиждень я у селі. Стоїть висока спека. +35°C. І ні краплини дощу не зронять небеса ось уже протягом двох тижнів. А й раніше його у нашій краї, кажуть, не було. Якщо й упаде, то тільки краплинка. Оно земля легенько зароситься. Стороною то дощі переходили. До нас тільки вільгісне дихання од них вітер доносив. Мабуть, таки насправду ми найгіршіші. Скаже, промовить хтось.

Я багато труда доклав до свого городу. І що з того. Одне насіння зовсім не зійшло, у приску струхлявіло. Тільки горобці у цім приску купаються, гребуться. Інше, зійшовши, зраділо на світ Божий своїми блідо зеленими очищами поглянувши, до вечора уже й засихає. Дещо і поливаю, за двісті метрів по піввідра воду ношу. Аж ногу недужу натрудив. Але кволі мої уже сили.

Був у дорогу до міста зібрався. І торбу уже спакував. Аж тут новину почув. Під столицю ізнов велика техногенна катастрофа. Горить нафтобаза. То й відклав, переніс у будучі дні своє повернення. А із думки й провинно не сходить. Чи й витримає там троянда моя без води довший час. Й чи прив'ялі її листочки сухістю не займуться. Як уже раз бувало.

Слухаю. Чую. Говорять сільські і радійні язики різне. Причина катастрофи ся, причина та. Хто ж у димове полум'я загляне, щоби причину тую забачить. Але, може, усе відбувається, переходить, як і сплановано. Перетворити наш чудовий цвітучий край у пустелю. Про що спостережливі уми передбачили ще у початку минулого століття.

Учора ходив до сусідів на телевізію дивитись сюжети про подію. В'юнистий клубок чорного-пречорного диму. Картина випромінює, покладає у свідомість аж надто гнітюче враження.

Але подивувала мене й отака картинка. Чорний пес, який сторожував на воротах нафтобази, продовжує вірно нести свою службу. Його й відкликали, і він навіть відгукувався на поклик. Ідея рятуватись, очевидно, спалахувала у його естві. Але відчуття обов'язку ізнову завертало його до колишніх воріт. Може, той пес і не був суцільно чорної масті, а од ядучого чорного диму потемнів. Але яка справді вражаюча собача вірність. Стояти на варті, на посту до кінця, жертвуючи здоров'ям і навіть життям.

Літо 2015 року

ЗІ ШПИТАЛЬНИХ НАСТРОІВ

ТАКІ НЕЗІСТАВНІ НАЙМЕНУВАННЯ

Щораз не оно домовитись про лікування, а й зібратися до шпиталю стає для мене не просто. Старість – не радість. Да ще й старість у самотині.

Але ось торбинку зрихтовано, складено. Усе упаковано. Мисочка, ложка, кварта, рушничок. Завжди щось забуваєш. Зрух із насидженого місця навіть на тимчасове переміщення завжди у людини тривогу і неспокій будить. Уявляю стан бранця лихої долі, коли наказове конвоїрове пролунає: «На виход с вещами!». Табірну валізу недужому у похилому віці Кардиналові Йосипу Сліпому брати-союзники нести помагали.

І я уже ось восідаю зі своєю торбинкою на кутовому, не спареному сидінні у тролейбусі. Немає вищої певності у старечій безпомічності, як у вщерть переповненім тролейбусі на місці отакому випадком опинитись, восідають. Розкіш одна. Крізь вікно і крізь співчуття до тих, що у стоячій штовханині опинилися, позустрічні рухові доми розглядаю.

Через годину я уже і на околиці. Моє передчуття, що тут дихання лекше, розбивається об щільний ряд автівок уздовж вулиці Кобзарської. Такі знакові тут назви. Інша вулиця – Моринецька. І площа Тараса Шевченка. У цьому трикутнику на згірок парк зіп'явся. Й офіційно іменують його «Кинь грусть».

Мені один тутешній старожил із уже ветхого дому зі старим садком оповідав. Що коли цариця, «імператниця» он тією дорогою поза ставками колись їхала, мандрувала, то поряд неї і полюбовник її у колясці сидів. Да й задрімав собі у похитуванні. А цариця штурх його під бік: «Да што ты, Гриша! Кинь грусть! Пасматри, красотища какая...». Полюбовникову і свою увагу до парку завертаючи, що на пагорб зіп'явся. Отак до парку сього і прилипла назва «Кинь грусть». Старожил ще й імітував, унаочнював мені, як дрімав полюбовник і як цариця його у бік штурхала.

Схоже, що назва ця прилипла до місця невитравно. Бо унизу за пагорбом ще й ресторан заяснів червоною металочерепицею «Кинь грусть». Яюсь я завітав до нього, двері прочинив:

– А суп гороховий у вас є?

– Є. Двадцять п'ять гривень... – відповідь станула.

Я тут же і віддалився.

Неподалік із другого боку і готель запрошувально ясніє: «Скатеріна Великая». І жовто-блакитне знамено вітер розмаює.

Але ніхто не оповідав мені. Коли і з якої нагоди зійшло на цю місцину і Кобзареве найменування. Ну, а те, що ці несполучні за змістом назви тут сполучилися, сусідують і по сей день, то кожному зрозуміло. Од гіркого свого минулого наразі ми, виходить, ні на крок не одійшли.

ОЗНАКИ РУЇНИ

– Ось погляньте на оті пагорби за ставками, – продовжував свою мову мій новий знакомець-старожил. – Колись вони були зелені, а тепер кам'яними стали. Бачиш, які хороми повибудували новітні хазяї. А й парку оньо який шмат урізали. Тут дуби, може, п'ятисотлітні стояли, їх іще цариця Катерина бачила, а тепера там кам'яниці вимурували.

Я і сам раніше видивлявся ці хороми на паркових схилах.

– А чиї ото два крайні палаци, що од інших улицею одгороджені? – запитую співрозмовця. – Що ніби один палац для себе, а другий для сина.

– Кажуть, що прокуратор, наче самий колишній генеральний там засів, а чи й зараз сидить, хто зна, – була відповідь.

А уява моя уже й картинки вимальовувала. Яким коштом ці палаци власнику дісталися.

Зайшов прокуратор до управника, чи й викликав його до себе да й каже:

– Одбий мені частину парку!..

– Та ж парк, природа... – знічено управник.

– Шо! – гнівно прокуратор. – А ні, то посажду...

І паркова ділянка одміряна.

Викликає затим прокуратор проектувальника:

– Спроектуй мені хатинку!..

– Та ж у парку якось не з руки, – віднікується проектувальник.

Ізнов грізне ізродилося, вихопилося:

– Шо! А ні, то посаджу!..

Затим станув перед прокураторове лице начальник будівельників.

– Ізбудуй-но мені дві халупки!.. – традиційне наказове прохання.

– Та же кошту нема. Ми і так бідні... – усе те ж віднікування.

Іще грізніше, вихлюпнулося із патьоками слини:

– Шо! А ні – то посаджу!...

У такій чи інакшій формі та послідовності перебігав той процес, але хіба суть не та ж сама у висліді. Тобто що навіть за прокураторські чесні труди такі хороми не вибудуєш.

Хоч слово мовлене інакше, а суть та сама зостається. Поетове чомусь через думання перейшло.

Да й став я розглядувать доокола, як позір мій сягав, усі палаци нові. А їх же тут уже не десятки, а сотні. Де упритул одне до одного притулилися. Оньо за першим ставком на згірку один терасово д'горі аж у сім поверхів зіп'явся. Сирітливо поміж ними старі будинки перед могутнім наступом причаїлися. Ах, не втримають вони цього наступу могутнього. Колишні будинки занехаяні чи й позоставлені завжди милі мені і співчуття будять.

Вичитав був якось я, написав хтось, що його радують численні котеджні новобудови європейського типу, як ознака нового часу, ознака нашого національного відрядження.

Я ж спостерігаю, чуттям своїм завважую, як новобудови отакі одну агресію в доокіл випромінюють, світову гармонію розхитуючи. Бо за крадене, за нагробоване повстало воно. А й без відчуття міри і домірності. Не кажучи вже про краси відчуття.

Оньо якийсь запосягливець добрячий шмат парку із деревами давніми був собі прихопив і цументованими плитами обгородився був. Дак громадськості терпець лопнув, урвався. Плити тії поваялялі. Але так і лежать вони. Ніхто не прибирає. А запосягальника, сказав хтось із перехожих, уже і в живих ніби нема. Бо хіба хоч оден збирач скарбів земних думку до себе підпускає, що може статися з ним узавтра.

А вулиця Кобзарська геть вибоїста. Ні проїхати, ні пройти. Хоча авта по ній і рухаються безперестанку, убік викрутаси вирулюють, глибші вибоїни обминаючи.

Якось сказав я був одному позустрічному:

– Хороми он які позводили, а дороги відремонтувать не можуть. Вони ж у час забудови ці вибоїни і повитворювали...

Випадковий позустрічний накинувся на мене уголос мало не з кулаками:

– Як ви посміли таке сказать. Будинки – це їхня приватна власність, а дорога державна, то нехай держава і ремонтує свою дорогу...

А що тут скажеш навстріч. Озирнувся тільки я доокруги. І колись ошатний тихий зелений закуток забачився мені суцільною руїною.

ЛЬОДОВИЙ ДЗВІН

У парку й доокола, як звичне, я прогулююсь уранці, увечері, інколи і вдень. Як вийде. Поміж обідом і процедурами. Все одно, дихання тут лекше, аніж у центрі міста, де машина на машині упродовж доби стоїть.

Понад ставками, од ставка першого до ставка третього, спершу простую, затим д'горі парковими доріжками підіймаюсь. Увечері, коли стемніє, коротший мій путь. Понад першим тільки ставком вештаюсь. Люди то і в паркову темінь заглиблюються сягністо сміливо. Котрі і воду від джерела несуть. А мене темінь удаліні зупиняє. Мало хто там вештатись може.

Після відлиги сьогодні ізнов зійшов на землю морозець. І ставок укрився молодим льодком усущіль. А така робота кожного морозу – у льодову твердь обертати водну гладінь. Що і річкова стрімкість тій дії упокорюється. За одвічним законом перетворення матерії.

Хтось на тому боці ставка скляну пляшку кинув на молодий лід. Пляшка покотилася. І ніжний льодовий дзвін витворився. Як дивна, досі нечувана музика. Шкло і лід. Обоє прозорі.

За першою полетіла друга пляшка, третя... Мабуть, хтось там також чудується цією ніжною музикою. Але яка дорога ціна отакій музиці. Як лід розстане, то занечищений усіляковим сміттям ставок іще густіше занечисться. Подумав я. Бо ж у нас усе занечищується, засмічується. І придорожні смуги, і гаї, і діброви, і уцілілі іще де-де ліси.

ДИКІ КАЧКИ

На другому ставку, біля якого я любив видивлятися гладінь водного плеса, як дрібні і більші рибини сплесками зрушують його спокій, одного дня раптом з'явилися дикі качки. Спершу їх було тільки двійко, наступного дня уже четверо, а відтак прибула, набралася ціла флотилія. Вони у визначенім порядку, найчастіше конусо-подібно долали уздовж і по діагоналі ставка розміреним плавом, залишаючи позаду хвилясте водне віяло. Схоже, якусь свою ритуальну гру звершували.

– А чи ці качки тут і зимують? – запитав, поспитався я у людей.

Але однозначної відповіді не сходило мені навстріч. Інші навпаки твердили: «А де це видано, щоби дикі качки взимку по льоду походжали. Звісно, відлітають у місця тепліші, а як завесніє, то і прилітають»

Ще одна жінка й отаке розказувала. Що минулого молодого літа вона на власні очі бачила, як одна качка із качуром ізвідкісь провадили он до того берега цілий виводок малих каченят. А потому легенько по одному зіштовхували їх з плаского цументованого берега у воду. І пильно стежили, як малі самі на воді тримаються.

Ці дикі качки на ставку випромінювали торжество розвесніння. А іще я любив спостерігати, як ці птахи із піднебесся наближалися над ставок. І як уповільнено, розпросторюючи крильця і випростуючи лапки, сідали на водне плесо. Приводнювалися. А гейби літак приземлювався. Справді, чи птаха наслідую літака, а чи літак свій лет і приземлення у птаха запозичив.

У ВИСОКІЙ ТУЗІ...

Від юних літ немає для мене нічого милішого, як у раннім розвеснінні почути юний спів пташок. Ніби із тим молодим тихо несмілим іще пташиним співом ісходить із піднебесся на землю ідея оновлення і проростання.

От і сьогодні уранці зійшов, зіп'явся на пагорб у парку. Аж то тихе мелодійне пташине із гіллясто темних іще дубів до слуху могого діткнулося, прилинуло. Одразу і хутірське розвесніння зі споминів наблизилось.

Жінка у червоній з чорними окрайцями комізельці сміття на доріжці визбирує.

– Оньо уже і пташечки співають... – кажу.

– Ах, вам пташечки співають, а з мого серця туга не сходить... – осудливо спрямовує свій гнівно розпачливий погляд на мене жінка. – Мій син на війні, на передовій. І з мого серця день і ніч туга не сходить. Я крізь цілі ночі заснуть не можу. І все корвалол ковтаю... А для вас пташечки співають...

Провина безневинна ураз ізродилася, спалахнула у серці у моїм да й спрямувалась до жінки нерозрадним співчуттям. Але що я можу вдіяти. І чи ж винна природа, що і в час високої туги, зродженої справунками поміж людьми і народами, продовжує свій дарований Богом життетворчий рух.

Потому під час вранішніх своїх прогулянок я іще кілька разів зустрічав тую жінку. І пробував з нею вітатися, заспокоїти її. Але вона тільки спрямувала осудливо на мене свій гнівно розпачливий погляд.

СИРОТА

Цілий тиждень я перебував у палаті один тільки. Самий. Коханота. Сам стелюся, сам лягаю.

Своє омріяно ідеальне патранатське доживання у притулку я собі так і уявляю у тривожні хвилини розмислів. Маленька, манюсінька кімнатка. І я у ній самий. За дверима в коридорі довгім чи й продовгуватім тільки а хоч який гармидер учиняється – це

мене не обходитиме, не зачіпатиме. Мрії, мрії, де солодощі ваші... Бо, напевне ж, закинуть мене у конуру з кількома курцями. І це для мене завжди найтяжча катьорга – поряд з курцями перебувати.

Аж то у початку другого тижня в супроводі медсестри зайшов стрункий невизначеного віку чоловік і сміливо з нальоту подав мені руку:

– Михаїл...

– А ви, бува, не курець? – мимовільно моє насторожене запитальне ізронилося.

– Господь милував. Із дитинства оминаю це давуче зілля... – незагаймо навстріч відповідь спрямувалась.

А от бордово червонясте лице чоловіка зродило мій здогад, що алькоголю то він при нагоді не оминав. Мій здогад потому підтвердився.

Новий сусід був моїм майже ровесником, хоч вигляд мов стрункіший, бадьоріший і на свої літа молодецький.

Слово за словом да й річ зав'язалася, потекла. Михаїл про своє став переповідати. Хто він такий. Шо за птиця і з яких країв. Народився біля моря Білого, у Помор'ї. Так тая сторона віддавна називається, іменується. Ізвідки також Михаїл Ломоносов пішки за наукою аж у Москву помандрував був.

Батька Михаїл не пам'ятає. Його забрала війна да й не відпустила зі своїх цупких обіймів. Скоро і мати затим померла. Трійко їх – два братики і одну сестричку – по різних дитбудинках у тій же Архангельській області порозкидали. Шо й казати. З малолітства круглий сирота.

– А які спомини про патронатське життя у вас і дотепер zostалися? – запитую.

– Да які там спомини, – каже Михаїл. – Голодували ми тоді по війні. Ото як улітку у лісовий табір нас випроводять, то там хоч чорниць назбираємо да досхочу поїмо...

По павзі:

– Ще у лісі ми із дрючками зі зміями дражнилися. Одного хлопчика як змія укусила, то мало не умер бідолаха. Кілька місяців у лікарні його рятували. І у мій палець одна змія жало упустила. Але яд по нігтьові пішов. Дак на все життя на нігтьові тому знак зостався. Більше я зі зміями уже не дражнився...

Від будинку дитячого у час доросління відправили Михаїла в ремісниче училище, після якого він іще кілька місяців трудився в одному архангельському лісництві. І тут сталася знакова подія для мужніючого уже молодика. У теє лісництво після закінчення Київського технікуму прибула струнка вродливиця. Уперше забачив Михаїл Ольгу, так звали юну вродливицю, у лісі серед струнких сосон ув елегійних зблисках призахідного сонця. Їхні погляди притягувально перетнулися, схрестилися.

Тільки два рази вони і зустрілися, як Михаїла покликали на армійську службу сповняти військову повинність. Цілих довгих три роки тривало їхнє вичікувальне листування. Службу Михаїл проходив поблизу того села, біля якого у війну ніби загинув батько президента Кучми.

А як термін військової служби скінчився, то молодий дембель не поїхав у свою родиму сторону на Архангельщину, а чимдужч помчався у приміське село під Києвом, де на той час уже перебувала Ольга. Одразу і весілля справили. Отак і прижився у пристоличнім середовищі, коріння тривке тут попустив. Аж п'ятеро синів у них народилося.

І де тільки не доводилось трудитись Михаїлові за п'ятдесят літ. І у місті, і в дооколишніх селах. Усе водієм. Міністерських жінок з їхніми виводками на дачі й ізнову із дач до міста перевозив. Одного разу перетнувсь він зі своєю тачкою із самим Щербицьким. Михаїл то правил руху не порушував, але не зорієнтувався, що як Щербицького везуть, то дорога має бути вільною, і ніякі правила тут не діють. Не обібрався б він клопоту, але міністри виручили, бо справно й безвідмовно їхніх жінок з виводками на дачі перевозив. Усього бувало, як на довгій життєвій ниві. Старшому синові уже п'ятдесят стукнуло. Але ніколи не доводилось Михаїлові більше побувати ув архангельській родимій стороні. Хоча бажання побувати там і дотепер стоїть у його серці. І Ломоносов, здається, туди ніколи не повертався, хоча в Києві сподобився сягнути аж на меморіальну дошку.

– А хто вас навчив такої гарної української мови? – запитую.

– Як то хто. Жінка і люди, серед яких моє життя перейшло, – наче подивовано каже Михаїл.

А от сини Михаїлові усі п'ятеро розмовляють тільки по-московському, й ані одним словом материним і помилково не обмовляться. Старший син кілька років досліджував батькове родове дерево. І встановив, що рід їхній батьковий походить з московських бояр. Проте й одному синові не спало на думку дослідити материн родовід. І подумав я. Що і діти Михаїлові сиротами зростали.

Ще Михаїл довго переповідав, як він із синами двічі на відпочинок, на курорт за границю їздив. Один раз у Єгипет, а вдруге аж у Туніс. Ностальгічно спогадував, які щедрі наїдки да напої там їх зустрічали. Що око не бачило, усе було, і накладай собі на мисочку сам, скільки твій кендюх попросить, забажає. Усе у путівку входить, вписане. Коли чоловік спершу як до алкогольного чого дармового ніби допадеться, то смокче надміру, а як призвичаїться, то й менше уливає в утробу. Так само і їдла.

– А природа ж, природа яка там? – моє традиційне до кожного мандрівця запитаннячко прохоплюється.

– Природа там убогенька, – відповідь не загаюється. – Поза курортом одна пагірковість пустельна. А вбогість аж світиться, прозора така.

Михаїл мав міцний сон. І крізь цілу ніч, як і сам зізнавався, спав непробудно на одному правому боці. Хоч і був, уважався дитиною війни, але не в окупації перебував. Бо діти війни, які в окупації перебували, й дотепер, за моїми спостереженнями, крізь цілу ніч із боку на бік перевертаються десятки а десятки разів. Так міцно поклався у їхню свідомість наступ і відступ у війні.

Кожного ранку мій новий сусід робив у коридорнім закутку довільну рухавку ще й бадьористо по кілька разів піднімався сходами з першого поверху на шостий і відповідно сходив униз. Затим голився електричною бритвою, яка незмінно ранок у ранок служила йому ось уже кілька десятиліть. Переходив до водних процедур. До пояса умивався холодною водою. Аж бадьористі краплі хвацько зімпетовано розліталися по всій палаті.

– А де ви, пане Михаїле, призвичаїлися до такого взірцевого режиму – у дитбудинку, в ремісничому училищі чи в армії? – запитав я.

– І там, і там, і там, – була відповідь.

Але о чім би не говорила у наш час людина з людиною, як зійдуться двоє, о чім би річ не снувалася, то теми подій на Сході України, хочеш не хочеш, не уникнути, не обминути. І як о тім нагадування моє зринало, то Михаїл або раптово переводив річ на щось інше, або ж ніби за нагальною потребою виходив із палати. А що Росія агресор, що людей на сході безневинно убивають, порушуючи заповідь Господню «Не убий!», і слухати не хотів. І виключно демонстративно відвертав лице убік. Стіна відчуженості у моменті невидимо снувалася поміж нами.

Якось по телевізії біля медсестринського посту ми дивилися якісь міжнародні спортивні змагання, де виступали і команди Росії, й України. І сказав був я:

– Війна от іде, людей убивають, а спортсмени двох воюючих сторін дружньо собі обіймаються, ніби ні в чім і не було. Якось воно не по собі.

Михаїл зреагував моментально:

– Це у давнину війна припинялася, коли спортивні ігри розпочиналися, а у нас війни нема, бо війна не оголошена. У нас триває дружба.

Й демонстративно відвернувся від мене.

Ізнов якось, коли я лежав під крапельницею, Михаїл довго розмовляв, до лівого вуха приклавши мобілку, із котримсь своїм сином. Усе московською мовою. І це так дивно незвично для мене із його вуст звучало. Бо ж зо мною то Михаїл тільки українською спілкувався. Аяк. Й коли так звані провідники наші на англійську переходять, то це також сприймається дивно незвично.

А говорили батько із сином, як висновував я із літаючих по вузькій палаті фраз, ось о чім. Їх непокоїло будуче Москви. Й серця їхні стугоніли од тривоги. Що от чутки линуть, доносяться до слуху їхнього. Ніби й Сибір збунтуватись може, різні там буряти й усілякові гинші. Що Сибір може від Москви одпасти. А що ми, Москва, без Сибіру варт. Адже у Сибіру і газ, і нафта.

Й убоління їхне велике тривожне, батькове й синове, войовничо загувало і билося об стіни білі маленької кімнатки.

І подумав я. Якби хоч нам частку такого убоління за Богом даровану родиму землю, як у них за простір загарбаний і підкорений.

ЖЕРТВА КРАСИ

Се так щоразу важче стає мені тільки добиратися до лікарні. Але треба. Погано із ногою. Іще півроку тому мої крапельниці передбачались.

Торбинку спаковуую напередодні. Укладаю тільки найнеобхідніше. А все одно нести уже важко. Боюсь надірватись. Але із Божою поміччю уже розкошую у ранковім тролейбусі. А за годину і знайомі краєвиди передмістя зустрічають мене. Доми і дерева оповиті наміткою прохолодного березневого туману. Усе, здається, тут без перемін. Ай. Ні. Оньо готель свою колишню назву «Єкатеріна Великая» змінив на просто «Єкатеріна». Воно, звісно, можна і уявлять собі і Катерину маленьку, але здогад біжить, що на увазі, на думці мають усе-таки оту «велікую».

І от я уже у приймальному відділенні, що на найнижчий поверх зійшло, ізсунулося, ік землі примостилося. Я думав, гадав, у гадці прикидав, що першим зайду, увійду, а люду тут уже повно, у коридорі продовгуватім не розминуться. Крізь густий спертій гармидер протиснутись трудно. По кутках вузького коридору причаїлися, застигли принесені людські болі. А під стелею струменить людська надія. Хто крайній? Озивається смаглявий чоловік віку неозначеного, який нервічно тупцюється то на місці, то у вузькім проміжку поміж людьми. А перед ним старець зросту сягнистого, але також вирізняваної смаглявості. Чоловіки у нервічнім тупцюванні підступалися один до одного, о чім то перемовлялися тихо. І у мене одразу здогад побіг. Чи не батько і син це. А так воно і було насправді. Як з'ясується, висвітиться потому.

У черзі мені довелося вистояти аж но цілих три години. Річ у тім, що кожна людина затримувалася у кабінеті лікаря дуже довго, аж на півгодини. Нарешті відбули свою чергу, вийшли заспокоєні тихо батько і син. І ось уже і я зачинив за собою вистраждані у стоянні двері. А там, у кабінеті усе і з'ясувалося. Оглядини мене лікаркою тривали недовго – кілька хвилин. Але потому ця лікарка зі смаком любила поговорити. Про те, про се. Кілька разів я поривався відходити, бо ж там за дверима зімпетовані люди чекають. Але лікарка ввічливо завертала мене на колишнє сидіння. А що тут казати. Адже з лікарем сперечатися не випадає. Доводиться ковтати

упосліджено і такі оказії, а не оно зухвалі здирства посеред білого дня.

Коли я зайшов у визначену мені палату, то смагливий батько уже сидів за столом і розглядував якісь свої папери. І це був мій сусіда по палаті Дмитро. А смагливий його син, схоже, уже віддалився у своїх справах.

Був цей сусіда на цілий рік молодший за мене, але, схоже, життя також зухвало погарцювалося по його лицю. Язик трошки заплітався, але слова випурхували іще доволі виразно, несучи у собі і неприховувану невтримність висловитися.

Завваживши правим помутнілим оком, як я пильно його вислуховую, сусіда і повів річ розлогу, а ніби повість від начатків життя власного передо мною розгортав. Що народився він у невеликім поселенні Уран-Баш, що на схилах до річки розташувалося за шістдесят кілометрів до Оренбурга. А ландшафт, який там? Мое заінтриговане запитальне одразу спалахнуло. Изгадалося. Це ж ті ландшафти міг спостерігати Тарас Шевченко, коли везли його на люту катьоргу. Да усе яри, яри, да байраки. По схилах до річки поселення тулилися. А зарості які там? Да переважно кущисті. Деревя грабові котрі. Але із тутешніми поліськими лісами у ніяке зрівнювання не йдуть. Іще там колись мідну руду до революції видобували. Руїни маєтку хазяїна копалень іще довго стирчали в доколі, а сам хазяїн поспішно од більшовиків у заграницю утікав.

Дмитрик народився у багатодітній родині. Як тільки почалася війна, батька одразу забрали на фронт. І хлопчик війну запам'ятав. Як ходили владці по хатах, а які хати – землянки, і забирали на потреби фронту. У кого козу, а у кого і телицю. Оню у бабусі то ще і яку гарненьку біло-чорну-рябу телицю забрали. Аж но гірко плакала бабуся. Але аж до самої річки сльози людські котилися, скапували, коли «похоронки» надходили, пошта приносила. Рідкі сльози з віч спадали, коли повертався хтось із чоловіків без руки чи без ноги.

У війну по схилах да по байраках вовків тьма-тьмуца розплодилося, що аби-но стемніло, то вони й шастали селом. Да й тягнули із хлівів плохеньких. У кого вівцю, а у кого й козу. Це по войні уже сіроманців почали відстрілювать, то й поменшало їх.

У войну, а й по війні іще великими гуртами збиралися одні жінки. Упивалися й співали. Чоловіків серед них затесувалося тільки декілька. Да й ті каліки. Що од них озьмеш.

Вода у річці вирувала стрімко. Але для хлопчиків і дівчаток сріблилася манливо.

Да й риба там водилася, юний позір приваблювала. Одного літнього ясного дня Митрик мало не втопився. Мати урятувала. А друг його вірний таки утопився. І сестричка їхня утопилася.

Слухав я щиросердну оповідь нового сусіда, а уява моя все у минуле потавала, занурювалася. Коли везли Тараса Шевченка на люте заслання, то чи ж позір його покладався на оті от пейзажі, а чи од світа ясного затулені були очі його. І такої можливості хіба позбавили.

Той день, коли батько інвалідом повернувся із фронту, і зараз ясніє перед старечими уже очима сина. Батько привіз цілу торбинку червонобоких яблук. І хлопчик уперше смакував цим дивним овочем.

По схилах біля Уран-Баші таборувалося багато циган. Вони набігали на село і викрадали усе, що під руку потрапляло. У них викрали телицю. Розгніваний батько осідлав коня, а у руки взяв шпаркого замашного гарапника. Да й наскочив на циганський табір, да й перішив з нальоту гарапником кожного, хто під руку потрапляв. І таки відвоював свою телицю. Але це вже була тільки тушка. Шкуру з теляти уже здерли. Циганський табір спішно виїхав на дальні схили.

По війні батько трудився у споживчій кооперації, і під його рукою аж дванадцять магазинів уранці відчиняли, а увечері зачинали свої двері. Послугами одного з магазинів часто користувалися казахи, що таборувалися на схилах по той бік річки. Якось казахи навідалися до їхнього дому з миром, і у знак поваги до батька принесли дари – молодого баранчика. І то була радість не мала для кожного у великій родині.

А між тим збігали літа. Дмитрик випростувався у зрості і зміцнювався на силі. Щойно закінчив торгово-кооперативний технікум він, як одразу і в армію служити карта надійшла. Служба випала у хімічних військах. Чого там тільки не набачився молодик. І перестрашіння сильне сходило не раз на його серце. Там під час

випробувань одних собак, може, триста штук полягло. А одного разу необачно у зону вплутався колгоспний пастух зі своїм стадом корів. Дак усі корови до одної разом із пастухом полягли. Така невідворотно могутня дія випромінювалась од тієї хімічної зброї. За досвідом у частину інколи з'їжджалися вояки із Угорщини та інших країн. Їх розміщували у спеціальнім готелі.

Зате небезпечна служба у хімічних військах відповідним чином і вшановувалась. Замісто трьох років тоді вона тривала тільки два роки. Ї коли на роботу після армії хто буде влаштовуватися, а чи в науку надумає податися – то тее також враховувалось, до уваги бралось.

Дмитро вирішив у Донецький торгово-економічний, чи як він тогді називався, іменувався, інститут податися. А було не було. Усі ж знання із хімічним димом вивітрились. Але щось на екзаменах вступник белькотів. А як до свого Уран-Башу спрямувавсь, то у кишені тільки десять карбованців шелестіли. О тім щиросердо і провідниці зізнався. А вона і каже: «Та сідай! Тільки як заявиться контроль, то у тамбур чи у туалет вийди!»

Отак і доїхав додому надурняк. Що і десятки шелестячої не розміняв. Аж то через десять днів пошта повісточку принесла. Що студентом зарахований. Аж очам своїм не повірив.

Це, либонь, уже аж на четвертому курсі сталося. Як одного теплого сонячного дня переходив Дмитро поблизу озера у Донецьку. А в озері тім купалася юна красуня. Поплаває вільно граційно на водному плесі, поплаває, да й усядеться на березі. Мружитьсь у призахіднім тихім сонці. Якби картина із біблійних часів, од царя Давида повторилась, станула. Задививсь на красуню Дмитро. І кров невтримно збунтувалась у жилах його. Да й підступивсь він до дівчини. А як молодий, то також ставний да завидний був. Дівчина виявилася грекинею. Ї батьки її також греками були. І дім їхній неподалік озера ік землі примостився. А на Донеччині тоді чимало греків проживало. Але нащо Дмитрові греки інші, коли от саме ця грекиня незамінною стала. З'ясувалося, що вона також вчиться у їхньому інституті, але на молодшому іще курсі, да за віком від Дмитра молодша. Але великому закоханню то не перепона. Скоро і побралися вони.

Як навчання термін скінчився, то Дмитрові й іще чотирьом із їхнього випуску, що також походили із Росії, видали направлення на відповідальні посади у Київ. Грекиня допоки завершувала своє навчання у Донецьку.

Столичне життя Дмитрове процвітало так успішно, що і не уявляв собі він. У скорім часі його рекомендували на дуже престижну посаду. Дмитро очолив плодоовочевий комбінат у центральному районі Києва. І квартиру виділили на зеленій тихій центральній вулиці. Що чоловікові більше треба було у шістдесяті роки минулого століття.

Грекиня приїхала на усе готове. Невдовзі один за одним у них народилося двійко синів. Із Дмитром ручкалися секретарі райкомів і міськкому. Його агітували перейти на роботу в цека. Та він відмовився. «А шо, мені хіба тут грошей мало, чи бракує чого» – через думку його переходило. Митрове оточення завжди завважувало красуню грекиню. Ще й це підносило його дух. І улаштувалася була грекиня також на добру роботу, та довго там і не затрималася, не набулася. Одного дня сказала чоловікові: «До мене усі там пристають, липнуть, проходу нема». «Тож сиди дома. У нас шо, грошей мало чи бракує чого», – сказав чоловік. Так грекиня і не приставала більше до суспільного труда.

Що то і на правду була за розкіш у роки сімдесяті. Які бучні виїзди в дооколишні ліси та гаї організовували. Із цека чини були. Які красуні реготами своїми лісову тишу сколихували. А які столи накривалися. Чого там тільки не було. Ікра і така, і сяка. Того й пером не описати, у казці хіба розказать. Справжнього пташиного молока, може, там іще не було.

Але життя прожить – не поле перейти. Як у зеленім гайку вони кучно підспівували: «В нашей жизни всякое бывает. Наступает туча и гроза...». У Дмитровім відомстві крадіяство усі межі перейшло. По тридцять тонн картоплі наліво заганяли. Почалися арешти. Кількох посадили. А одній завідуючій магазином Дмитро сам сказав: «Утікай, бо посадять...». Вона незагайно аж на БАМ дременула, чкурнула. А через десять років зустріла Дмитра, обняла його і промовила: «Ви урятували мене...».

Одного темного осіннього вечора на квартиру до Дмитра слідчі заявили. Усе догори дном перевернули. І хазяїна із собою

повели. Да й повезли аж у віддалений сільський район слідство проводити. Гірко заплакала грекиня. А Дмитро усе заперечував, на що його слідчі наводили. Одного разу до льоху навідалася і грекиня. Але арештант спровадив її грізно: «Їдь додому і доглядай дітей, а сюди більше не приїжджай».

Аж то через тиждень так само темного вечора до льоху під'їхала Дмитрова ж таки службова машина, його ввічливо у неї посадовили. Ще й один міліціант до них підсів. Мовляв, і мене до столиці підкиньте.

А наступного дня другий секретар міськкому міцно потиснув Дмитрові руку і сказав підбадьорюючи: «Иди, работай дальше...». Ізнов, як у тій пісенці: «Ветер затихает, туча улетает. И опять синеют небеса...».

Катастрофа нагрянула, трагедія зійшла на серце нашого героя уже у новітнім часі. Чого й не сподівався. І треба ж. Поїхала грекиня на свою батьківщину, кохані місця забачити, із греками-родичами зустрітися. Та несподівано, неочікувано позустрілася вона із другом своїх юних, мо' й дитячих іще літ. Було у них там щось чи й іще не було, але машиною приїжджав сей друг і до Київа, й кудись віддалялися вони. А нехай би ліпше і було щось, аніж мало отаке статись.

Грекиня уже підтоптана була, лице зморшки посмугували. Але захотілося їй сяйнути перед другом давнім лицем гладеньким, що його із юних літ він запам'ятав. І що намислила грекиня. На пластичну операцію спрямувалася. А після операції такої одразу у кому впала. Ї до свідомості уже не поверталася. На дев'ятий день і Богові душу віддала.

Горе невимовне зійшло на Митрову душу. Подібної туги він іще не спізнавав у житті. Мало сказати – затужив нерозрадно, чоловік з горя люто, скажено запив. Пив крізь дні, і крізь ночі пив, а ніяк горя свого утопити не зміг. Аж поки одного ранку не розбив його тяжкий параліч. Стратив не оно рух, і розсудок, мову геть відібрало. Сини опікувались, а рятували високі професори міста. І врятували. Він читати не міг, усі букви позабував. Сини учительку найняли, яка грамоти батька учила, якби першокласника. То нічого, що пам'ять інколи випадає, що язик заплітається, але слава Богу, що уже більше десяти літ після події на своїх ногах. Він

кожного дня ізранку рухавку, зарядку робить. І ні грама чогось алкогольного до вуст не підносить. Правда, нічого не читає, але усі букви знає і читать уміє. А від весни до зими то «ого-го» як на дачі трудиться. І дрова там рубає, отакенні грубезні телеші колуном розколює. Дача для синів обох у знаменитих Безродичах куплена і прибудована. Там поблизу і дім українського экс-президента Віктора Ющенка примостився. Одного разу Дмитро був наважився зайти у цей дім да й роздивиться, що там і до чого. Але охоронець при брамі сказав, що вхід стороннім туди заборонений. Дмитро і повернувся до свого осідку. А якось у їхній сад злетів фазан. Може, із угіддя Ющенка, а може, й з іншого чийогось двору. Зайшов один знайомий молодик да й забрав того фазана.

Отак день за днем і переходить старече життя, простуючи до свого завершення. Але якесь воно уже прісне для Дмитра. А все тому, що нема поряд його найчарівнішої, незрівняної на цілий світ грекині, яка так передчасно безрозсудно упала жертвою краси.

Квітень 2016 року

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

ТАЄМНИЦЯ ДЕРЕВА

На вулиці Кобзарській, побіля Інституту геронтології посеред а геть струхлявілого пенька стовбур чималого дерева заснувався, укоренився. Зупинився, улицею переходячи, і я. Да й загадка умить ізродилася, станула надо мною. Чи деревце із матірнього корінця росточок пустило, а чи насінина у струхлявілий пеньок потрапила. Птаха або вітер принесли. Хто скаже. Дерево мовчить, у собі таємницю твердо тримаючи.

Мимо переходить одна жінка. Завертаю її увагу на деревце і питаюсь:

– А що се за дерево? Бересток?

– Як листя випустить, то розпізнати можна буде. А за голим гіллям як розпізнаєш... – тільки й відказала вона.

Чоловік затим переходить. Те саме у нього запитую. Він розважливо відказує:

– А ні. Це не бересток. Це клен. Є клен польовий, а і є клен лісовий...

Чорне деревце в тремкім очікуванні зеленого твердо мовчки береже, не виказує свою таємницю.

БЕЗВЕРХИЙ ДУБ

Казали колись, научали мене наші Батько. Щоб яблуня омолоджувалась і добре родила, треба поодаль доокола обкопувати її й хвости корінчиків відрізати.

Тепера от гинча мода пішла. Куди не глянь, верхи дерев відчиржують. У парку ось старім знаменитім за один рік тільки скільком деревам тії верхи познімали. Але мені особливо жалько могутнього шатристого дуба. Йому сотні а сотні, може, літ. До половини верха зняли. Стало ясно коло дуба. Як пригледівся я, то і тут ціль проглядується. «Ціль ця да яр ця». Коло дуба спортивний майданчик облаштували. І по суботах тут м'яча футбольного гаяють. Котрі старші, підтопанці, а котрі й молодші є. Є з животиками, а є і худющі, як тичка. Але з усього видно, що і ті, й ті – крутії. Під час розважальної гри матюкаються на всю витяжку. Дуб

їм майданчика затінював, тому і зняли йому голову. Коли я при нагоді завернув на те увагу одному перехожому, то промовив у розмислах сей чоловік: «Казав мій дід, що верха дереву стинати, все одно, що людині голову відрізувати».

Але пощо знамениті столітні дуби. Як оньо і благословенні старокиївські пагорби роздовбують і свої хороми у них садовлять. Злодіям у законі закон не писаний.

І МИ БІЛЕНЬКІ...

У саду. Поміж дорослими стовбуристими деревами і маленькі деревця засіли, примостилися. Навесні усі дерева ясно вибілили аж до гілля. Й маленькі деревця у світлім сонці лагідно осміхаються, промовляють своїм стовбуристим побратимам і цілому світові: «Ми хоча й маленькі, але також біленькі...».

ТАКА ХОЛОДНА ЗЕЛЕНЬ

Рання цьогоріч весна. Я і не пам'ятаю такої. Щоби у середині квітня да сади біло зацвіли й усі дерева ніжно зазеленіли. А тепера от похолодніло. Дивлюсь на рідку прозору зелень у парку доокола, а від неї холодом віє. Незвично так.

РАНОК У СТАРОМУ ПАРКУ

На прогулянку до старого парку виходжу зараня. Легеньким сивим туманом оповите тихе передмістя. Доокіл іще уповні зо сну не пробудився. Поодинокі тільки перехожі ведуть своїх собак на прогулянку. Видно і чутно, як у старому парку під ваготою пам'яти іще сплять, дрімають чорні дерева. Й Тичинине ураз наблизилось: «Ви знаєте, як сплять старі гаї? – Вони все бачать крізь тумани».

У повільній ході минають хвилини, спливає час. Сива намітка туману тоншає, відтак розсіюється. Здогад нагортається: десь за пагорбом сходить Сонце. Доокіл світліє. Так виразно стає видно, як старі дерева струшують із себе дрімоту. Випростуються у поранковій ясності. Виказуючи молодому світові темнокорими стовбурами ваготу перейдених літ.

ПЛАТА ЗА СОНЯЧНУ РАДІСТЬ

У початку березня незвично потепліло. Ясне сонечко пригріло, землю приголубило. Бруньки на деревах розпухати почали. А бузкові бруньочки то й листочки ніжно зелені викинули, до світа спрямували.

А от цієї ночі морозець ік землі припав, – 2°C. Молоді бузкові листочки а геть почорніли. Як жалько. Чи й відійдуть. Отака плата на цім грішнім світі за передчасну, за дочасну сонячну радість.

СОНЦЕ ПРИ ДОРОЗІ

Якось на схилі літнього ясного дня ми із сестриним онуком їхали, поверталися авто зі столиці у свій західний край. І ось перед нами на однім згірку за обрій сідало, ховалося велике, червоне Сонце, поклавшись аж на півтраси. І сказав, промовив тоді водій:

– А якось на Варшавській трасі за Ковелем таке ось Сонце було поклатося на цілу дорогу...

І сестрин онук також ізгадав. Як одного разу перед ним прямісінько на дорозі був поклався великий червоний Місяць, що виткнувся із-за обрію.

ВЕСНЯНІ АКВАРЕЛІ

Така рання весна. Що зими наче й не було. Але нерівна. Удень 20 градусів тепла, а через три години увечері уже повний нуль.

Та яснішають дні високої прозорості. Такого не буває о жодній іншій порі року. З висоти Володимирської гірки як виразно акварельно проглядується і острів Рибальський, і Поділ, і Задніпровська далина. Доми застигли, стоять, як намальовані. Доми колишні приземкуваті, що ік землі елеґійно поприпадали, і висотні сучасні, що усіякову елеґію зневажили, а одне лиш заповсягання і агресію випромінюють у світ широкий. На поверхах ряди вікон окреслюються ясно. Деся удаліні серед домів зблисне світло. Бані церков благоговійним золотом у позір покладаються. Ряхтить дальній небосхил. На Ріці виразно буруняться брижки. На нижній терасі підліток велосипедом переїжджає, як у стереокіно. Голі іще чорно дерева й не ворухнуться гіллям своїм. І найменша гілочка свогого знака у простір подає. Ялини густу зелень поважно напнули. В голубих небесах уламки білих хмар нерухомо зависнули. Весняні акварелі.

КІТ – ЛОВЕЦЬ ПТАХІВ

Сей рудий суцільно кіт був, не сказати б, що дуже старий, але уже в літах. Це був дуже ніжний кіт. Він лашився не тільки до усіх хатніх, але і до сусідів-приходьків, якщо вони приходили на посиденьки часто. Уже за своїх мав. Коли хазяїн був ізломав собі ногу, і йому сильно боліло, то кіт уможувався коло рани, і біль улешувався.

Це був поважний і мудрий кіт. Коли після прохолодної весни землю приголублювало ясне тепле сонечко, рудий кіт розкішно улягався на осонні, вигрівав собі спершу черевце, розтопіривши і лапки, затим у перевертанні одного бока, бока другого і спинку. У дворі кіт походжав статечно і тихо. Там сторожував прив'язаний на ланцюгові і дворовий собака. Собака мав дерев'яну будку. Кіт дружив із псом. І вільно заходив у його будку, й одпочивав собі там, скільки йому заманеться. Інколи вони полежували собі поряд. Може, і гутірку поміж собою вели. Тільки мови ми їхньої не знаємо.

Але мав сей рудий кіт велику потаємну пристрасть. Він аж надто полюбляв ловити дрібних пташок. Причаюється собі тихо десь на причілку, де й горобці полюбляють скакати. Горобець і не зогледиться, як у котячих пазурцях опиниться необачний. Що цікаво, кіт птахами не смакував, він тільки шийку їм перечавлював.

Горобці горобцями собі – птахи вільні. Але якщо квочка курченок виведе да прогулюється із ними у дворі, у змиг ока одне за одним поперевалює. І так щороку. Скільки і не напоумлювали рудого, що так чинити не годиться, – як горохом об стіну.

І хатній людський присуд визрів одностайний. Тричі хазяїн упакував ката у мішок і ровером відвозив його за двадцять верств у заріччанські лісові пущі. Але кожного разу через два дні забреханий кіт сидів на порозі й умивався правою лапкою к Сонцю.

І тоді сказала хазяйка. Якщо так, то більше ката за Ріку не відвозитимемо. Уберігають курчат од котячого ока, поки вони й не подоросліють, у пір'я не увійдуть. А горобці нехай почуваються собі. Птахи вільні.

КОТИК ПРОГУЛЮЄТЬСЯ

У лікарнянім дворіку. О порі вечірній стемнілій прогулююь алейками поміж деревами. І котик до мене пристав. Також прогулюється зо мною. Куди я, туди й він. З кілометр, може, поволеньки за хвилин двадцять наверстав. І котик од мене не відставав. Свої ніжки зміцнював. А коли я сходами у лікарню спрямувавсь, то він провів мене аж до дверей. Коло дверей ми і попрощалися. До наступної прогулянки.

КОТИ УМИВАЮТЬСЯ

Також у лікарнянім дворіку. Майже поряд сидять трое сиво мурих котів. Один з них обернувся у призахідню сторону і правою лапкою почав умиватися. Затим іще двоє котів обернулися у призахідню сторону і почали правою лапкою умиватися. Відтак перший кіт став лівою лапкою умиватися. І ті двоє також лівою лапкою почали умиватись. Так одностайне умиваються коти. Дивно. До чого це. Який гість із призахідної сторони примандрує.

А через ніч дмухнув гострий західний вітер. Похолодніло. І сніжок пролітав.

КОТИ НА ПЛОТАХ

Я давненько запримітив, завважив. І це така вирізнявано осяйна картина. Коти на плотах.

Іще наша хутірська чорно-біла ряба кішечка на схилі літнього дня полюбляла усідатися на дворовім плотуку і в тихім зачаєнім заворожінні наслуховувати елегію хутірського вечоріння.

Уже у селі могого двора обходять аж п'ятеро різної масті сусідських котів. Інколи котрийсь і сторожує на порозі, коли мене удома нема. До рук вони, звісно, не йдуть. Але золота нитка приятелювання, єднання у просторі бринить. Інколи зі свогого убогого пожиточного щось і для них у двір виношу. Риб'ячі голови, тельбухи і кістки. За них вони поміж собою і у бій стають. Перемагає, звісно, сильніший.

А іще полюбляють сі коти походжати по верхівках штахетин, круглячків. Із однієї на другу граційно переступаючи, тішачись своїм досконалим жонглюванням. А потім і усідаються на огорожі у перепочинкові.

А коли одного літнього ранку я їхав у маршрутці до міста, то в якомусь селі забачив дивну картину. На площину рівним рядочком, одне проз одне, сиділи аж семеро котів. Зійшло і займалося велике червоне сонце. Коти вітали його. І у скісних життєдайних променях мружились у розкошуванні.

ГРОШІ ЗАРОБЛЯЄ СОБАКА

Цю похилого віку жінку я пам'ятаю віддавна. Раніше вона із квартичкою жебракувала при вході до монастиря. Звідтоді ми уже і вітаємося. Очевидно, пожертви там накупували мізерні, копійчані.

А тепер ця жінка удалася до іншого способу жебракування. Вона виводить на алейку у парку великого чорного суцільно кошудлатого породистого пса. Напоказ. І зупиняє кожного перехожого. Щоби подав пожертву на утримання породистого собаки. Зупиняються люди молодшого віку. Хлопці та дівчата гладять за шерстю собаку, фотографуються з ним. І покладають жінці уже не копійки, а гроші паперові. Жінка від задоволення усміхається.

Якось із одним знакомцем стали ми про цю жінку і собаку говорити. Знакомець сказав, повідав мені, що жінка ця не самотня. У неї двоє синів. Коло них вона і живе. Один такий собака у них був пропав. То син поїхав у Львів і укупив оцього за великі гроші. «То, виходить, що вони не зовсім убогі»... – висловився я. «Так, – сказав чоловік. – Але це уже заробіток жінки».

СОБАЧА ПАМ'ЯТЬ

Давно колись розказував мені один знайомий добродій-бородій, і таку потішливу пригоду переповів. Що був у нього маленький кімнатний цуцик. Дуже ніжне і лагідне сотворіння. Щойно добродій з вулиці повертався і двері квартири одчиняв, як цуцик уже й біг із кімнати йому навстріч да й лашився.

Аж то сталося. Добродій надумав свою кудряву бороду зістригти. Поголився гладенько. Як двері своєї квартири одчинив у такій іпостасі, то цуцик не упізнав хазяїна, і з усієї сили зачав скавуліти і кидатися на нього кусатися. Сприймавши, звісно, свого благодійника за квартирного грабіжника.

У сусідньому дворі, що до нього у селі я ходжу по воду, на ланцюгові при стіні хліва бігає, кружеляє рудої масті дворовий пес.

Ще надто молодий. Хоча і не підліток уже. За многотою стрічей ми і подружилися. Сей пес дуже любив, аж карі очі його зволожувалися, коли я палицею масажував його хребта. Він уважав мою чорну палицю за одухотворену істоту.

Коли після піврічної зимової відсутності я заявлявся на вулиці у селі, сей рудий пес віддалеки завважував мене, радісно кружеляв хвостом, приязненно запрошувально повискував у передчутті нової давно очікуваної стрічі.

Але не визнавав сторожовий пес курей, які тихцем походжали у дворі, занурюючись ік землі і вибируючи свою дрібну поживу. Й коли котрась курка наближалася до його заглиблено витоптаного півкруга, пес мало не з ланцюга зривався. Такою агресією до ніби сумирної птахи спалахував.

– А чому ваш рудий на курей ока не має? – запитав я якось хазяїнового сина.

– Бачите, – відповів роз'яснюєче молодик. – Як був цей пес малим цуценям, то кури полюбляли клювати його. От він і запам'ятав.

І подумав я. Яка тривка собача пам'ять.

«МІЙ СОБАКА – НАД УСЕ!»

Рідко із котрою людиною у сучасному світі говорити, розважливо мову вести можна. Більшість людей тебе не будуть слухати. Вони слухають, чують тільки себе.

Але найвирізнюваніші себелюбці, за моїми вивіреними спостереженнями, – це все-таки прогулювальники у міських парках із собаками. Їхнє однозначне моральне кредо: «Мій собака – над усе!»

Років кілька тому стався зо мною такий трапунок. Якось увечері прогулювався я на Володимирській гірці. Аж то раптом вигулькнув із-за куща, станув передо мною отакений величезний рудавий собака. Вівчарка. Да й гавкає на всю витяжку. Я зупинився із палицею своєю. А пес затим з нальоту перехопив пашею мою праву руку нижче ліктя. Про мої переживання у моменті можна тільки здогадуватись, уявляти. Але зубцями своїми чотириногий нападник мою руку не зчавив. Може, просто тренувався. Відтак і відпустив.

Із-за кущів хазяїн собачий показався, із'явився. Й коли узяв на повідок він свого пса, то і мій голос із нажаханого серця

прохопився: «А такого пса треба увесь час на повідку тримати...». Чоловік же як визвірився на мене: «Вы плохой человек. К хорошему человеку мой пёс не пристанет...». Я ніби виправдувально: «Так. Можливо, я дуже погана людина, але ні вас, ні вашого пса я не зачіпав». Чоловік мало не з кулаками кидається на мене: «Я же вам русским языком сказал, што вы очень плохой человек».

Я мовчки віддаляюсь. А що говорить. Бо іще з повідка вівчарку спустить да натравить навздогінці.

Траплялося, випадало мені, що під час прогулянки я мав необачність кашлянути або чихнути. І тоді пес моментально у гарчанні агресивним підскакував до мене. А хазяїн, поводитир собачий також з нальоту нападав на мене: «А вы зачем кашляете. Моего любимца тревожите...». Якщо усе допоки обійшлося благополучно, то ліпше промовчати. Одне ваше виправдувальне слово може у собаководу таку агресію збудити, що клопоту затим не оберешся. Ще й собаками навздогінці нацькують.

А зовсім недавно, коли я у лікарні на околиці міста перебував, і така оказія прилучилася. Поряд із лікарнею старий парк ік пагорбу здійнявся. Після процедур іду, спрямовуюсь туди прогулюватись. У парк сей люди і собак виводять. Дехто і по кілька навіть, а одна жінка аж цілий виводок – шестеро різної масті – провадить. З усього видно, що крутії.

Зупинився я у ходьбі да й на лавочці перепочинути присів. Аж то зненацька плиг мені на груди отакенний чорно-білий собацюра да й обняв мене лапами своїми. Може, й із любови. Звідки мені знати. Але яка плоть не станеться, стресу у раптовім нападі не відчує. Чоловік і жінка – хазяї відкликали від мене свого пса. А я їм те саме кажу: «На повідку водить прогулювати своїх собак». Вони як із ремствуванням накинулися на мене, то аж дерева доокіл здригнулися.

Отож, вивіреним досвід мені підказує, коли нападає на вас собака, то самі й захищайтесь од чотириноного брата, або ведіть із ним мову. Але не спрямовуйте свого слова до двоногого собакоповодиря, бо агресія і приниження моментально спаде на вас.

КОРОНОВАНИЙ ЗЕК

Сестрин онук минулого літа їздив, уперше був подався вісімнадцятилітній у Москву на заробітки. А як позавчора викошував мого зарослого двора у селі, то під час перепочинку дещо й оповідав зі своїх московських вражень, які засіли у його молодій пам'яті й іще не вивітрились. Із його вуст я почув і оповідку про одного коронованого зека.

– А був це старенький сивий дідусь, тихий та сумирний, як ось ви... – почав свою оповідку сестрин онук.

Але сей дідусь у тій московській місцевості володів кількома магазинами. Мав також він і лазню, що нею користувалися і заробітчани. Якось випадком вони забачили на грудях господаря лазні приблизно у ділянці серця витатуйовану корону. Да й поспиталися у нього, що то за знак.

– О, то дуже важний знак, – відповів дідусь. – Річ у тім, братішки, що я півжиття свого провів по тюрмах да таборах. І там серед блатярів мав дуже високий чин. Якщо мене хтось зачепить навіть ненароком, то тому уже каюк. Я міг про це і не знати. Працювали хлопці. Таких, як я, і в Україні було, здається, семеро чи восьмеро...

У заробітчан ізродилося да й напрошувалося запитаннячко. За які ж такі заслуги чи достоїнності хазяїн лазні сягнув цих небачених висот. Але запитать не посміли. Да й чи одкрис він свій секрет. Такий тихий сумирний дідусь.

МУРАШИНА ОКУПАЦІЯ

Колись давно, а і на хуторі не зовсім іще давно такого засилля мурах й гинчої шкідливої комашні для городніх рослин і саду іще не водилося, як тепера у селі завелось.

Пригадую. Як ми товар у далекі повоєнні роки на Наталії пасли, то коли натрапимо на піщанім котрімсь згірку на заснований стоячим піреєм горбик-мурашник – то це уже дивина була.

А тепера мій город у селі, вважай, суцільний мурашник. Щойно помідори чи капусту висадив, не встиг підлити кілька разів, як під кожною рослиною уже й мурашник витворився. Мурахи засіли під кущами і на кущах смородини, зграями сюди-туди курсують по стовбурах яблунь, вишень, слив. А молоді капустяні

листочки уже продірявлені. Кажуть, якась блоха вплуталася. Затим і білі метелики закружеляють над капустою. Іще тля спокую моїм коханим деревцям не дає. Суцільна напасть. Але найдошкульніші у цім лютім нападі – мурахи.

Біля дровітні грубе соснове поліно лежало. Підняв я його та й вирішив розрубати при колоді. Одне порохно посипалось. Суцільний мурашник. Мурашина окупація.

ІЗ КРИНИЦІ ПАМ'ЯТІ

МАТЕРИНА КОВДРА

Пенсію нашим хуторянам, як і усім селянам на одній шостій частині земної суші, визначили, почали давати із початком 1965 року. Її розмір тоді, здається, був 12 карбованців на місяць.

Спершу Батькові ляскавізну уділили. Тієї весни Матір паралізувало. Але пенсії їм не визначили, бо бракувало стажу. Я зайшов був до колгоспного бухгалтера Гонопрія, нагадавши, що наші Мати тепер паралізовані. Гонопрій роз'яснив мені, що, як інвалідові, нашій Матері пенсія все одно не належиться. А от за те, що у Матері нас є аж шестеро, пенсія належиться.

Я хуteness зібрав усі потрібні папери-посвідки, і через кілька місяців поштарка Маня принесла і Матері дванадцять карбованців.

І що собі наші згорьовані Мати намислили. Із кожної пенсії вони стали відкладати якісь карбованці. А наша старша сестра Ганя укупляла за них ковдру. Цією ковдрою по черзі Мати обдаровували усіх своїх дітей і онуків. Мені ж дісталося од Матері, як найменшому синочкові, аж дві таких ковдри. Це були дуже якісні червоні ватяні ковдри. Однією я укривався у Батьковій хаті на Хуторі, друга помандрувала зі мною у місто. Коли двадцять років тому люто розбивали Батькову знедолену хату, навриписто випробовуючи і терпеливість моєї душі, то і Материну ковдру поцупили. Тією ж, що у місті, я і тепер укриваюсь. У початку дев'яностих років минулого століття іще за купони я був придбав нову і також ватяну червону ковдру. Але уже слабкішої якості. Так вона і лежить зв'язана на шафі. А я укриваюсь усе Материною ковдрою. За півстоліття вона дещо спорохнявіла. Але гріє Материне тепло.

ЯК БАТЬКО ПОСІЯНЕ ЖИТО ЗАСКОРОДЖУВАЛИ

Ув осіннім спохмурнілім спокої вистоювався вересень. Що надавалось до дозрівання, уже усе дозріло. Й позоставлене у полі й на сіножатях почало зжухати. До зжухання хилилися і пізні квіти.

За клунєю уже викопали картоплю, Батько там жито посіяли. І коли я повертався стежкою зі школи, Батько гнідим нашим мерином заскороджували посіяне жито.

Я на стежці скриньку зі своїми книжками і зошитами поставив. Да й дивлюся у спокої, як Батько посіяне жито заскороджують. А уява моя малює. Як навесні, на Юрія, у день моїх уродин, у день мого уже десятиліття за клунею заврунеться густе зелене жито. Зелене жито, зелене... І старшенькі брати виходитимуть із хати і качатимуться по зеленому житі. А я несміло спостерігатиму. Й через серце моє мале жаль переходитиме. Що, може, юному житові і боляче од ваготи людської...

Аж то раптом неочікувано з-над Річки із-за садка боець вигулькнув. І до Батька з нальоту:

– Старік, бері лошадей і веді вот в етот дом...

Й указав на Гарасимову хату. За мовою видно, що енкаведист. Але Батько віднікуюються:

– А відкіль мені знати, хто ти такий...

– Ах, так. Так вот тебе...

Й енкаведист підступився до Батька да й як кулачищем заїде, як угамселить, як уперіщить Батькові у потилицю. Раз, удруге. Батько тільки ойойкнули. Коли катує енкаведист, то ніхто у спротив із наших поселян не ставав. Онь і брат наш старший Микола якось згадував: «Як катував мене миршавенький Телюк, то, здається, я однією рукою його згріб би. Але у його зброя...». Аяк. Вогнепальна зброя і ведмедя сильного відлякує, то що говорить людині слабосильній.

Але у тихого нашого Батька інколи спалахувала, збурювалася виклична непокірність. Погладивши правою десницею потилицю, вони продовжували заскороджувати жито. Енкаведист мінився, шаленів. Став на коліно, узяв ружжо на мушку і цілився у Батька.

Із хати вийшли Мати. Упали навколішки перед енкаведистом. Перехрестили його. Плачуть і благають. І до Батька: «Йваноньку, веди коня...». А я стою розгублений. Енкаведист устав з коліна. Копняком підкинув Матір. Шаленіє. Ногою перекинув мою скриньку. Мене не зачепив. «Да я вас счас всех перестреляю...», – піна біла із рота патьоками зійшла.

А Батько заскороджували жито. Аяк. На незаскороджене висіяне жито птахи налетять і до зернятки видзьобають.

Усесвітова драма розігралась на нашій Хуторі під вересневими похмурими небесами. Енкаведист ізнов стає на коліно і бере

ружжо на мушку. Ізнов падають Мати навколішки і хрестяться. І я стою розгублений. А Батько жито заскороджують.

Тільки як заскородили Батько жито, то повагом відчепили борони від упряжі і поставили їх під клунею. Шлею на круп гнідого закинули і повели коня до Гарасимової хати. Отако. Батько коня ведуть, енкаведист іззаду із рушницею теліпається. А Мати стоять за садком і хрестять їх навздогінці.

То була одна із тих довгих воєнних і повоєнних ночей невизначеності. Сон і дрімота усе ходили доокола нашої хати, безсилі наблизитись і до вікон. А через думу усіх хатніх однаке переходило. У якій стороні тепер Батька нашого шукати. Оньо Михала Блошиного як забрали із конем пізньої осени, то геть зчорнілого знайшли були випадком на паруючій весняній ріллі аж за Березиною.

І тільки як у хату несміло увіходив, уступав сивий світанок, почулося. Рипнули двері хліва, і голос Батька тихо: «Тпру!». Й од серця кожного одлягло. Благословенна мить тривожного чекання.

У СВОЇЙ ХАЛУПЦІ

Посеред білого теплого літа на стоптанім брунатно пасовиську поспитався був хтось у восьмидесятичотирьохлітньої Параски:

– А докуль ви будете сього хутора держаться. Ішли би вже у місто до дітей на все готове...

Параска лукавенько осміхнулася і сказала, тихо промовила:

– А чо' я пойду. Пойди до сина, то невістка – чужа кістка. Пойди до дочки, то вирячиш очки. А у своїй халупці, то добре і дупці...

Але того таки холодніючого передзим'я Параска поїхала, повезли її у місто.

ЯК СПОМИН ПРО ДАВНІЙ СНІГ

Із початком січня настала холодна морозяна зима. А оце і сніг випав. Насіяло. Біло-біло доокруги. Прогулююсь серед суцільної білості коло Історичного музею. А спомин мій нагорнувся про білий-білий сніг 11 січня 1954 року. Коли я у сиво загусаючим вечорінні із села зі школи самий повертався, через Дуброву ішов. Ось уже й Дуброву проминув, до хатів придибав, вибився.

Навстріч мені Іван Шинкаровий іде. А сніг під його ногами рипить. Під собою рипів не чую. Чужі слухаю. Зустрілися. Іван зі служби в армії повернувся. За мене старіший, а розмовляє зо мною, як із рівнею. Тільки по-московському уже усе говорить він. Дивно так. Про сніг, про день, який на півгодини, либонь, уже подовшав, річ іде, ведеться. Про те, що чим ученості більше, то й ліпше, каже Іван.

Гай-гай, коли те було. І де то тепера отой Іван Шинкаровий. Він із хутора потому у світи виїхав, подався. І чи живий іще.

11 січня 2016 року

МАРЧИХА

Це була моя перша найдовша мандрівка. Як ми із Матір'ю ішли у село на Старину до баби Лександри. Ось уже і церква перед нами заясніла банями і хрестами своїми. За церквою долинка постелилась, а на згірку мала хатка весело примостилась. У позір мій картинкою поклатась, ніби вітаючись.

– А чия то хатка така мала, а світ осяває біло, як картинка? – Матері питаюся.

– То Марчишина хата. Марчиха тут живе, – роз'яснюють Мати.

Потому крізь ціле своє життя, сотні разів прошкуючи у селі на Старину, де закорінений Материн рід, погляд мій мимовільно спрямовувався праворуч. Й у позір мій неодмінно поклаталася невеличка Марчишина хатинка на згірку. Од неї у світовий простір ісходило благісне сяєво. А увечері крізь мале віконце струменіло жовто тихе лямпове світло. Уже усе село яскраву «лямпочку Ілліча» увімкнуло, тільки одна Марчиха колишньої лямпової традиції трималася.

Таке сяяння для мене випромінюватиме іще картина художника «Українська хата на горі».

Але від якого то року мале віконце Марчишиної хати не огортало лагідно старининський доокіл жовто тихим лямповим світлом. А уже у новітніх часах щезнула з дооколу і сама хатинка. Пагорба зрізали, видолинка замостили – нові хорони своїми лапами тут розляглися. А що й казати, як оньо і благословенні старокиївські пагорби під забудову зрізують.

Але не тішать мене і старининські хорони. Як знайому вулицю переходжу, то так і зринає із пам'яті відбиток – вирізнявана Марчишина хатинка. Да й освітлює мій путь.

А що ж сталося із Марчихою? Якось на автобусній зупинці я поспитався одної літньої уже старининки. І вона розказала, повідала мені.

Як уже геть охляла, знесиліла Марчиха, то зять машиною забирать її у місто приїхав. Спершу нещасниця віднікувалась. Мовляв, нема на кого хатину зоставить. А затим умову виставила. Вона поїде, але треба забрати із собою усе начиння хатне: баняки, гладішки, рогачі, коцюбки, заступці.

– А нащо воно там?! У нас покої... – стенов плечима зять.

Та довелось упакувать усе добро у машину.

Було ще із Марчихою і в місті. По котромусь місяцеві чи й рокові паняньського життя заколесила вона зі своїм начинням у село вертаться. І то невтримно. Оголосила голодівку доти, поки не повезуть. Днів три чи й штири ні кришки в рот не брала. Довелось управу викликать. Тільки як трубку показали, якою крізь ніздрі їй харч, колотушу уводитимуть, схаменулася. Сама поживу до рота стала брать.

– А давно уже нема Марчихи, – висновувально завершує свою річ оповідачка. – Може, й зятя її уже нема.

Аяк. Усе переходить на білім світі. Хіба тільки у пам'яті старих людей і зостався спомин про малу Марчишину хатинку на згірку.

СЯЄВО ДАВНЬОЇ ЛИСТІВКИ

Густа груднева похмурість заснувала світ.

Уранці переглядаю свої давні папери. Ізжовклі уже котрі. Раптом серед них вигулькнула, сяйнула кольорова листівочка. Засніжені зелені ялинки. Й хатинки поміж ними лагідно примостилися.

Заінтриговано розгортаю листівочку. Написа вичитую:

«Радісних свят і щедрого Року 2006 Вам, пане Андрію, і щоб світ повертався Вам сонячним боком.

Євген Сверстюк».

Гай-гай, коли те було, а осяяння нечутно зійшло на мене, що ніби щойно привітання до мене спрямувалось.

На улицю виходжу. До магазину простую, у якому я завжди укупляю на два дні півпаляниці української. Раз, що вона тут на

кілька копійок дешевша, а й не пліснявіє, коли зачерствівіє. Тут мене уже знають. Охоронець то завжди зустрічає мене у гречнім поклоні. Ми з ним уже і на улиці вітаємось.

Круглі хлібини запрошувально дивляться із високої іще гірки. Але моєї половинки нема. Усі у прозорім целофановім одінні цілі.

Я беру найпершу хлібину із маківки гірки. Крізь целофан пальці відчувають її твердіть, зачерствілість. І тут охоронець хутенько запобігливо зі споду хлібної гірки дістає паляницю і поспішає за прилавок перерізати її. Й подає мені мою половинку, примовляючи лагідно:

– А нащо вам черствий, беріть частіше, але свіжий...

Я вдячно також промовляю:

– А я так і роблю. Півхлібини мені вистачає на два дні...

Й крізь целофан чую запахущість свіжого хліба. Але тільки у ході осягає, висновує мій куций старечий розсудок. Це ж вони на маківку гірки черствий, залежаний хліб виставили, а свіжий зісподу зачерствівать zostавили, якщо люди його протягом дня не розберуть.

Уже на улиці. Крізь густу вистояну похмурість пробивається із піднебесної високості, ісходить на мою душу дивне осяйне відчуття. Ніби у миттєвості світ повертається мені сонячним боком. А через думання Франкове переходить. Як много важить слово.

ТУГА ЗА МИНУЛИМ

Рівно шість із половиною років наші Мати тяжко страждали паралізовані. У шістдесятих роках минулого століття інсульти іще не виліковували так, як тепер. Нехай то Мати наші до вищої медицини доступу не мали. Але у Містечку я бачив тоді, як із кийочком у білому костюмі пересувався поволеньки колишній голова колгоспу Осадчий. Він то уже мав доступ до вищих медичних сфер, не те що наші Мати. А все одно на ноги свої не став, як то тепера після інсульту на ноги люди стають.

Коли я сидів улітку коло Матері у хаті на Хуторі і писав свого першого романа, то Мати оповідали мені, як Господь Ісус ходив колись по Землі серед людей і зцілював усілякові людські немощі. І туга несказанна у Материнім голосі бриніла за благодатним давно перейденим часом.

ВИБІР

Ще Мати мені і таке розказували, оповідали. Що і перший чоловік Адам після дев'ятисотих літ життя також умирав дуже тяжко. І сказано було йому, що по смерті своїй він знову оживе, да й вік його так само довгий триватиме.

– А чи й удруге я так само тяжко умиратиму? – запитав Адам.

– Так само... – була, станула відповідь.

– О, тоді я не хочу удруге повертатись до такого життя... – сказав Адам.

Ось чому усі наступні люди умирають тільки один раз.

ТАК ПОМИРАЮТЬ ДЕРЕВА

Рідко хто у селі так ревно переймався, щоб у цьому світі усе було добре, як розслаблений, вважай, упродовж десятиліть до ліжка прикутий Богдан. Колодязь замулився, і з думки у нього не йде, як людей зібрати й усе поновить, щоби джерело заструменіло радісно. Плотик протрухлявив од часу, – ізнов думка Богданова не спиниться, аж поки нові штахети не заясніють.

Старий ясен упритул до хати розрісся стовбуром, що і двоє людей його не охоплюють. Як вітрисько ясеня розшугує, то хата столітня хитається. Із цим ясном була Богданові морока не мала і довга. До районної управи звертався не раз, заки дозвіл випросив. А ще ж треба і тракторів і людей було найняти, і електропроводи познімати, бо падатиме ясен на дорогу.

І я на тій події був. І за усім спостерігав. Окрім ясеня, іще і в'яза, що оддалік у саду закучерявився, запряглися зрізати. Ясен повалився послушно, як і спланувалося. А в'яз хитнувся да й на хату похилився, нажахуючу тривогу у наших серцях збудивши. Два трактори ледве утримали його у спланованій траєкторії. Куди ти голубе могутній спрямовуєшся самовільно од техніки іще могутнішої.

Як упали два дерева на дорогу, то й заплакала дев'яностолітня мати Богданова: «А я ж сі дерева іще молодими пам'ятаю. Як соловейки на них цілу весну й літо молоде виспівували».

А через думання моє прийшло. Отак умирають дерева.

Гай-гай, роки а роки звідтоді минули, спливили. Нема серед нас ані великого страдника Богдана, ані матері його страдниці. І хати знакової білої їхньої уже нема. Й ані кущика на місці отім не зосталося. Тільки плаче у сивині серце моє. Що так хвацько бездумно щезають з лица Землі високі осяйні значущості.

ДЕШЕВИЙ НАРОД

Коли у п'ятдесятих роках минулого століття наш хутірський сусідський Сашко відбув службу у совєцькій армії, то довго удома не насидівся, не набувся. Зібрався да й на сезон у славному Полтавщину подався. Їхав на сезон, а й гадки не мав, що кохану свою сторону навіки покидає. Річ у тім, що до однієї молодиці, не сказати б, Наталки Полтавки, там у прийми пристав.

Й коли прижився молодик у новім кубельці, то батько й мати його, Іван та Мар'я, 1966 року о зимі рушили аж у Карлівку свого синочка із уже челядкою його провідать. А як на хутір ізнов повернулися, то я і поспитався Йвана: «Як воно там на Полтавщині?».

– А там народ дешевий... – сказав незагадно Іван.

– Та чому ж? – навстріч ізнов моє запитаннячко прохопилося.

– Як то чому... – розважливо Іван. – Ти йому кажи «Добрий день!», а він тобі каже: «Драсте!».

НАЙКОРОТШЕ ОПОВІДАННЯ

Давно колись у старім львівськiм університетськiм корпусі один викладач нам і таке принагідно вивівав, повідав. Що у світовім конкурсі на найкоротше оповідання першою премією відзначено ось такий твір.

У вагоні потяга ніби ідуть двоє. Один каже:

– Привидів не існує...

– Ви так думаете... – відповів другий.

І миттєво щез, випарувався.

КВАСОЛЯ ДОБРА, АЛЕ...

Сказала колись хутірська сусідка Мар'я. Добра квасоля, але важка на жолудок...

ДОЛЯ БІБЛІОТЕКИ МИХАЙЛА ШОЛОХОВА

Вичитане. Коли совєцькі війська у другу світову війну за Дон відступали, то вояки і на спорожнілий дім письменника Михайла Шолохова натрапили. Увійшов один офіцер у дім і подивувався од великого числа книг. Вийняв, дістав із полички першу книжку. І це була «Енеїда» Івана Котляревського українською мовою. Й одразу

подав наказ – рятувати усю бібліотеку. Вояки незагадно вивантажили книги на машину і під громохкі німецькі обстріли урятували бібліотеку Михайла Шолохова.

СПРАВЖНІСТЬ У СЛОВІ

Давно колись, але уже у мої післяуніверситетські літа, коли я у гонінні перебував, на благословеннім львівським вокзалі позустрілись ми зі своїм товаришем літ студентських, який уже в іпостасі офіційного письменника перебував.

Стоїмо, гутірку ведем, недавно перейдене спогадуємо. Аж то жінка знакома товариша мого із хлопчиком літ десяти підходить. Мати і каже хлопчикові, рекомендує товариша мого:

– Оце, синку, письменник...

Хлопчик раз у раз проникливо позирає на мого товариша. Відтак смикає матір за руку, відводить її трошки убік і питається:

– А це, мамо, справжній письменник?..

Мати лукавенько осміхається. А що тут скажеш.

Ще один мій університетський товариш, котрий у дитинстві при мачусі перебував, зростав, мало хильнувши, ізгадував. Ніби Гемінгуей казав колись. Щоби бути справжнім письменником, треба мати важке дитинство... Глибокодумно зітхнувши, сей товариш промовив:

– А воно ж, важке дитинство, у мене було...

Не згадав проте про Божий дар і важку працю.

ЩО В ІМЕНІ ТВОЇМ

Ще оден мій товариш літ студентських аж надто тішився, хорохорився прізвищем своїм. Бо ж звучало воно еднаюче ясно: «Друзенко».

Й коли одружився він, да синок у них уродився, то і малюка під таким батьковим прізвищем уписали.

Але життя прожить – не поле перейти. Через десять літ і розлучилися вони. Молода відносно да у вроді іще розлучниця до моря синього у яснім літнім сонці на курорт поїхала. І там коло води тепло лагідної здибалася вона із греком підстаркуватим, але іще при силі. І щоби перейдене минуле повсякчас не нагадувало про себе, жінка надумала пульсуючі сліди його стерти. Да

переписала синочка на прізвище свого нового обранця – «Попандруполо».

Аж то якось у місті забачив сей товариш мій, як його синочок уже чотирнадцятилітній улицю переходить. Да й пальчиком поманив його до себе. Підійшов, станув хлопець перед лице батька рідного свого. А батько і сказав, промовив гнівно:

– Ех, мудачок ти, мудачок. Таке ясно з усіма еднаюче прізвище на «Попандруполо» помінять...

А що ж синок?

Тільки голову ік низу ніби провинно похнюпив. По павзі тільки промимрив:

– То не я. То мати...

ПОКЛИК ВОЛІ

Учора ввечері в селі з цікавістю слухав цілу годину радіо «Свобода». Тема: схильність до втечі. Лунали й голоси півстолітньої давності. Як могутній поклик волі спонукав, кликав людину до втечі у світ широкий із імперії зла. І які ризики та неймовірні випробування доводилось долати одважливцям.

Один відомий у Союзі спортсмен цілий місяць перебував у Батумі, готуючись плавом дістатись берегів Туреччини. Вибирав ніч, на яку передбачали шторм. Морське узбережжя пильно проглядувалося. Як вечір із небес ісходив, то купатись у морі заборонялося. Одважливець мав двійко надійних друзів. Щоб в оману увести наглядачів, перед тим, як упірнути у воду, усі троє обнялися так, що видимість віддалеки створювалась, ніби їх тільки двоє. Із моря і вийшло двоє після купання, а він третій уже був за два кілометри від берега у морі. Морське плесо періодично просвічувалось потужними ліхтарями. Утікач стежив за тим, і коли світло наближалось до нього, він на кілька секунд пірнав у воду.

Тільки через десять годин, уже уранці, одважливець благополучно знесилений зійшов на турецький берег. На обрії він забачив совецькі вертольоти. Але вони запізналися.

Потому втікача іще привели в совецьке консульство в Стамбулі. І консул сказав традиційно звичне. Що батько, мати, брат і сестра просять його повернутися. Утікач, усміхнувшись, промовив:

– А у мене ж сестри нема...

Річ у тім, що цей спортсмен уже бував у європейських столицях, як учасник змагань. Його запитали, чому ж не зостався він тоді на Заході. І втікач відповів, що не хотів підводити друзів із команди.

Ще дивовижніші пригоди пережив інший втікач із Ленінграда. Дві попередні спроби дістатися вільного берега морем були безуспішні. Після другої спроби його запроторили у Дніпропетровську психлікарню, де він пробув аж дев'ять років, дивом уникаючи примусового лікування. Й коли ізнов отаборувався в Ленінграді, то зібрав кошти (870 карбованців) на мандрівку до екватора. Пароплав «Іллічівськ» відправлявся із Владивостока. Й коли перетинали екватор, увечері одважливець вистрибнув у море. Тільки через чотирнадцять годин добувся до індонезійського острова. У плаванні втікачеві зустрічалися акули. Але вони помилували його. На запитання острів'ян, що допомагало йому витримувати такі дивовижно неймовірні випробування, одважливець відповів: «Бог, який завжди перебував зо мною!». Острів'яни перехрестилися. Вони також уже були християнами.

Легше було шахісту Корчному. Того дня він зіграв 40 партій. 36 із них виграв, три були нічийні, і одну програв. Затим і заявився у поліцію просити політичного притулку. Із поліції повернувся в готель, забрав усі свої речі, і після того в Союзі його уже не бачили.

У передачі звучав голос літератора Андрія Синявського, який 1965 року також був покликаний до совєцьких концтаборів. Синявський розмішляв над природою людської схильності до втечі. Це завжди могутній поклик волі. Це життєтворчий поклик особистості.

В особовій справі зека навіть позначалось: «Склоннік». Тобто схильний до втечі. Утекти із совєцького концтабору було практично неможливо, такою пильною вартою і системами був оточений табір. Але були випадки. Свідком одного з них і став літератор. Психічно хворий зек утік зі шпиталю, і на першій смузі він був уражений розривною кулею. Людська подобизна перетворилась у кавалки м'ясива. І це викликало обурення усіх зеків. Вони тільки одностайно вигукували: «Убивці! Фашисти!». Та й усе.

Але були й винахідливі одважливці, які долали усі табірні перепони. Андрій Синявський згадував, що із їхнього табору двоє із

Західньої України добулися аж до державного кордону. І якось табірний наглядач Волков привіз дві їхні руки для відбитків пальців. Сей Волков нахвалявся, що у своїй практиці він уже привозив триста таких рук. Потому цього Волкова розходували самі зеки.

Але от тільки не згадав Синявський про нашого земляка із сусіднього хутора повстанця Антона Олійника, який здійснював неймовірно дивовижні втечі. І його легендарне ім'я тоді було на слуху в усіх концтаборах ГУЛАГу.

Востаннє упіймали Олійника також біля державного кордону десь у середині шістдесятих років минулого століття. Слідство тривало дуже довго. Я пам'ятаю той час. Тоді стенули усі наші докоолишні села і хутори.

Судовий процес відбувався в обласному центрі. На нього були запрошені, покликані і місцеві активісти. Мій шкільний однокласник Пилип розказував, що Олійник тримався дуже твердо. Й у моментах ані судія, ані прокуратор не знаходили слова. Утікачеві присудили смертну кару. Про подію на першій сторінці поінформувала газета «Правда». І дотепер передо мною стоїть останнє речення тієї інформації: «Приговор приведен в исполнение».

Світлої пам'яті Євген Сверстюк згадував, що ім'я легендарного повстанця Олійника іще звучало у совєцьких концтаборах і у сімдесятих роках минулого століття. І коли я сказав, що це наш хуторянин, то пан Євген не мало подивувався.

Якось уже тепер на автобусній станції я зустрів знакомого тамтешнього колишнього хуторянина. У спогадах мова зайшла, обернулася і про Антона Олійника.

– А чи хоча найменший знак од місця, де народився повстанець, зостався? – запитав я.

– Та де там, – відповів знакомець. – Усе травною зарослою...

А через думку перейшло. Травною забуття заростають сліди наших достойників.

БУЛО У ПОЧАТКУ

Спершу я відкрив очі і подивився, забачив. Який цей світ докоола дивний, барвний і розмаїтий. А це уже Мати научили мене своєї мови. Що усе присутнє у цім світі можна назвати словом. Мати – то це і є наші Мати, Батько – то це Батько, хата – то хата, і

земля – то земля. Дивно так. Досить тільки промовити, як кожне живе дихання і озивається. Мовчить те, що мови нашої не знає. Але слово наше, напевне, також чує.

А от хто научив мене малювати букви – те якось не запам'яталось. Але у раннім своїм дитинстві, либонь, іще у війну, я уже вмів писати і читати.

Коли наставала весна, ласиці із вікон щезали, шибки сиво пітніли, і я пальцем виводив на них, складав із букв слова. Це як уже у нашій хаті папір із'явився, то я олівцем і пером у буряковім чорнилі на папері став писать. І дивність несказанна кожного разу осявала мене. Що ось слово мовлене відлетіло да й розчинилось у просторі, а слово записане не зникає, а стоїть, світиться перед очима повсякчас. Та не оно слово, а думку, яка тільки заповсяглася словом ізродитись, на папір поставити можна. І дивність ця й у похилім віці не полишає мене. Що не вітри вольнії, а літери намальовані крізь віки доносять до моєї свідомості голоси і думки із глибини часу і простору тих, чиї сутності за якою уже далиною.

У моїм дорослінні, у підліткові мої літа над нашими селами і хуторами вітер розносив оте грізне, нажахуюче слово «більшовики». Це були приходьки. Зі східної сторони. Вони оббирали нас, обкладаючи несусвітніми поставками і податками, арештовували котрих, катували і убивали. Наче усесвітове зло зійшлося у тім грізнім, нажахуючим назвиську.

Але і серед приходьків були люди. Із пісні слів не викинеш. Хоча й приставлювані до урядування зла, у краї вони за кожної нагоди уникали чинити зло. А інколи і на добро одважувалися. Як отой Гринько, що порятував нашого старшого брата Миколу од катувань і неминучої смерті. І як тут не згадати про приїжджих учительок, що научали нас грамоти. А фельдшерка Ольга крізь глибокі сніги пробиралася на дальній хутір рятувати дитину. Уже інша лікарка мала і свою проблемну ногу, але посеред ночі не раз, шкутильгаючи, простувала через усю сільську вулицю до хворого на серце Кирила. Коли виїхала вона із села, то й умер Кирило. І сказали тоді люди: «Поки були у нас Зінаїда Сергіївна, то й Кирило живий зостався».

Старші люди іще пам'ятають ту подію. Як у одного хуторянина старий хлів розвалювався. А тоді на хуторах а найменша

забудова не дозволялася. І от який замір заснувався. Усі матеріали до хліва завчасу були зрихтовані. А за одну довгу осінню ніч і новий хлів коло хати виріс, із'явився.

Уранці хтось і доніс про з'яву. Наїхала грізна комісія. Сюди-туди вертіли-крутили. Її рішенець визрів майже одношайний. Нового хліва демонтувати. І тільки сільський голова заступився: «Да помилуйте! Хазяїн інвалід першої світової... У нього хлев телушку завалив...». І подіяло. Помилували. Цей хлів і до сього дня іще стоїть.

Якось уже потому, коли цього чоловіка ізняли з голови сільради, то позустрінув я його у Містечку. І поспитався він мене: «А що про мене у селі люди кажуть?». І сказав я йому: «Чув я, що одне тільки кажуть, ніби ви нікому зла не зробили». Чоловік у зворушенні зізнався: «А я усе життя думав, як би людині зла не зробити».

А цей же приходько у повоєнні роки по хуторах наших також із акцією ходив.

І подумав я. Що це також не просто. Приставленим до системи зла будши, увесь час думку із собою нести, щоби нікому зла не заподіять.

Пригадується. Після закінчення середньої школи я працював обліковцем-заправником у тракторній бригаді. Восени на місці теперішньої автобусної станції облаштували сільськогосподарську виставку. З колгоспів попривозили рекордні взірці усіх культур. Чого там тільки не було. Гарбузи, як діжка, соняшники, як решето, небачені наче на ниві колоски жита і пшениці. Однієї ночі мене пристановили чергувати на виставці. На сон хилило, але розглядання цих добірних зродженців землі збадьорювало. Ніби я мову, гутірку із ними веду.

Наступного дня я аж на трьох сторінках описав усі дива тієї виставки. І відніс написане у редакцію районної газети, яка містилася тоді на маленькій затишній вулиці Шолом Алейхема. Та у наступному числі газети тільки маленька замітка засвітилася під моїм ім'ям. Але високе зворушення ізійшло на мене. Не знати й від чого. Усе здавалося, що хто не погляне на газету, то й мене упізнає. Магія друкованого слова. Подібного зворушення я не спізнавав потому ніколи після жодної публікації.

Заохочений, я написав нариса про колгоспного пастуха. Й із ним ізнову заявився у редакцію. Мене зустрів редактор Павло Антонович Дудко. Одразу й прочитав і сказав, що надрукують. Але застеріг при цьому, щоб і мене, і себе не підводити: «А чи батько його не був у тих хлопцях. Якщо дядько чи дальші родичі, то це нічого...». Маючи, звісно, на увазі повстанців. Мене подивувало, що говорив про це редактор м'яко, якимось аж спочутливо, схоже, щоби мене не образити. Якщо і у нашій родині хтось там перебував. А таки перебували.

Нариса надрукували. До речі, саме від публікації цього нариса мені у 1992 році визначили літературний стаж.

А потому пішло і поїхало. Мої писання з'являлися день через день. І не тільки у районній газеті, а і в обласній, в газетах республіканських.

Павло Антонович виявив до мене особливу прихильність. Визначив мене на обласну нараду робсількорів. Вирушати до Рівного треба було раненько, першим автобусом. І Павло Антонович гостинно запропонував мені переночувати у них. Помешкання їхнє тоді знаходилось у довгому торговому домі, що в центрі міста. Мене іще пригостили вечерею. А раним-раненько ми і вирушили в дорогу. Усе тоді для мене цікаве було. Бо то була молодість.

Павло Антонович Дудко і позитивну характеристику-рекомендацію для вступу в університет мені подав. Ще й сказав при цьому: «Але якщо і не вступиш на навчання, то не біда. Ми тебе одразу і так зарахуємо штатним працівником редакції».

А коли я після першого курсу навчання приїхав улітку на довші канікули, то Павло Антонович також запропонував: «Можемо взяти тебе на два місяці штатним працівником. Копійка не буде для тебе зайвою». Але я тоді уже спрямувався із студентами-ентузіастами на збирання цілинного урожаю в Казахстан.

П. А. Дудко – уродженець землі чернігівської. Але моє слово-спогад проситьс'я й про іншого приходька у наш край, уродженця землі запорізької Олександра Олексійовича Матвієнка. Він перебував редактором районної газети понад два десятиліття. І завжди ставився до мене прихильно. Коли я зносив переслідування й гоніння, то багато моїх колишніх знайомих одцуралися від мене.

Тільки не Олександр Олексійович Матвієнко. Він часто навідувався до мене на хутір, виявляючи приязнь і підтримку.

Пригадую. Коли у кінці вісімдесятих років повіяло гласністю, то О. О. Матвієнко привіз на хутір центральні газети і зрадніло показував мені: «Ось дивися, Гандруша, про що тепер уже пишуть». І то був золотий час у простуванні нашої свідомості до істини. Й промінь надії іще не погас.

Останні понад двадцять років колектив районної газети очолював письменник Борис Тимофійович Боровець. Це людина а зовсім своя. Його старший брат Григорій мій шкільний і крізь усе життя добрий товариш. А із Борисом Тимофійовичем у нас і творча співпраця. Спільно ми створили книгу-бесіду «Поклик творчості». Я то тільки говорив, а він усе записував і доклав немалого труду, щоби усе мовлене на друковані знаки перекласти, і щоби книга засвітилася. Не кажу уже про усіякову іншу підтримку і сприяння.

У редакцію нашої газети я при кожній можливості і нагоді навітуюсь із радістю, як до близької родини. Тут завжди можна вільно поговорити про життя і творчість. Усі мої писання газета друкує. Іще моє написане друкують безвідмовно «Українська літературна газета» і журнал «Кур'єр Кривбасу». Деякі інші видання в Україні і тепер у публікаціях з нез'ясовних причин мені відмовляють. Але первісна радість завжди покладається на моє серце, коли мої писання надрукує «Надслучанський вісник». І читачі газети – також мої прихильні читачі.

НА ПЕРЕЙДЕНИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ

Коли у маршрутці я через село Антонівку переїжджаю, то кожного разу і спогадується. Як 1944 року наш старший брат Саша сімнадцятилітній був схоплений більшовиками і кинутий на фронт. А після поранення то іще цілих п'ять років у Польщі відбував службу у совєцьких військах. Додому ж забачиться із родиною і коханим краєм кортіло он як невтримно. Та командування усе не відпускало, настрашуючи:

– Там бандерівці розгулюють, то іще розходують і тебе...

Але 1946 року братові таки надали відпустку. Невимовно зрадній зійшов брат Саша із потяга на станції Моквин. І знайомі краєвиди станули, заясніли у вітанні перед ним. Від станції Моквин

до Містечка тоді ще вузькоколія рейками зблиснула ув очу сріберно. Але поїздок уже від'їхав. І брат помалу рушив із чемойданом у руці пішки. Путь до хутора дальній, але і сонце ще височенько.

Ось уже і знакове перехрестя проминув, дорогою Антонівку переходить. Аж то понад вухами і понад головою кулі прозумкотіли. Брат Саша моментально скотився зі своїм чемойданом у рів з дороги. У боях навчений. Да й принишк. А кулі ще угорі над ним прозумкотіли хвацько. Тупіт чує. Наблизились. Підводять його. Двоє хлопців молодих. Повстанці. Розпитали. Хто і куди. Сказав, як є. Може, хоч погони зайві має. А нема. Ну, то прошкуй додому з Богом.

* * *

Колись частіше, а зараз дуже рідко, як просту я Стінкою до Батьківської хати на хуторі зі світа чи від Батьківської хати у світ, то біля видолінку, зарослого верболозами, неодмінно завжди зупиняюсь. Тут колись стояла, укоренилася була Савчина хата. Савка і його благовірна дружина Настя померли, упокоїлися майже в одночасся від нашестя тифу у час війни. Зосталися тільки дівчата. Але хату і надалі іменували усе Савчиною, а дівчат Савчиними. По війні у Савчиній хаті, тихо розказували, ніби повстанський лазарет був. Там поранені повстанці одужували, сил набиралися для подальшого перетривання у своїм коханім краї.

Коли зупинюсь в означенім місці, то і спогад про подію із того ж таки 1946 року нагортається, біжить.

Як одпочив з дороги, порозкошував у Батьківській хаті брат Саша, то котрогось недільного вечора і до Савчиних на вечорки пішов, подався. Там у хаті і дівчата збиралися. Сидять, розпитування, гутірку ведуть, жартують. Аж то заходить у хату Прохон, сусід далекіший, але друг юних Сашиних літ. Він у повстанцях перебував. І про нього пославка ходила, розгулювала, що надто яркий був.

Погомоніли трохи, а затим Прохон запропонував Саші надвір вийти. Вийшли, до копанки під вербу віддалились. Прохон і став, почав Саші пропонувати у повстанці перейти. Саша і віднікується. Що ж родину до Сибіру попровадять. Але Прохон не відступає у пропозиції своїй.

Котрась із дівчат вийшла тихенько, потайки наблизилась і зачула сей такий справунок. Да й скоренько побігла до хати нашого найстаршого брата Миколи. Брат Микола із кумом Васильком саме за чаркою сиділи. Зачувши таке, чоловіки зімпетовано ухопили кілля да й помчали до верби над копанкою. Один кілок з нальоту пройшовся по Прохоніві. Прохон і ніжки протягнув. Сашу чоловіки забрали і попроварили у безпечне місце. Але як діяти далі. Розсудок підказав. Йосип був повстанським старшиною, а Марточка, його благовірна дружина, переховувалась. Розшукали Марточку, а Марточка негайно з Йосипом зв'язалась. Коли Йосип навідався до Прохона, то той уже стояв на ногах. І одержав суворого наказу, боронь Боже, когось із наших пальцем зачепити. Прохон, розказували, іще заходив до нас у хату, о чім то справувався, але нікого й потому не зачепив.

Коли відпустка скінчилася, то Саша з тугою відбув у Польщу продовжувати службу у совєцькій армії. А через рік на Границі енкаведисти застрілили верхівця. То був Йосип. Схарапуджений кінь примчався до хати, де переховувалась Марточка, і на всю витяжку печально заіржав.

А іще через рік акція на Перебізі запримітила, запеленгувала Прохона і почала переслідувати. Завваживши, що погоня близько, повстанець підірвав себе гранатою. Але і після того пославка про яркого Прохона, що убивав, розстрілював своїх людей, розгулювала нашу стороною.

Уже у новітнім часі я розпитував багатьох старших краян, кого ж персонально зі своїх людей убив, застрілив Прохон. І ніхто не назвав по імені когось. Тільки один чоловік так і сказав:

– А вон одного самого себе і убив. Больше зо своїх, мабуть, нікого...

* * *

Коли краєвиди Бердичева в уповільнюванні руху крізь вагонове вікно із'являються, навстріч простують, то і нагадування з перейдених часів пробивається, надходить, пульсує у думанні моїм. Як французький літерат Оноре де Бальзак у бердичівськiм костьолі Святої Варвари із Евеліною Ганською вінчався. Бальзакові тоді було п'ятдесят років. Евеліні – сорок шість.

А як виходило після вінчання подружжя із костелу, то поспитався один єврей у Бальзака: «Де тобі такого костюмчика пошили?». «У Парижі», – відповів Бальзак. «Гм... – промовив єврей. – Як далеко, а також добре шиють».

* * *

А який у вагоні мій сон. Після десятої вечора як умостишся, то доколя такий гармидер з годину іще стоїть, пульсує, що не заснеш. Затим передрімаш сполохуюче під перестук залізних коліс – зирк: уже й година друга. Збиратися, ряхатися починаєш. Старечий зрух уповільнений. Бо як Здолбунів своє табло засвітить, висвітить, то уже треба готовим і до виходу бути. Мій вихід близько. Здолбунів завжди сповіщає уголос, що ми до нього прибули. А крізь віконце й світлові виразні числа про новий день нагадують. І тепло чи холод засвідчують ясно.

Відчуття близькості родимої землі огортає серце упевнюючим збадьорінням. А іще уявна присутність Батькова у цьому місці. Річ у тім, що у першу світову війну наші Батько бували у Здолбунові, мо' й не раз переходили його. І запам'яталося це місто їм як велика і на той час вузлова залізнична станція.

Зі своїх ранніх дитячих літ я над усе любив слухати розважливі тихі Батькові оповідки. Як у війну вони були покликані на службу у царську армію. Про далеке місто Бугульму. Що там усе татари да чуваші заснувалися. Татари були мусульмани, а чуваші – християне. Вони дещо інакші, як ми, але тоже люде. Про мости, якими залізницею наші Батько переїжджали Волгу. Як потому стояли вони на позиціях під Бродами.

Але чомусь завжди наші Батько у своїх оповідках виокремлювали ближчу станцію Здолбунів як великий залізничний вузол. Хоча звідтоді й до останніх своїх днів ніколи там більше не судилося їм побувать. А побувати мо' й кортіло он як. Да усе щоденні господарські клопоти.

Але тепер коли потяг до Здолбунова наближається, то завжди зворушення сходить, покладається на серце моє. Що ось тут позоставлені столітньої давності сліди нашого Батька.

З М І С Т

Старина. Сільські краєвиди	3
Історія одного роману. І як повість про пережите	53

Із циклу «Новели нашого хутора»

Ївга	102
У степу донецькім.....	104
Як Хведір Блискучий одного жида обманув.....	106
Напівпокаянник.....	111

Із циклу «Зустрічі в дорозі»

Заробітчанин.....	113
Жінка із Тюмені	119
Дорога на Богуслав	123

Із циклу «Міські краєвиди»

Доля бандуриста	128
Висока благодать Господня.....	130
У передчутті білого.....	132
Ворони серед авто.....	133
Мале деревце.....	133
Птахи кружеляють на негоду.....	134
І сорока віщує холод	134
Горе і пташині	134
Черствий хліб	135
У столичному метро (підслухане)	135
Собача інспекція	136
На перехресті	137
Зámок.....	137
Чия ж це земля	139
У тролейбусі	140
Радість і потіха	142

Сюжети із натури

Книжкова шафа.....	143
Мала поміч	149
Здирники	150
На сільській вулиці	152
Вірний пес	154

Зі шпитальних настроїв

Такі незіставні найменування.....	155
Ознаки руїни	156
Льодовий дзвін.....	158
Дикі качки	159
У високій тузі... ..	160
Сирота.....	160
Жертва краси.....	165

Спостереження

Таємниця дерева.....	172
Безверхий дуб	172
І ми біленькі... ..	173
Така холодна зелень	173
Ранок у старому парку.....	173
Плата за сонячну радість.....	174
Сонце при дорозі	174
Весняні акварелі.....	174
Кіт – ловець птахів	175
Котик прогулюється	176
Коти умиваються	176
Коти на плотах	176
Гроші заробляє собака.....	177
Собача пам'ять	177
«Мій собака – над усе!»	178
Коронований зек.....	180
Мурашина окупація	180

Із криниці пам'яті

Материна ковдра	182
Як Батько посіяне жито заскороджували	182
У своїй халупці	184
Як спомин про давній сніг	184
Марчиха	185
Сяєво давньої листівки	186
Туга за минулим	187
Вибір	188
Так помирають дерева	188
Дешевий народ	189
Найкоротше оповідання	189
Квасоля добра, але... ..	189
Доля бібліотеки Михайла Шолохова	189
Справжність у слові	190
Що в імені твоїм	190
Поклик волі	191
Було у початку	193
На перейдених перехрестях	197

Літературно-художнє видання

Кондратюк Андрій Іванович

СТАРИНА

Повісті, оповідання, спостереження

Редактор *Борис Боровець*
Набір *Валентина Печоріна*
Макетування, верстка
дизайн палітурки *Віталій Власюк*

*В оформленні обкладинки
використано фрагмент картини
Андрія Огурцова "На краю села"*

Підписано до друку 19.08.2016 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. гарнітура «Times New Roman». Друк офсет.
Ум. друк. арк. 11,86. Наклад 150 пр. Зам. 43.
Видавництво «Волинські береги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
Надруковано в друкарні видавництва «Волинські береги».